

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ, ІНЖЕНЕРІЇ ТА ТЕХНОЛОГІЙ
КАФЕДРА АЕРОКОСМІЧНОЇ ГЕОДЕЗІЇ ТА ЗЕМЛЕУСТРОЮ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ

В.о. завідувача випускової кафедри

_____ Юрій ВЕЛИКОДСЬКИЙ

« ___ » _____ 2021 р.

ДИПЛОМНА РОБОТА
(ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА)
ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ МАГІСТРА
ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ 193 «ГЕОДЕЗІЯ ТА ЗЕМЛЕУСТРІЙ»

Тема: «Аналіз системи використання та охорони земель в Україні»

Виконавець: студентка групи ЗК-201 МЗ

Пелих Яна Яківна _____

Керівник: к.г.н., доцент Белоусова Наталія Володимирівна _____

Консультант розділу «Охорона навколишнього середовища»:

д.т.н., професор Дудар Тамара Вікторівна _____

Консультант розділу «Охорона праці»:

асистент Якимець Ірина Вячеславівна _____

Нормоконтролер: к.е.н, доцент Стецюк Михайло Петрович _____

КИЇВ 2021

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет екологічної безпеки, інженерії та технологій

Кафедра аерокосмічної геодезії та землеустрою

Спеціальність 193 «Геодезія та землеустрій»

Освітньо-професійна програма «Землеустрій та кадастр»

ЗАТВЕРДЖУЮ

В.о. завідувача випускової кафедри

_____ **Юрій ВЕЛИКОДСЬКИЙ**

« ____ » _____ 2021 р.

ЗАВДАННЯ

на виконання дипломної роботи

Пелих Яні Яківні

1. Тема роботи: «Аналіз системи використання та охорони земель в Україні», затверджена наказом ректора від 11 жовтня 2021 року № 2208/ст.
2. Термін виконання роботи: з 11.10.2021 р. по 31.12.2021 р.
3. Вихідні дані роботи: нормативно-правова база України у сфері раціонального використання та охорони земель в Україні: Конституція України, закони України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, статистичні дані Державної служби статистики України, Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, а також наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених з питань використання земель, формування організаційно-правових та економічних механізмів управління земельними ресурсами.
4. Зміст пояснювальної записки. Сучасні організаційно-правові засади функціонування системи використання та охорони земель в Україні. Комплексний аналіз сучасного стану земель України. Організаційно-моніторингові заходи використання та охорони земельних ресурсів України на прикладі Київської області. Охорона навколишнього середовища. Охорона праці.

5. Перелік обов'язкового ілюстративного матеріалу: 3 таблиці, 22 рисунки.

6. Календарний план-графік

№ з/п	Завдання	Термін виконання	Підпис керівника
1	Опрацювати методичну літератури за темою дипломної роботи	11.10.2021-24.10.2021	
2	Охарактеризувати об'єкт і предмет дослідження	25.10.2021-27.10.2021	
3	Дослідити законодавчу базу в галузі використання та охорони земель	28.10.2021-30.10.2021	
4	Характеризувати сучасні організаційно-правові засади функціонування системи використання та охорони земель в Україні.	01.11.2021-12.11.2021	
5	Провести комплексний аналіз сучасного стану земель України.	13.11.2021-25.11.2021	
6	Запропонувати організаційно-моніторингові заходи використання та охорони земельних ресурсів України на прикладі Київської області.	26.11.2021-04.12.2021	
7	Сформувати модель механізму ефективного використання земель сільськогосподарського призначення в Україні	05.12.2021-07.12.2021	
8	Дослідити основні екологічні проблеми землекористування в Київській області та надати пропозиції щодо їх розв'язання	08.12.2021-15.12.2021	
9	Провести розрахунки з охорони праці Сформувати висновки до дипломної роботи	17.12.2021-20.12.2021	
10	Оформлення та захист магістерської роботи	20-31.12. 2021	

7. Консультанти з окремих розділів:

Розділ	Консультант (посада, П.І.Б)	Дата, підпис	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Охорона навколишнього середовища	Бовсуновський Євген Олексійович		
Охорона праці	Якимець Ірина В'ячеславівна		

Дата видачі завдання: 11 жовтня 2021 р.

Керівник дипломної роботи: _____ Белоусова Н.В.

Завдання прийняв до виконання: _____ Пелих Я.Я.

РЕФЕРАТ

Дипломна робота на тему: «Аналіз системи використання та охорони земель в Україні» містить: _____ сторінок, _____ рисунки, _____ таблиць, _____ використаних джерел.

Об'єктом дослідження виступає земельний фонд України.

Предметом дослідження є система використання та охорони земель в Україні, на прикладі Київської області.

Мета дипломної роботи: проведення комплексного аналізу системи використання та охорони земель в Україні на сучасному етапі еколого-економічних відносин.

Методи дослідження: абстрактно-логічний, аналогій та порівнянь, економіко-статистичний, нормативно-правовий, історичний, метод аналізу та синтезу, індукції та дедукції, екстраполяції, монографічний, обробки літературних джерел.

Основними характеристиками об'єкта дослідження є аналіз системи використання та охорони земель з урахуванням еколого-економічного механізму взаємодії в процесі використання земельного фонду в Україні.

Висновок. Матеріали магістерської роботи рекомендується використовувати при розробці, створенні та вдосконаленню ефективної системи нормативно-правових та соціально-економічних аспектів у сфері земельних відносин в Україні, у навчальному процесі та в практичній діяльності фахівців науково-дослідних та проектних інститутів.

ЗЕМЕЛЬНІ ВІДНОСИНИ, РОЗВИТОК ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН,
НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ, СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ
АСПЕКТИ, ОХОРОНА ЗЕМЕЛЬ.

Зміст

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. СУЧАСНІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ В УКРАЇНІ	10
1.1 Теоретичні основи процедури використання земель в Україні.....	10
1.2 Науково-практичні напрями використання та охорони земельних ресурсів.....	12
1.3 Правове забезпечення функціонування системи використання та охорони земель в Україні	17
1.4. Методики ефективного використання земель різного цільового призначення	24
Висновки до I розділу	44
РОЗДІЛ II. КОМПЛЕКСНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ЗЕМЕЛЬ УКРАЇНИ	47
2.1. Територіально-просторова характеристика земельного фонду України.....	47
2.2. Аналіз еколого-економічної ефективності використання земельних ресурсів.....	50
2.3 Фактори негативного впливу на процеси раціонального використання земель в Україні	54
2.4. Аналіз закордонного досвіду з використання та охорони земель ...	61
Висновки до II розділу	
РОЗДІЛ III. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МОНІТОРИНГОВІ ЗАХОДИ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ НА ПРИКЛАДІ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	70
3.1. Організація системи управління та охорони земельними ресурсами в Україні.....	70
3.2. Охоронно-моніторингові заходи з використання земель в Київській області.....	87
3.3. Організаційно-практичний інструментарій з вдосконалення процедури охорони та раціонального використання земель Київської області.....	92
3.4. Модель механізму ефективного використання земель сільськогосподарського призначення в Україні	95
Висновки до III розділу	98
РОЗДІЛ IV. ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА	100

4.1. Сучасний стан забруднення ґрунтів в Україні	100
4.2. Екологічний стан ґрунтів Вінницької області.....	103
4.3. Заходи збереження та раціонального використання ґрунтів.....	111
4.4. Механізми забезпечення захисту ґрунтів на законодавчо-правовому рівні.....	115
Висновки до IV розділу	120
РОЗДІЛ V. ОХОРОНА ПРАЦІ.....	121
5.1. Аналіз умов праці на робочому місці інженера-землевпорядника.....	123
5.2. Розробка заходів з охорони праці.....	126
5.3. Пожежна безпека виробничого приміщення.....	127
5.4. Організаційні та технічні заходи зменшення рівнів впливу небезпечних та шкідливих виробничих чинників	132
Висновки до V розділу.....	138
ВИСНОВКИ	139
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	142

ВСТУП

Актуальність дослідження. Земля – національне багатство суспільства, основний засіб виробництва у сільському господарстві. Водночас земля є і просторовим базисом життя людей з містами, селами, підприємствами, мережею доріг та іншими життєво необхідними комунікаціями.

Багатовікова практика говорить про те, що головними джерелами процвітання будь-якої держави є її земельні ресурси. Земельні ресурси відіграють важливу роль в існуванні нашої планети і обумовлюють функціонування інших природних ресурсів, а саме – рослинного і тваринного світу, атмосферного повітря, поверхневих і підземних вод.

Україна володіє найціннішим природним ресурсом – унікальними чорноземами, яких в нашій державі зосереджено 8,4% світових запасів чорноземів. Проте, нераціональне використання земельних ресурсів призводить до того, що українські чорноземи втрачають свої властивості, просто вивітрюються та вимиваються водами, і це, відповідно, призводить до погіршення якості земельних ресурсів України. Тому важливим є питання раціонального використання земельного фонду та його охорони.

У сучасних умовах, коли людина все активніше втручається в природні процеси, раціональне використання та охорона земель є однією з найголовніших та найактуальніших проблем.

Сучасне користування земельними ресурсами не відповідає вимогам раціонального використання. Надмірна розораність території призвела до порушення природного процесу утворення ґрунту. Деградація земель та опустелювання є одними з найбільших викликів для сталого розвитку людства, спричиняючи серйозні проблеми як екологічного, так і соціально-економічного характеру, включаючи голод та вимушену міграцію населення.

Раціональне використання земельних ресурсів містить в собі 2 складових: екологічну та економічну. Екологічна складова полягає в необхідності охорони і розумного використання земель та виробництві

екологічно чистої сільгосппродукції. Економічна складова ґрунтується на інтересах сільгоспвиробників, тобто зменшенні витрат на виробництво продукції, що, в свою чергу, призводить до зменшення заходів з охорони ґрунтів, недотримання агротехнологій, застосування надмірної кількості хімічних засобів тощо.

Таким чином, раціональне використання земельних ресурсів вирішує низку актуальних проблем, які потребують науково-практичного рішення. Тому тема даного магістерського дослідження вбачається нами актуальною, своєчасною та такою, що має реальну практичну реалізацію.

Мета та завдання роботи. Метою роботи є проведення комплексного аналізу системи використання та охорони земель в Україні на сучасному етапі еколого-економічних відносин.

Для досягнення поставленої мети вирішувались наступні **завдання**:

- розглянути сучасні організаційно-правові засади функціонування системи використання та охорони земель в Україні;
- визначити нормативно-правові основи, науково-практичні напрями та методику використання та охорони земельних ресурсів;
- виконати комплексний аналіз сучасного стану земель в Україні;
- провести порівняльну характеристику українського та закордонного досвіду з еколого-економічної ефективності використання та охорони земельних ресурсів;
- обґрунтувати організаційно-моніторингові заходи використання та охорони земельних ресурсів України на прикладі Київської області.

Об'єктом дослідження виступає земельний фонд України.

Предметом дослідження є система використання та охорони земель в Україні, на прикладі Київської області.

Методи дослідження. Реалізація мети та завдань дослідження здійснювалася шляхом комплексного поєднання загальнонаукових і спеціальних методів, зокрема: абстрактно-логічний метод використовувався для вдосконалення порівняльно-категорійного апарату при визначенні

основних складових нормативно-правових та соціально-економічних аспектів у сфері земельних відносин; метод аналогій та порівнянь – в процесі вивчення зарубіжного досвіду та його порівняння з сучасною практикою в Україні, а також при дослідженні динаміки розвитку земельних, соціальних та економічних відносин в Україні; економіко-статистичний при вивченні факторів і процесів, які впливають на економічний стан; нормативно-правовий – для виявлення суперечностей у нормативно-правовому забезпеченні реалізації земельних відносин; історичний – під час аналізу етапів земельних відносин та децентралізації влади; метод аналізу та синтезу – для вивчення нормативно-правових та соціально-економічних аспектів земельних відносин в Україні за допомогою практичного розчленування його на складові елементи та земельних відносин як єдиної цілісної системи; метод індукції та дедукції застосовувався для аналізу тенденцій розвитку земельних відносин в Україні в умовах реформування; метод екстраполяції – для оформлення висновків і рекомендацій викладеного матеріалу, а також монографічний метод та метод обробки літературних джерел.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у поглибленні нормативно-правих та соціально-економічних аспектів земельних відносин, теоретико-методологічних засад та розробці практичних рекомендацій щодо аспектів формування моделі децентралізації влади в Україні.

Практичне значення отриманих результатів.

Дипломна робота враховує системний комплексний підхід до управління використанням та охороною земель і в подальшому може бути використаний в процесі управління земельними ресурсами в Україні.

Структура дипломної роботи. Магістерська робота складається зі вступу, 5 розділів, висновків до розділів, загального висновку та списку літератури. **Загальний обсяг роботи становить _____ сторінок.** В роботі використано: 22 рисунки, 3 таблиці, 88 найменувань використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. СУЧАСНІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ В УКРАЇНІ

1.1 Теоретичні основи процедури використання земель в Україні

Сьогодні в Україні однією із найактуальніших проблем є питання охорони земель. Правове регулювання даного питання є зазначеним серед таких нормативних актів, як Закон України «Про охорону земель», Закон України «Про охорону навколишнього середовища», Закон України «Про відходи», а також у Земельному кодексі, Кримінальному кодексі та Кодексі про адміністративні правопорушення.

Саме ж поняття «охорони земель» визначені у статті 1 Закону України «Про охорону земель».

Охорона земель – система правових, організаційних, технологічних та інших заходів, спрямованих на збереження і відтворення родючості та цілісності ґрунтів, захист від деградації, ведення сільськогосподарського виробництва дотриманням ґрунтозахисних технологій та забезпеченням екологічної безпеки навколишнього середовища [33].

Завдання охорони земель полягає у забезпеченні збереження і відтворення земельних ресурсів, її екологічної цінності та природних і набутих якостей землі.

Виконання такого завдання покладено на центральний та територіальні органи Держгеокадастру, які реалізують державну політику у сфері нагляду і контролю в агропромисловому комплексі, дотриманням вимог земельного законодавства, використанням і охороною земель усіх категорій і форм власності, а також родючістю ґрунтів (таблиця 1.1) [33].

Система заходів у галузі охорони земель

Система заходів у галузі охорони земель включає	- державну комплексну систему спостережень, яка здійснюється за допомогою картографічних, топографо-геодезичних, ґрунтових, агрохімічних, радіологічних та інших обстежень, розвідуванні стану земель і ґрунтів та їх моніторингу.
	- розробка програм загальнодержавного і регіонального рівня з використання та охорони земель;
	- створення екологічної мережі;
	- здійснення районування (зонування) земель, що включає в себе: а). поділ земель за цільовим призначенням з урахуванням природних умов, агробіологічних вимог сільськогосподарських культур, розвитку господарської діяльності та пріоритету вимог екологічної безпеки; б). установлення вимог з раціонального використання землі у відповідності до району (зони); в). визначення територій, яким необхідний особливий захист від антропогенного впливу; г). установлення в межах певних зон необхідних видів екологічних обмежень щодо використання земель або ґрунтів з урахуванням їх особливостей.
	- економічне стимулювання впровадження заходів щодо охорони та використання земель і підвищення родючості ґрунтів здійснюється шляхом: а). надання податкових і кредитних пільг фізичним і юридичним особам, які за власні кошти здійснюють заходи щодо захисту земель від ерозії та підвищення родючості ґрунтів; б). звільнення від плати за землю землевласників, землекористувачів на земельних ділянках яких, здійснюються роботи з меліорації, рекультивації, консервації земель та інші роботи щодо охорони земель, а також виплата компенсацій сільськогосподарським товаровиробникам за недоодержану частки доходу внаслідок консервації деградованих, малопродуктивних, та техногенно забруднених земель; г). застосування прискореної амортизації основних фондів землеохоронного і природоохоронного призначення.
	- забезпечення екологічної та санітарно-гігієнічної безпеки громадян шляхом визначення вимог якості земель, родючості ґрунтів, а також допустимого антропогенного навантаження та господарського освоєння земель.

Раціональне використання земель – забезпечення всіма землекористувачами в процесі виробництва максимального ефекту в здійсненні цілей землекористування з урахуванням охорони земель та оптимальної взаємодії з природними факторами [2].

Це таке використання, яке не завдає шкоди землі як природного об'єкту, ведеться відповідно до цільового призначення та з оптимальною організацією території.

Для того щоб застосувати на практиці норми, щоб забезпечити раціональне використання земельного фонду, необхідно встановити критерії раціональності землекористування та встановити вимоги до використання землі, виконання яких призведе до раціонального землекористування.

Раціональним називається використання землі, при якому:

- найбільш повно враховуються природні і економічні умови і властивості даної території;
- забезпечуються соціально-економічні інтереси суспільства;
- досягається висока ефективність виробничої та інших видів діяльності;
- забезпечується охорона і відтворення продуктивних і інших ґрунтових властивостей землі.

Земля повинна інтенсивно використовуватися, тому що це основний засіб виробництва, але використання повинне бути дбайливим – земля є природною складовою. Тобто раціональне використання землі включає в себе екологічні та економічні чинники – економічна ефективність і екологічна безпека.

1.2 Науково-практичні напрями використання та охорони земельних ресурсів

Процес використання землі підпорядковується законам, які регулюють організацію та економіку галузі. Вони охоплюють організаційні, економічні та правові механізми, тим самим стимулюють її природоохоронне використання.

До організаційних і організаційно-адміністративних заходів відносять: зонування територій, землеустрій, інформаційне забезпечення, встановлення меж і розмірів земельних ділянок і інші.

Економічні заходи регулювання земельних відносин передбачають використання вартісних вимірників для орієнтації землекористувачів у виборі

системи ведення господарства, що забезпечує отримання рентного доходу і зберігає якісні властивості землі [30].

Правові акти законодавчо закріплюють науково-обґрунтовані заходи, що перевірені практикою. Це робить їх нормами, які є обов'язковими для користувачів землею сільськогосподарського призначення.

Правові, економічні та соціальні основи охорони земель з метою забезпечення їх раціонального використання визначаються Законом України «Про охорону земель» [33].

Під охороною земель розуміється система правових, організаційних, економічних, технологічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського призначення для несільськогосподарських потреб, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення і підвищення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності земель лісового фонду, забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення.

Основними принципами охорони земель є [33]:

- забезпечення охорони земель як основного національного багатства Українського народу;
- пріоритет вимог екологічної безпеки у використанні землі як просторового базису, природного ресурсу і основного засобу виробництва;
- відшкодування збитків, заподіяних порушенням законодавства України про охорону земель;
- нормування і планомірне обмеження впливу господарської діяльності на земельні ресурси;
- поєднання заходів економічного стимулювання та юридичної відповідальності в галузі охорони земель;
- публічність у вирішенні питань охорони земель, використанні коштів на охорону земель.

Власники і землекористувачі, в тому числі орендарі, земельних ділянок при здійсненні господарської діяльності зобов'язані:

- дотримуватися вимог земельного та природоохоронного законодавства України;
- проводити на земельних ділянках господарську діяльність способами, які не завдають шкідливого впливу на стан земель та родючість ґрунтів;
- підвищувати родючість ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі на основі застосування еколого-безпечних технологій обробітку і техніки, здійснення інших заходів, які зменшують негативний вплив на ґрунти, запобігають безповоротній втраті гумусу, поживних елементів тощо;
- дотримуватися стандартів, нормативів при здійсненні протиерозійних, агротехнічних, агрохімічних, меліоративних та інших заходів, пов'язаних з охороною земель, збереженням і підвищенням родючості ґрунтів;
- надавати відповідним органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування відомості про застосування пестицидів та агрохімікатів;
- сприяти систематичному проведенню вишукувальних, обстежувальних, розвідувальних робіт за станом земель, динамікою родючості ґрунтів;
- своєчасно інформувати відповідні органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування щодо стану, деградації та забруднення земельних ділянок;
- забезпечувати додержання встановленого законодавством України режиму використання земель, що підлягають особливій охороні;
- забезпечувати використання земельних ділянок за цільовим призначенням та дотримуватися встановлених обмежень (обтяжень) на земельну ділянку;

- забезпечувати захист земель від ерозії, виснаження, забруднення, засмічення, засолення, осолонцювання, підкислення, перезволоження, підтоплення, заростання бур'янами, чагарниками і дрібноліссям;
- уживати заходів щодо запобігання негативному і еколого-небезпечному впливу на земельні ділянки та ліквідації наслідків цього впливу [33].

Охорона земель сільськогосподарського призначення забезпечується на основі реалізації комплексу заходів щодо збереження продуктивності сільськогосподарських угідь, підвищення їх екологічної стійкості та родючості ґрунтів, а також обмеження їх вилучення (викупу) для несільськогосподарських потреб.

Зміна цільового призначення земель сільськогосподарського призначення допускається лише за умови обґрунтування доцільності такої зміни в порядку, визначеному законом.

У разі вилучення (викупу) земель сільськогосподарського призначення для несільськогосподарських потреб забезпечується пріоритет максимального збереження продуктивних земель. Черезсмужжя та конфігурація земельних ділянок, що створюють перешкоди в ефективному їх використанні і здійсненні природоохоронних заходів, а також порушують ландшафтну цілісність території, підлягають упорядкуванню відповідно до затвердженої проектної документації із землеустрою [33].

Захист земель сільськогосподарського призначення від ерозії, селів, підтоплення та інших видів деградації здійснюється на основі реалізації заходів, передбачених державними і регіональними програмами, відповідно до робочих проектів рекультивації, захисту земель від ерозії та іншої документації із землеустрою.

Власники та землекористувачі, в тому числі орендарі, земельних ділянок зобов'язані здійснювати заходи щодо охорони родючості ґрунтів, передбачені законами та іншими нормативно-правовими актами України. Слід особливо

відзначити, що використання земельних ділянок способами, що призводять до погіршення їх якості, заборонене [33].

На землях сільськогосподарського призначення може бути обмежена діяльність щодо:

- вирощування певних сільськогосподарських культур, застосування окремих технологій їх вирощування або проведення окремих агротехнічних операцій;
- розорювання сіножатей, пасовищ;
- використання деградованих, малопродуктивних, а також техногенно-забруднених земельних ділянок;
- необґрунтовано інтенсивного використання земель [33].

Використання ерозійно- та зсувонебезпечних земельних ділянок дозволяється за умови вжиття заходів щодо їх протиерозійного і протизсувного захисту. З метою захисту земель від ерозії та зсувів у землевпорядній, містобудівній та іншій документації передбачаються заходи щодо забезпечення протиерозійної та протизсувної стійкості території.

Забороняється розорювання схилів крутизною понад 7 (крім ділянок для залуження, залісення та здійснення ґрунтозахисних заходів). На схилах крутизною від 3 до 7 обмежується розміщення просапних культур, чорного пару тощо [33].

Власники земельних ділянок та землекористувачі, у тому числі орендарі, зобов'язані здійснювати ґрунтоохоронні заходи з метою запобігання погіршенню їх якісного стану та якісного стану суміжних земельних ділянок і довкілля в цілому.

Консервації підлягають деградовані та малопродуктивні землі, господарське використання яких є екологічно небезпечним та економічно неефективним, а також техногенно-забруднені земельні ділянки, на яких неможливо одержати екологічно чисту продукцію, а перебування людей на цих земельних ділянках є небезпечним для їх здоров'я. Консервація земель

здійснюється за рішенням органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування на підставі договорів з власниками земельних ділянок.

Підставою для прийняття рішень про консервацію земель є подання органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування, які здійснюють контроль за використанням та охороною земель.

1.3. Правове забезпечення функціонування системи використання та охорони земель в Україні

Конституція України, виходячи з незамінності землі як природного ресурсу, цілком закономірно визнала її основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави: 2/3 загальної площі сільськогосподарських угідь – це чорноземні ґрунти, які за рівнем природної родючості є найкращими. Чорноземи становлять 8,7% від усіх чорноземів світу [17].

Україна має унікальний земельноресурсний потенціал і потребує ощадливого, ефективного, раціонального й екологічнобезпечного використання та належної охорони. Україна є однією із найбільших європейських країн, площа якої становить 60354,9 тис. га або 6% території Європи [22].

Територія України характеризується надзвичайно високим показником сільськогосподарської освоєності, що значно перевищує екологічно обґрунтовані межі. На сьогодні спостерігається стійка тенденція погіршення якісного стану ґрунтів, зокрема зменшуються запаси гумусу, вміст поживних речовин, тривають процеси підкислення, засолення ґрунтів та ерозії, що зумовлює деградацію і опустелювання ґрунтового покриву. Земельні частки (паї), які здані в оренду обробляються як єдині масиви, меж ділянок не існує, польових шляхів для доступу до конкретних ділянок також не організовано.

Така господарська освоєність земельного фонду без належних заходів щодо його охорони і відтворення як виробничого ресурсу та важливої

складової навколишнього природного середовища призвела до прогресуючої деградації земель.

Суттєві проблеми виникають при проведенні реформи з охороною земельного фонду. У процесі перерозподілу земель порушено сівозміни, подрібнено земельні масиви сільськогосподарських угідь, втрачено рубежі та елементи контурно-меліоративної організації території. Велике занепокоєння викликає той факт, що нові агроформування, створені на засадах орендних відносин, все ще практикують короткострокову оренду, яка зумовлює виснаження родючості ґрунтів, погіршує якісний стан земель. Право селян розпоряджатися своєю власністю обмежується мораторієм на продаж власних земельних ділянок.

Заслуговує на увагу доповідь академіка Я. М. Гадзало, де проаналізовано негативні наслідки тривалого мораторію запровадження ринку обігу земель та наголошено на важливості створення правової бази для побудови ефективної системи земельного іпотечного кредитування та розвитку інвестування, спрямованих на підтримку дрібного і середнього виробника, а також на забезпечення жорсткого державного контролю за збереженням земель, відновлення їх родючості. На цей час родючість ґрунтів експлуатується іншими особами, тобто не власниками земельних ділянок, тому основне завдання земельної реформи – це раціональне використання та охорона земель, яке реалізується надто повільно.

Слід зауважити, що у сьогоденних умовах не застосовуються проекти землеустрою з контурномеліоративною організацією території. Це призводить до масового порушення сівозмін, ґрунтозахисних систем землеробства.

Основні принципи раціонального використання й охорони земельних ресурсів, що являються фундаментом ефективної земельної політики та без яких неможливі трансформаційні процеси, відображені в Законі України «Про охорону земель» від 19 червня 2003 р. [33]. У Законі зазначено, що землекористувачі та власники землі, суб'єкти земельних прав зобов'язуються ефективно використовувати землю за її цільовим призначенням, сприяти

підвищенню родючості ґрантів, застосовувати природоохоронні технології виробництва, не допускати погіршення екологічної ситуації на території внаслідок виробничо-господарської діяльності. Однак останнім часом не в повній мірі виконуються положення ст. 166 Земельного кодексу України та Закону України «Про охорону земель» щодо рекультивації порушених земель [33].

Одним із головних елементів використання й охорони земель є розробка робочих проектів землеустрою, впровадження яких має забезпечити поліпшення стану земель всіх категорій й природного довкілля, врегулювати господарську та інші види діяльності у сфері збереження й раціонального використання земель. Слід зауважити, що землевпорядні роботи зводяться лише до розробки проектів відведення земельних ділянок та підготовки документів, які посвідчують права на них [45]. Переважна частина земель природно-заповідного фонду, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення взагалі не забезпечена відповідною документацією стосовно встановлення меж.

Слід рахувати, що при складанні проектів землеустрою, які забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозмін й впорядкування угідь, оптимізація земельних угідь має передбачати розвиток природних територій в агроландшафтах як продовження екологічної мережі на відповідній території шляхом збільшення площі екологостабілізуючих угідь [39].

Головними проблемами, що гальмують реформування земельних відносин, є:

- незабезпеченість встановлення меж в натурі земель природно-заповідного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення, прибережних захисних смуг;
- невідповідність фінансового забезпечення з реалізації заходів земельної реформи;

- недостатнє залучення інвестицій й впровадження прогресивних технологій;
- недостатній контроль за підготовкою й прийняттям рішень у відповідності до чинного законодавства;
- недостатній рівень співпраці між органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування в плані забезпечення ефективного та діючого контролю за раціональним використанням й охороною земель [39].

Реформування земельних відносин проходить під впливом факторів недосконалості чинного в державі законодавства, а саме: недосконалість державної статистичної звітності; неузгодженість законодавчої й нормативної бази; відсутність державних програм щодо регулювання земельних відносин й охорони земель [39].

Нечітко сформованою є нормативно-правова база щодо використання й оренди землі. Не відповідають якості перетворень елементи земельної реформи: розвиток земельних відносин відображається лише у розпаюванні й виділенні земель у натурі. Останнім часом спостерігається протилежна тенденція – це об'єднання земельних часток (паїв). Деякі категорії земель взагалі не охоплені земельною реформою (близько 10,5 млн. га земель лісового, 2,5 млн. га водного фонду). Поширюються випадки незаконного надання земельних ділянок у власність й користування відповідними ділянками [39].

Комплекс взаємопов'язаних заходів, спрямованих на підвищення зацікавленості осіб, у збереженні й відтворенні родючості ґрунтів, використанні земель, здійсненні заходів захисту земельних ресурсів від впливу негативних наслідків господарської діяльності людини у правовій доктрині виділяється як економічне стимулювання раціонального використання й охорони земель. У ст. 205 Земельного кодексу України зазначається зміст економічного стимулювання раціонального використання й охорони земель та відзначається, що [39]:

а) надання податкових і кредитних пільг громадянам та юридичним особам, які здійснюють за власні кошти заходи, передбачені загальнодержавними та регіональними програмами використання і охорони земель;

б) виділення коштів державного або місцевого бюджету громадянам та юридичним особам для відновлення попереднього стану земель, порушених не з їх вини;

в) звільнення від плати за земельні ділянки, що перебувають у стадії сільськогосподарського освоєння або поліпшення їх стану згідно з державними та регіональними програмами;

г) компенсацію з бюджетних коштів зниження доходу власників землі та землекористувачів внаслідок тимчасової консервації деградованих та малопродуктивних земель, що стали такими не з їх вини [8].

Закріплені норми визначають регулювання суспільних відносин, які мають місце в процесі виконання комплексу економічних заходів, які покликані забезпечити збереження та відтворення земельних ресурсів, екологічної цінності природних й набутих якостей земель. Як подає зазначене нижче джерело, застосування економічних важелів впливу на поведінку юридичних та фізичних осіб як суб'єктів земельних правовідносин спрямоване насамперед на позитивне виконання ними обов'язків власників землі й землекористувачів щодо підвищення родючості ґрунтів та збереження корисних властивостей землі, закріплених у статтях 91, 96, 166–168 ЗК України [39].

В той же час органи державної влади та місцевого самоврядування повинні забезпечити створення таких економіко-правові умови, які б заохочували власників землі та землекористувачів добровільно брати участь у виконанні заходів, пов'язаних з раціональним використанням та охороною земель. Ст. 205 ЗКУ надає право громадянам та юридичним особам на податкові та кредитні пільги, виділення їм коштів державного або місцевого бюджету, звільнення їх від плати за земельні ділянки, компенсацію з

бюджетних коштів зниження доходу власників землі та землекористувачів [39].

Однак існують певні проблеми щодо окремі норми цієї статті, оскільки підстави та порядок проведення економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель у чинному законодавстві України недостатньо врегульовані. Згідно з Податковим Кодексом України, більшість податків і зборів сплачуються на регіональному рівні. Проте не можуть забезпечити фінансової автономії місцевого самоврядування, оскільки акумулюються на державному рівні. З цього випливає, що органи місцевого самоврядування не в змозі в повному обсязі вирішувати економічні, соціальні та інші проблеми місцевого значення.

Доцільно було б розширити повноваження органів місцевого самоврядування та впровадити дієві механізми, які б дозволили збільшити надходження фінансових ресурсів до місцевих бюджетів. Крім того, перешкодою для розвитку підсистеми оподаткування місцевими податками і зборами є численні прогалини та колізії в податковому законодавстві.

Важливим серед основних принципів правового забезпечення раціонального використання й охорони земель є платність землекористування суб'єктів земельних правовідносин. У земельному праві плата за землю розглядається як метод регулювання земельних відносин з боку органів державної влади й місцевого самоврядування, як обов'язок власників землі та землекористувачів, як основне джерело надходжень до державного та місцевих бюджетів з метою централізації коштів для фінансування програм і проектів щодо поліпшення якісного стану продуктивних земель та їх охорони від негативного антропогенного впливу [13].

Також виступає самостійним правовим інститутом із закріпленими в чинному законодавстві України сукупністю правових норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають між власниками землі й землекористувачами. На органи державної влади й місцевого самоврядування покладено обов'язок визначати розмір і порядок плати за використання

земельними ресурсами, подальше використання коштів, які надходять від плати за землю, відповідальність суб'єктів плати за землю, контроль за правильністю обчислення та справляння земельного податку й орендної плати [39].

Принцип платності використання землі для всіх власників землі й землекористувачів є обов'язковим та встановлюється ст. 206 ЗКУ. Друга частина цієї статті встановлює, що плата за землю відбувається відповідно до закону [39]. Проте не є виключенням регулювання плати за землю, яке не може здійснюватися іншими законодавчими чи нормативно-правовими актами та рішенням органів державної влади й місцевого самоврядування, які прийняті у межах їх компетенції. Законодавством також передбачено пільги щодо сплати податків за землю [39].

Крім Земельного кодексу, плата за землю регулюється розділом XIII Податкового кодексу України та Бюджетним кодексом України, законами України «Про оренду землі» [34], «Про місцеве самоврядування в Україні» [32], про Державний бюджет на поточний рік та іншими. Із внесенням змін до Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України» та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень».

1.4. Методики ефективного використання земель різного цільового призначення

Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави, тому вирішення питань та процесів, які призводять до деградації земель, їх опустелюванню, нераціональному використанню, мають бути невід'ємною частиною комплексних цільових програм зі збереження земельних ресурсів на усіх рівнях.

Систематичний аналіз стану земельного фонду дасть можливість передбачити на перспективу заходи по кожному з регіонів щодо поліпшення стану земельних ресурсів і їх раціонального використання.

Використання та охорона земель сільськогосподарського призначення

Основними напрямками використання земель сільськогосподарського призначення в Україні є їх залучення [55]:

- для виробництва сільськогосподарської продукції;
- для здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності.

Землі сільськогосподарського призначення передбачено використовувати: фізичними особами – громадянами, юридичними особами – сільськогосподарськими підприємствами, установами та організаціями.

За цільовим призначенням сільськогосподарські землі будуть використовуватися *фізичними особами*:

- для ведення особистого селянського господарства, садівництва, городництва, сінокосіння та випасання худоби.

юридичними особами:

- для ведення товарного сільськогосподарського виробництва;
- для дослідних і навчальних цілей, пропаганди передового досвіду, ведення сільськогосподарського виробництва [55].

Станом на 01.01.2020 року площа земель сільськогосподарського призначення становила 43 млн. га, з них рілля – 32,5 млн. га [55].

Передбачено зменшення сільськогосподарської освоєності території на 3047,9 тис. га, та зниження розораності до 48,5 відсотка шляхом виведення малопродуктивних, деградованих та радіаційно забруднених земель з інтенсивного сільськогосподарського використання та переведення їх в природні території . Всього передбачається вилучити для першочергової консервації (на протязі до 2020 року) 3047,9 тис. га орних земель, у тім числі 2004,1 тис. га під реабілітацію і 1043,8 тис. га під трансформацію, з них за період до 2015 року і за період до 2020 року. Решта деградованих і малопродуктивних земель намічено вилучити після 2020 року [56].

Передбачається трансформація на засадах еколого-безпечного використання 390,9 тис. га природних кормових угідь, збільшення багаторічних насаджень, а також збалансування площ перелогів відносно ріллі [76].

Використання направлене на збільшення виробництва сільськогосподарської продукції за умови охорони та раціонального використання земель, а також досягнення екологічно оптимізованої структури земельного фонду України.

Землі сільськогосподарського призначення передбачено використовувати з обмеженнями щодо вирощування певних сільськогосподарських культур, розорювання сіножатей і пасовищ, використання деградованих малопродуктивних, а також техногенно-забруднених земельних ділянок :

- на богарних землях – 36,0 млн. га;
- на зрошуваних землях – 2,5 млн. га;
- на осушених землях – 3,3 млн. га.

Намічено розширення осушення і зрошення сільськогосподарських угідь.

Основний блок сталого розвитку сільського господарства – Подільський, Придніпровський, Східний, Центральний та Південний райони. В результаті здійснення зазначених заходів вже у 2015 році валовий збір зерна може бути доведено до 54,0 млн. тонн, цукрових буряків – 25,5 млн. тонн, олійних культур – 2,1 млн. тонн, картоплі – 15,4 млн. тонн, овочів – 5,5 млн. тонн, плодів і ягід – 1,3 млн. тонн [56]. Буде реалізовано 2,0 млн. тонн худоби та птиці у живій вазі, одержано і перероблено 28,9 млн. тонн молока, 14,9 млрд. шт. яєць, 10 тис. тонн вовни. Ці обсяги забезпечать продовольчу безпеку держави, потреби населення у продовольстві та переробної промисловості у сировині і збільшать обсяги реалізації сільськогосподарської продукції на експорт.

Охорона земель сільськогосподарського призначення забезпечується на основі реалізації комплексу заходів щодо збереження продуктивності сільськогосподарських угідь, підвищення їх екологічної стійкості та родючості ґрунтів, впровадження екологічно обґрунтованих систем ведення сільського господарства (КМОТ) та адаптованих до місцевих умов технологій, а також обмеження їх, вилучення (викупу), у тім числі особливо цінних ґрунтів [75].

Передбачаються такі *види охорони* земель сільськогосподарського призначення:

- рекультивація порушених земель;
- захист земель від ерозії;
- захист земель від підтоплення;
- захист земель від заболочення;
- захист земель від вторинного засолення;
- захист земель від зсувів;
- захист земель від переущільнення;
- захист земель від забруднення промисловими радіоактивними та хімічними речовинами;

- поліпшення сільськогосподарських земель, підвищення родючості ґрунтів;
- створення полезахисних лісосмуг, інших ґрунтозахисних лісонасаджень;
- ґрунтові обстеження сільськогосподарських угідь;
- геоботанічні обстеження природних кормових угідь;
- інші обстеження;
- розробка різних видів районування сільськогосподарських земель [76].

Використання та охорона земель житлової та громадської забудови

Збільшення площ земель під житловою та громадською забудовою має складати 29,8 тис. га [71]. Розвиток земель даної категорії визначений Генеральною схемою планування території України. Землі населених пунктів, передбачено використовувати для розміщення житлової забудови, громадських будівель і споруд, інших об'єктів загального користування.

Визначення земель житлової та громадської забудови (населених пунктів, інших урбанізованих територій) передбачено шляхом встановлення меж населених пунктів, посвідчення права володіння та користування цими землями [76].

Напрями використання земель житлової та громадської забудови:

- для будівництва та обслуговування жилого будинку, господарських будівель і гаражного будівництва;
- для створення житлово-будівельних (житлових) і гаражно-будівельних кооперативів;
- для розташування багатоквартирних жилих будинків;
- для розміщення громадських будівель і споруд та об'єктів загального користування;

- проведення функціонального зонування земель з визначенням зон: промислової, житлової, комунально-складської, зовнішнього транспорту, приміської;

- виявлення територіальних резервів містобудування та визначення напрямів та характеру їх використання;

- підвищення поверховості будівель у містах, запровадження принципово нових структур житлових будівель;

- підвищення щільності міської забудови у 1,5-2 рази за рахунок використання підземного простору, раціональної компоновки та розміщення будівель і споруд, складування продукції та відходів;

- перепланування сільських населених пунктів;

- досягнення екологічної безпеки земель житлової та громадської забудови застосуванням прогресивних технологій будівництва [71].

Заходи щодо охорони земель житлової та громадської забудови. При здійсненні містобудівної діяльності передбачені заходи щодо:

- максимального збереження площі земельних ділянок з ґрунтовим і рослинним покривом;

- зняття та складування у визначених місцях родючого шару ґрунту з наступним використанням його для рекультивації земель та благоустрою населених пунктів і промислових зон;

- недопущення порушення гідрологічного режиму земельних ділянок;

- дотримання екологічних вимог, установлених законодавством України, при проектуванні, розміщенні та будівництві об'єктів [71].

Перерозподіл земель житлової та громадської забудови планується здійснювати відповідно до генеральних планів населених пунктів, іншої містобудівної документації, планів земельно-господарського устрою шляхом розмежування земель державної, комунальної та приватної власності з дотриманням державних стандартів і норм регіональних та місцевих правил забудови [4].

Використання та охорона земель природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення

Відповідно до статті 43 Земельного кодексу України землі природно-заповідного фонду - це ділянки суші і водного простору з природними комплексами та об'єктами, що мають особливу природоохоронну, екологічну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність, яким відповідно до закону надано статус територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

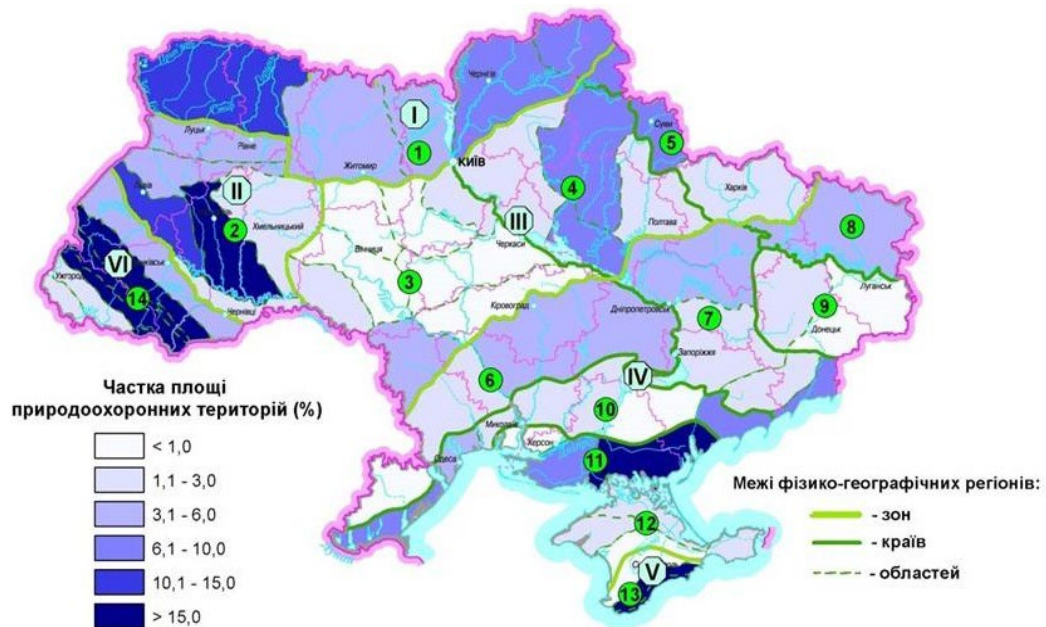
До земель природно-заповідного фонду включаються природні території та об'єкти (природні заповідники, національні природні парки, біосферні заповідники, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища), а також штучно створені об'єкти (ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва). (рис. 1.1).

Рис. 1.1 Землі природно-заповідного фонду в Україні [36]

Використання земель природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення спрямоване на збереження, вивчення, відтворення і охорону в природному стані типових та унікальних природних комплексів, утворень, цілісних ландшафтів, окремих природних об'єктів, які

мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність Станом на 01.01.2020 року, площа земель природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення становила 2671,4 тис. га, в тому числі 218 об'єктів природоохоронного призначення на площі 370,8 тис. га (рис.1.2) [42].

Рис. 1.2 Мережа територій та об'єктів природно-заповідного фонду в Україні [42]

Землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення передбачено використовувати за такими напрямками:

- у природоохоронних цілях;
- у науково-дослідних цілях;
- в оздоровчих та інших рекреаційних цілях;
- в освітньо-виховних цілях;
- для потреб моніторингу навколишнього природного середовища [71].

Площа земель природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення збільшиться на 3603,6 тис. га за рахунок перспективних територій для заповідання, у тім числі створення мережі еталонних природних ділянок ґрунтів, і становитиме 6275 тис. га [71].

Організацію нових та упорядкування існуючих об'єктів природно-заповідного фонду передбачено здійснювати шляхом розробки спеціальних проектів землеустрою у яких будуть передбачені наступні заходи:

- рекультивация порушених земель;
- берегоукріплення;
- протизсувні роботи;
- проти яружні заходи;
- протипаводкові заходи;
- створення захисних лісових насаджень;
- інші.

Охорона земель природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення спрямована на дотримання режиму територій і об'єктів природно-заповідного фонду та охоронних зон встановлених навколо них.

Використання та охорона земель оздоровчого призначення

Землі, що мають природні лікувальні властивості, які використовуються або можуть використовуватися для профілактики захворювань і лікування людей, передбачено використовувати як землі оздоровчого призначення.

Використання земель оздоровчого призначення спрямоване на розвиток курортів, санаторно-курортних закладів, лікувально-оздоровчих місцевостей, особливо цінних та унікальних природних ресурсів та загальнопоширених природних лікувальних ресурсів.

В Україні, станом на 01.01.2020 року, налічувалося 34,1 тис. га земель оздоровчого призначення, в тому числі 915 об'єктів оздоровчого призначення на 8,6 тис. га [71].

Передбачено розширення земель оздоровчого призначення на 3,2 тис. га відповідно до програм розвитку курортів [71].

Оголошення природних територій курортними, проекти організації нових та упорядкування існуючих об'єктів оздоровчого призначення

передбачено здійснювати шляхом розробки спеціальних проектів землеустрою та встановлення меж та режиму округів і зон санітарної (гірничо-санітарної) охорони [70].

Охорона земель оздоровчого призначення спрямована на дотримання режиму курортних територій, округів і зон санітарної (гірничо-санітарної) охорони, схем медичного зонування а також на попередження негативних природних явищ: зсувів, яроутворення, підтоплення, руйнування берегів та здійснення заходів щодо охорони земельних ділянок на яких добуваються мінеральні та термальні води, лікувальні грязі, озокерит, ропа лиманів та озер, а також які розміщені в кліматичних та інших природних умовах сприятливих для лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань [70].

Використання та охорона земель рекреаційного призначення

Використання земель рекреаційного призначення спрямоване на раціональне використання земельних ділянок зелених зон і зелених насаджень міст та інших населених пунктів, навчально-туристських та екологічних стежок, маркованих трас, земельних ділянках, зайнятих територіями будинків відпочинку, пансіонатів, об'єктів фізичної культури і спорту, туристичних баз, кемпінгів, яхт-клубів, стаціонарних і наметових туристично-оздоровчих таборів, будинків рибалок і мисливців, дитячих туристичних станцій, дитячих та спортивних таборів, інших аналогічних об'єктів, а також земельних ділянок, наданих для дачного будівництва і спорудження інших об'єктів стаціонарної рекреації.

Станом на 01.01.2019 року, площа земель рекреаційного призначення становила 103,0 тис. га, в тому числі 4008 об'єктів рекреаційного призначення на площі 28,2 тис. га [71].

Території природних та окультурених ландшафтів, як ресурсного потенціалу для перспективного рекреаційного та лікувально-оздоровчого розвитку, становлять близько 7,7 млн. га. Особлива потреба в освоєнні його відчувається в найбільш заселених регіонах – Донецькому та

Придніпровському. Для літніх видів відпочинку найбільш придатні приморські та лісостепові райони країни, для зимових – Карпати [72].

З урахуванням розподілу і якості рекреаційних ресурсів визначено їх потенціал і доцільні для курортно-рекреаційного використання на сучасному етапі і на перспективу території. За комплексом специфічних курортно-рекреаційних ознак виділено вісім регіонів: Донецький, Придніпровський, Східний, Центральний, Поліський, Подільський, Причорноморський і Карпатський. Передбачається збільшення земель рекреаційного призначення на період до 2020 року на 7,4 тис. га [72].

Рис.1.3 Рекреаційна інфраструктура України [72]

Охорона земель рекреаційного призначення здійснюється шляхом включення цих земель до складу екологічної мережі, обмеження їх вилучення (викупу) для інших потреб та зменшення антропогенного впливу на такі землі.

На землях рекреаційного призначення забороняється діяльність, що перешкоджає або може перешкоджати використанню їх за призначенням, а також негативно впливає або може вплинути на природний стан цих земель.

Використання та охорона земель історико-культурного призначення

Використання земель історико-культурного призначення спрямоване на розвиток і збереження археологічних та історичних пам'яток, охоронюваних археологічних територій, пам'яток монументального мистецтва, архітектури та містобудування, садово-паркового мистецтва та ландшафтні території, які мають історичну цінність.

Відповідно до статті 53 земельного кодексу України [36] до земель історико-культурного призначення належать землі [36], на яких розташовані пам'ятки культурної спадщини, їх комплекси (ансамблі), історико-культурні заповідники, історико-культурні заповідні території, охоронювані археологічні території, музеї просто неба, меморіальні музеї-садиби (рис. 1.4).

Рис. 1.4 Склад земель історико-культурного призначення [36],

Станом на 01.01.2020 року, площа земель історико-культурного призначення становила 40,0 тис. га, в тім числі 647 об'єктів природоохоронного призначення на площі 7,1 тис. га [71].

Зосередження археологічних і архітектурних пам'яток тісно пов'язане з узбережжям Чорного моря і численних рік і річок України. В першу чергу це Дніпро, Десна, Рось, Дністер, Південний Буг. У названих ареалах концентрація

пам'яток і територій, що виділені для їх збереження та використання, нерівномірна.

Відповідно до Генеральної схеми планування території України, пропонується віднесення ареалів концентрації пам'яток археології та архітектури до трьох категорій. Категорії ареалів визначають не лише їх культурну значущість, а й режим використання, виходячи з вимог охорони розташованих в них об'єктів культурної спадщини і збереження історичних особливостей і своєрідності цих територій [58].

До першої категорії відноситься ареал найбільшої концентрації пам'яток. Режим охорони ареалу є найближчим до режиму заповідних територій і виходить з вимог збереження ландшафту, регулювання, планування, забудови і регенерації найцінніших втрачених культурних і ландшафтних об'єктів. Територія даного ареалу складає 791 км² [58].

В ареалі другої категорії режим охорони культурної спадщини більш пом'якшений порівняно з ареалом першої категорії, як до її об'єктів, так і щодо їх оточення і вимагає збереження конкретних природних і історичних рис охоплювальних ними територіальних утворень. Територія цього ареалу складає 1838,8 км² [58].

В ареалі третьої категорії, найбільшим за розмірами і з невеликою концентрацією пам'яток, режим охорони найм'якший. Він передбачає, поряд зі збереженням самих пам'яток і безпосередньо пов'язаних з ними територій, врахування при плануванні загальних історичних особливостей цих територій. Територія, що охоплюється цим ареалом, складає 2714,8 км², її встановлення передбачається на більш далеку перспективу [71].

Режим використання земель історико-культурного призначення повинен забезпечити збереження самих пам'яток і врахування історичних особливостей оточуючих територій.

Охорона земель історико-культурного призначення здійснюється шляхом включення цих земель до складу екологічної мережі, обмеження їх

вилучення (викупу) для інших потреб та обмеження антропогенного впливу на такі землі [36].

Передбачено встановити охороні зони, зони регулювання забудови, зони охоронюваного ландшафту, зони охорони археологічного культурного шару з заборонаю діяльності, яка шкідливо впливає або може вплинути на додержання режиму використання цих земель.

Використання та охорона земель лісового фонду

Використання земель лісового фонду спрямоване на підтримання екологічної стійкості ландшафтів. Відповідно до Державної програми «Ліси України» передбачається формування лісомеліоративних систем з поліфункціональними властивостями, які об'єднують як лінійні елементи захисних насаджень, так і площинні. Одночасно вони будуть виконувати водоохоронні, клімато-регулюючі, санітарно-гігієнічні та рекреаційно-естетичні функції. У проектах з організації раціонального землекористування лісові масиви розглядаються в першу чергу з точки зору виділення ними енергії та речовини у фізіологічних процесах (фотосинтез, дихання, трансформація), механічної перепони розповсюдження пилу, диму, різних викидів, відновлення чистої води, кисню [23].

Рис. 1.5 Лісистість України у розрізі адміністративно-територіальних одиниць, % [29]

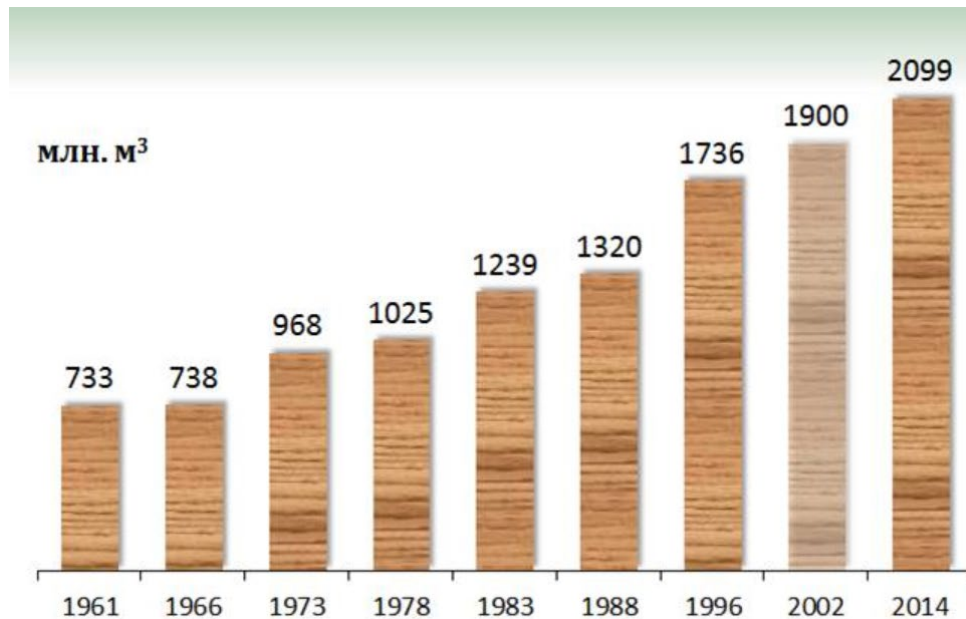
Передбачається завершення системи захисних лісосмуг. В системі захисних лісонасаджень будуть переважати стокорегулюючі лісосмуги, вздовж річок та навколо водойм, прияржні та прибалкові, що забезпечить створення на схилових землях своєрідного каркасу з вираженими меліоративними функціями.

Окрім лінійної системи захисних лісонасаджень в агроландшафтах передбачається створення суцільних протиерозійних і водоохоронних лісових насаджень на деградованих, малопродуктивних та забруднених радіонуклідами землях, ярах та балках, кам'янистих місцях і на пісках, вздовж магістральних доріг, річок та навколо водойм [23].

Загальна площа земель, де передбачається проведення заходів по створенню системи захисних лісових насаджень, складає 637,1 тис. га [29].

В результаті впровадження цих заходів, спрямованих на охорону навколишнього природного середовища, подолання основних дестабілізуючих факторів екологічної ситуації – ерозії ґрунтів та виснаження річок, лісистість території України збільшиться з 17,3 до 18,3 відсотка в 2020

році. Суттєво поліпшиться захищеність сільськогосподарських угідь від ерозії, площа захищеної території буде складати близько 30 млн. га [29].

Рис. 1.6 Запас деревини [29].

Запас деревини в лісах оцінюється в межах 2102 млн куб. м. Загальна середня зміна запасу сягає 35 млн куб. м. Середня щорічна зміна запасу на 1 га у лісах Держлісагентства дорівнює 4 куб.м і коливається від 5 куб. м в Карпатах до 2,5 куб. м у Степовій зоні. Відбувається поступове збільшення запасу, що підтверджує значний економічний і природоохоронний потенціал лісів України [29].

Охорона земель лісового фонду здійснюється:

- включенням цих земель до складу екологічної мережі;
- запровадженням ландшафтно-екологічних принципів лісомеліорації земель;
- обмеженням вилучення (викупу) для інших потреб;
- обмеженням антропогенного впливу;
- запровадженням дрібномасштабного ґрунтового обстеження;
- відновленням та розширенням площ лісів на землях іншого призначення.

Використання та охорона земель водного фонду

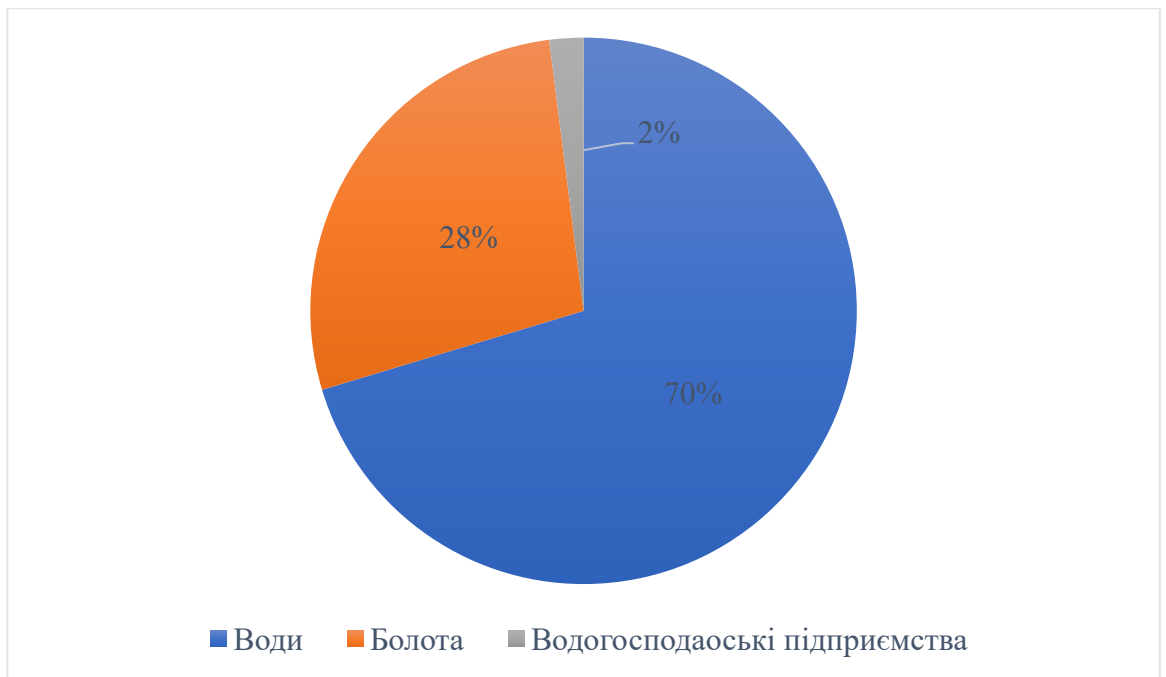
Відповідно до статті 58 Земельного кодексу України до земель водного фонду належать землі, зайняті:

- а) морями, річками, озерами, водосховищами, іншими водними об'єктами, болотами, а також островами, не зайнятими лісами;
- б) прибережними захисними смугами вздовж морів, річок та навколо водойм, крім земель, зайнятих лісами;
- в) гідротехнічними, іншими водогосподарськими спорудами та каналами, а також землі, виділені під смуги відведення для них;
- г) береговими смугами водних шляхів;
- г) штучно створеними земельними ділянками в межах акваторій морських портів (рис.1.7).

Рис. 1.7 Землі які відносяться до водного фонду [36],

Станом на 01.01.2019 року в Україні обліковувалось 3442,2 тис. га земель водного фонду, з них 2421,0 тис. га вод, 951,8 тис. га боліт та водогосподарських підприємств – 69,4 тис. га (рис.1.8) [71].

Рис. 1.8 Склад земель водного фонду [36],

Не передбачається суттєвого збільшення земель водного фонду, окрім як для будівництва магістральних каналів для зрошення та створення прибережних захисних смуг.

Передбачається удосконалення використання земель водного фонду:

- морів, річок, озер, водосховищ інших водних об'єктів, боліт, а також островів, прибережних захисних смуг вздовж морів, річок та навколо водойм;
- гідротехнічних та інших водогосподарських споруд і каналів, а також земель, виділених під смуги відведення для них;
- берегових смуг водних шляхів [47].

Землі водного фонду передбачається використовувати державними водогосподарськими організаціями, іншими юридичними особами та громадянами для:

- догляду за водними об'єктами;
- використання їх як транспортної мережі;
- джерел водозабезпечення галузей промисловості, комунального господарства, сільського господарства, рибного господарства та інших видів користування не заборонених законодавством [47].

Загальнодержавною програмою розвитку водного господарства намічено здійснення комплексу водоохоронних заходів спрямованих на встановлення та підтримання сприятливого гідрологічного стану об'єктів водного фонду, на запобігання шкідливої дії вод та створення і упорядкування водоохоронних зон:

- поліпшення якості забезпечення водними ресурсами населення і галузей економіки – будівництво та реконструкція водосховищ, ставків, каналів, водоводів – 2530,4 млн. м³;

- відновлення та підтримання сприятливого гідрологічного стану об'єктів водного фонду:

- заходи на річках та водних об'єктах – 11,87 тис. км;

- благоустрій водосховищ та ставків – 4229 одиниць.

- заходи на прибережних територіях річок та водойм – створення та упорядкування водоохоронних зон – 2129 тис. га.

- запобігання шкідливої дії вод:

- берегоукріплення – 1102 км;

- будівництво дамб – 2345 км;

- будівництво гідротехнічних споруд – 755 одиниць.

- гідротехнічні заходи:

- вали усіх типів;

- водоскидні споруди, загати і перепади – 39,4 тис. одиниць;

- засипка та виположування ярів – 16,6 тис. га.

- гідротехнічні меліорації:

- завершення будівництва меліоративних систем – 316 тис. га;

- реконструкція та поліпшення стану меліоративних систем – 1378 тис.

га.

При охороні земель водного фонду передбачається:

- збереження унікальних природних комплексів водно-болотних угідь, та включення їх до складу екологічної мережі;

- додержання особливого режиму використання земель у межах водоохоронних і прибережних смуг;
- зменшення антропогенного впливу на ці землі;
- при розміщенні водогосподарських об'єктів передбачаються заходи щодо захисту земель від несприятливих процесів;
- у зв'язку з інтенсивною акумуляцією продуктів ерозії у балках та долинах малих річок передбачаються заходи щодо їх очищення [47].

Використання та охорона земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення

Землями промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення визнаються земельні ділянки, надані в установленому порядку підприємствам, установам та організаціям для здійснення відповідної діяльності [39].

Враховуючи наявність значних виробничих територій, що не використовуються, необхідність суттєвого зменшення землеємності промислових та інших виробництв до нормативів розвинених країн, прогнозоване зростання промислового виробництва, передбачається скорочення площ земель промисловості і особливо під відкритими розробками, кар'єрами, шахтами та відповідними спорудами.

Відбудеться збільшення земель транспорту на 17,4 тис. га, зв'язку, енергетики – на 2,9 тис. га [73].

Передбачається перевести до використання у народному господарстві земельні ділянки Міноборони, площею 60,7 тис. га, Держкомкордону, площею 553,5 га, та Міністерства внутрішніх справ України, площею 80,3 га. Тобто, близько 61 тис. га земель державної власності можна залучити до використання у народному господарстві [73].

Основні напрями поліпшення ефективності використання земель промисловості:

- планомірний і раціональний розподіл виробничих сил;

- «розвантажування» найбільш розвинених промислових районів і винесення шкідливих у санітарному відношенні промислових підприємств у нові промислові райони;

- обмеження будівництва промислових об'єктів у великих і середніх містах;

- розміщення промислових об'єктів на гірших землях;

- створення рівномірних та безперервних санітарно-захисних зон навколо промислових підприємств [71].

Основні напрями поліпшення ефективності використання земель залізничного та автомобільного транспорту:

- створення на смугах відводу суцільних лісових насаджень та приведення в належний стан вітро- і полезахисних насаджень;

- проведення повної рекультивації прилеглих до залізниць та автодоріг земель шляхом відновлення ґрунтового покриву і висадження насаджень на землях, які постраждали від електрифікації і ремонтних робіт;

- застосування ґрунтозберігаючих технологій при будівництві нових залізничних та автодоріг, спорудженні других і третіх колій, ремонтних роботах з мінімізацією прокладання зовнішніх під'їздів до залізничного полотна;

- оптимізація під'їзних колій на станціях і в товарних парках з метою виведення з балансу залізниць земель, які знаходяться під коліями, що не використовуються, а останні – після зняття колій і рекультивації передати на баланс органам місцевої влади;

- приведення до належного стану товарних складських приміщень і земельних ділянок на станціях і в товарних парках, які знаходяться на балансі Укрзалізниці відповідно до вимог Євросоюзу, зокрема – бетонування ділянок під сипучі вантажі та проведення водовідведення з них у відстійники з метою перешкодження попадання забруднених стічних вод і сировинних матеріалів на прилеглі земельні ділянки;

- будівництво й введення в дію установок з утилізації нафтошлямових відходів на всіх залізницях країни з вивільненням значних за обсягом площ земель;

- будівництво й введення в дію історично сформованих радіальних і кільцевих магістралей середніх і великих міст;

- розробку галузевої довгострокової програми підвищення ефективності землекористування на залізничному транспорті на тривалу перспективу [73].

Основні напрями поліпшення ефективності використання земель трубопровідного транспорту:

- раціональний вибір траси (зведення до мінімуму проходження трубопроводу через орні землі, лісові угіддя та ін. і з врахуванням якісної характеристики угідь);

- залучення для будівництва мінімальної смуги;

- переважно підземним прокладанням.

Програмою передбачені заходи щодо охорони земель, промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення:

- рекультивація порушених земель;

- берегоукріплення;

- протизсувні роботи;

- протияружні заходи;

- протипаводкові заходи;

- створення захисних лісових насаджень;

- створення дрібних природоохоронних об'єктів ремізного призначення площею 0,5-1 га [73].

Основним завданням щодо подальшого використання та охорони земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення є оптимізація землекористування у вказаних галузях для забезпечення їх ефективного функціонування та розвитку.

Висновки до I розділу

Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави, тому вирішення питань та процесів, які призводять до деградації земель, їх опустелюванню, нераціональному використанню, мають бути невід'ємною частиною комплексних цільових програм зі збереження земельних ресурсів на усіх рівнях.

Систематичний аналіз стану земельного фонду дасть можливість передбачити на перспективу заходи по кожному з регіонів щодо поліпшення стану земельних ресурсів і їх раціонального використання.

Важливим завданням нинішньої державної політики в області землекористування вважається забезпечення раціонального використання і охорони земель, які є продуктивними.

Охорона земель включає:

- обґрунтування та забезпечення досягнення раціонального землекористування;
- захист сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників від необґрунтованого їх вилучення для інших потреб;
- захист земель від ерозії, селів, підтоплення, заболочування, вторинного засолення, переосушення, ущільнення, забруднення відходами виробництва, хімічними та радіоактивними речовинами та від інших несприятливих природних і техногенних процесів;
- збереження природних водноболотних угідь;
- попередження погіршення естетичного стану та екологічної ролі антропогенних ландшафтів;
- консервацію деградованих і малопродуктивних сільськогосподарських угідь.

На жаль, у своїй більшості правові положення вказаних складових охорони земель не реалізуються. Причини тому різні – корумпованість системи, незацікавленість контролюючих органів, відсутність чіткої правової бази, недостатня методична підготовка, недооцінка значення екологічних та економічних чинників. На нинішній час стан родючості ґрунтів є критичним,

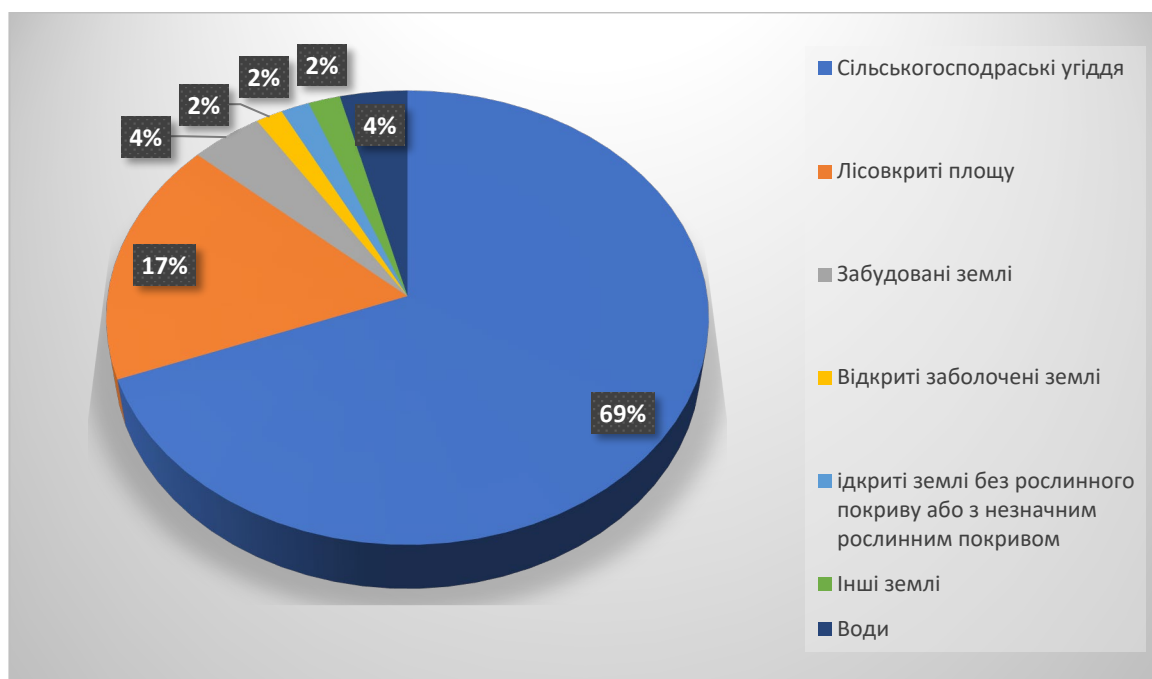
так як втрачається їх самовідтворювальні властивості. Через відсутність реальних державних переваг з приводу збереження і відновлення родючості ґрунту спостерігаємо їх деградацію. Окремо можна виділити відсутність документації із землеустрою, якою визначаються обмеження (обтяження) у використанні земель, заходи щодо їх охорони та поліпшення, обов'язкові для власників земельних ділянок та землекористувачів.

РОЗДІЛ II. КОМПЛЕКСНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ЗЕМЕЛЬ УКРАЇНИ

2.1. Територіально-просторова характеристика земельного фонду України

Загальний земельний фонд України становить 60 млн га і представлений переважно різновидами чорноземів, котрі займають 57% всіх сільськогосподарських угідь і становлять 69% орних земель. У середньому на одного мешканця України припадає 0,8 га сільськогосподарських угідь.

Земельний фонд України займає 5,7% території Європи. При цьому на загальноєвропейському фоні його вирізняє висока питома вага сільськогосподарських угідь, особливо ріллі, що пов'язано з високою природною якістю українських земель [35].

Рис. 2.1 Структура земельного фонду України за основними видами угідь та функціональному використанню (* За даними Держгеокадастру України)

Земельні ресурси, на використанні яких формується майже 95% обсягу продовольчого фонду та 2/3 фонду товарів споживання, вважаються первинним фактором виробництва й основою економіки України [35].

Частка земельних ресурсів у складі продуктивних сил держави становить понад 40%. Земельний фонд складається із земель, що мають різноманітне функціональне використання, якісний стан і правовий статус.

Після розпаду Радянського союзу, коли Україна здобула незалежність, однією з перших реформ стала земельна реформа. З 1991 року по 2002 відбулися значні переміни у структурі власності на землю. Землі в межах населеного пункту визнавалися комунальною власністю, землі і майно колективних підприємств були розподілені (розпайовані) між працівниками та передані в їх приватну власність, а всі інші землі були визнані державною власністю [81].

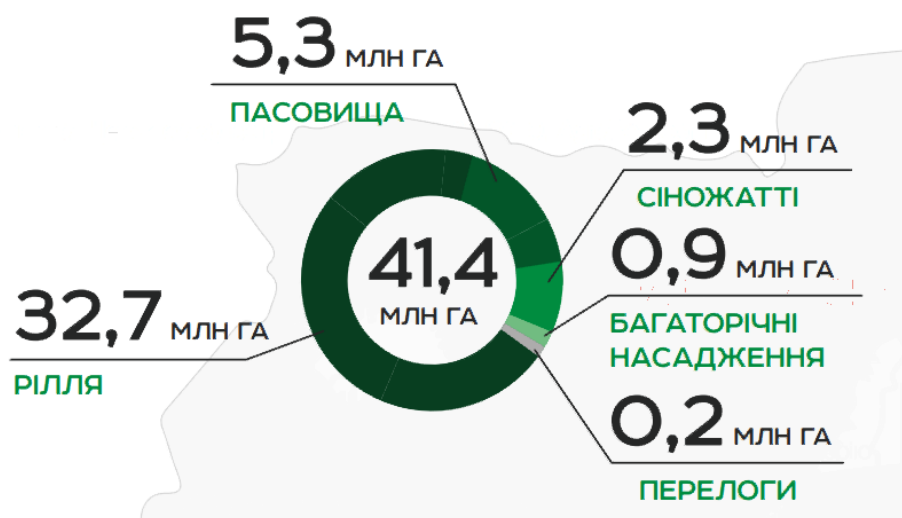
За результатами реформи близько 27,5 млн гектар сільськогосподарських земель було передано у приватну власність близько семи мільйонам громадян (6,92 млн). Отримані земельні ділянки іменувалися паями, середня площа яких по Україні склала 3,6 - 4 гектари за різними даними [81].

З початку земельної реформи до 2001 року відбулися значні зміни у структурі власності на землю, однак починаючи зі вступу в силу нового Земельного Кодексу України у 2002-му році, який встановив заборону на відчуження земель сільськогосподарського призначення, земельні відносини власності у сільському господарстві не зазнавали критичних змін, а Земельна реформа так і не завершилася [81].

Прийнятий у 2002 році Земельний Кодекс України поділив землі України на категорії з різним цільовим призначенням. Землі що використовуються для аграрного виробництва є землями сільськогосподарського призначення, які додатково поділяються на сільськогосподарські угіддя (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги), та несільськогосподарські угіддя (землі під господарськими будівлями та інфраструктурними елементами господарства). Інші види діяльності крім сільськогосподарського виробництва на цих землях

заборонені, і можливі лише у разі зміни їх цільового призначення, яке погоджується з державними органами (Рис.2.2) [35].

*Рис.2.2. Структура земель сільськогосподарського призначення (станом на 2020 рік)
(За даними «Земельний довідник України 2020») [35].*

Земля в Україні може перебувати у приватній, комунальній та державній власності (рис.2.3).

*Рис.2.3. Структура власності на землі сільськогосподарського призначення, тис. га
(станом на 2020 рік)(За даними «Земельний довідник України 2020») [35].*

Іноземці та іноземні громадяни можуть набувати права власності лише на землі несільськогосподарського призначення. Якщо іноземець в порядку спадкування набув право власності на земельну ділянку сільськогосподарського призначення, він зобов'язаний протягом року

відчужити її в порядку визначеному законом. На рис. 2.2 показано розподіл власності на землі сільськогосподарського призначення, тис. га Україні станом на 2020 рік.

2.2. Аналіз еколого-економічної ефективності використання земельних ресурсів

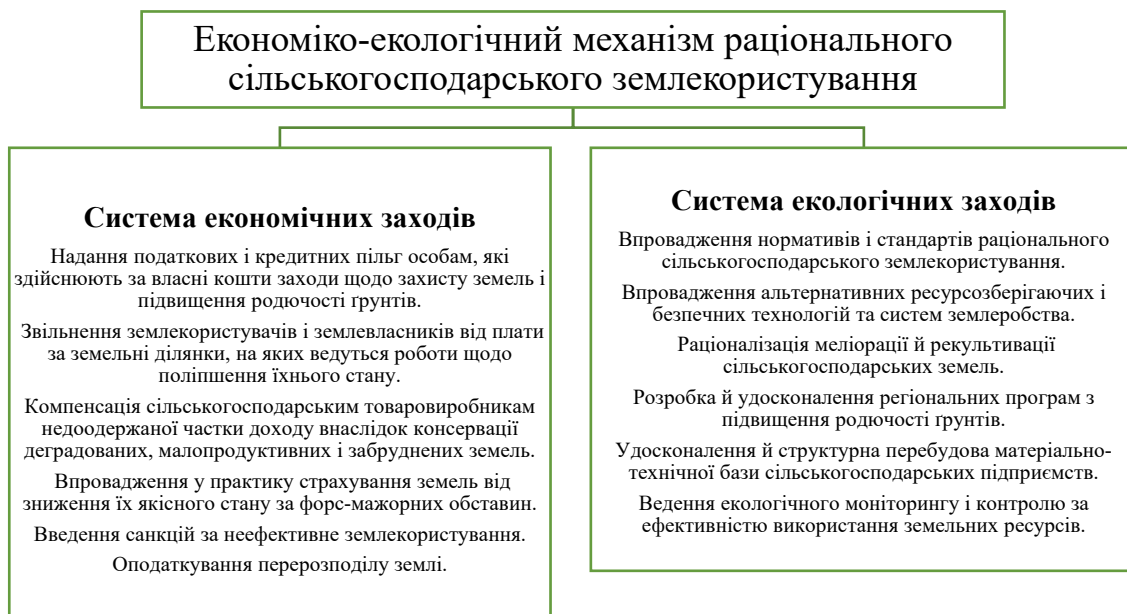
Сучасні еколого-економічні проблеми, які властиві Україні і більшості країн світу, становлять серйозну перешкоду для подальшого економічного розвитку держави. Характерними особливостями сучасного етапу людства є швидке і виснажливе використання невідновлюваних видів природних ресурсів і експлуатація відновлюваних ресурсів зі швидкістю, що перевищує можливість їх відновлення. Всі еколого-економічні проблеми незалежно від того, якими галузями господарства породжені, нерозривно пов'язані з певною територією. Їх глибина залежить від структури економіки на тій чи іншій території, від комплексу провідних галузей господарства, розвиток яких обумовлений наявністю певних природних ресурсів. Всі еколого-економічні проблеми можуть проявлятися на трьох рівнях: загальнодержавному, регіональному і локальному [25].

Екологічні та економічні заходи формування раціонального сільськогосподарського землекористування повинні враховувати специфіку місцевих ґрунтово-кліматичних особливостей та регіональну спеціалізацію сільського господарства [25]. Крім того, зазначений механізм буде дієвим тільки тоді, коли ґрунтуватиметься на наступних принципах, визначених провідними науковцями України:

- пріоритетність екологічної складової над економічною, екологічних критеріїв, показників і вимог над економічними;
- інтеграція економічного й екологічного підходів до розвитку та розміщення агропромислового виробництва;
- раціональне поєднання галузевого та територіального землекористування, встановлення відповідальності за розв'язання ресурсно-

екологічних проблем на землекористувачів і забруднювачів, місцеві органи державної влади й управління;

- ефективне використання ринкових і державних економічних інструментів та адміністративних важелів регулювання екологічних відносин у землекористуванні (рис.2.3) [48].

Рис.2.4. Економіко-екологічний механізм раціонального сільськогосподарського землекористування

Під раціональним землекористуванням розуміють не тільки використання ґрунтів за прямим призначенням, але й їх охорону.

Розрізняють дві основні проблеми охорони землі: економічну – охорона від виснаження; екологічну – охорона від забруднення та деградації. Обидві проблеми тісно взаємопов'язані [55].

Загалом зміст системи охорони земель сільськогосподарського призначення має включати функції раціонального розподілу і ефективного використання землі як невід'ємної частини агроекологічної системи, забезпечення збереження (попередження деградації) та поліпшення вихідних якісних характеристик сільськогосподарських угідь (підвищення родючості) [55].

При необхідності система охорони земель повинна включати перерозподіл земель, що сприяє підвищенню стійкості сільськогосподарського землекористування і не завдає шкоди довкіллю [33].

В основу заходів щодо охорони та екологічного захисту земель мають бути покладені наступні принципи:

- збереження ґрунтів і посилення їхніх корисних властивостей, максимально можливе запобігання втратам сільськогосподарських земель;

- недопущення забруднення, засмічення ґрунтів шкідливими відходами виробництва і споживання, порушення земель та знищення ґрунтового покриву;

- мінімізація промислової, гірничодобувної, сільськогосподарської та інших видів діяльності, яка погіршує стан та екологічну роль земельних ресурсів;

- запобігання і усунення негативного впливу забруднених і порушених земель на навколишнє середовище, природні ресурси, соціальний розвиток суспільства та здоров'я населення;

- збереження цінних природних територій і об'єктів, генофонду рослинного і тваринного світу, в тому числі рідкісних видів тварин і рослин та таких, що перебувають перед загрозою знищення, збільшення площ та поліпшення умов функціонування земель рекреаційного, оздоровчого, природоохоронного та історико-культурного призначення;

- чітке розмежування заходів щодо контролю охорони і використання земельних ресурсів з функціями організації їхнього господарського використання;

- невідворотність відповідальності за порушення законодавства щодо охорони земель [33].

Механізм ж реабілітації деградованих і малопродуктивних земель сільськогосподарського призначення необхідно розглядати як систему заходів, спрямованих на відтворення їх продуктивної здатності шляхом

науково обґрунтованого подальшого екологічнобезпечного використання, трансформації та регенерації [33].

Система заходів, що надійно захищає земельні ресурси від деградації і не потребує значних коштів, тобто є найдешевшими, найефективнішими і, що дуже важливо, найпростішими, є організаційні, а саме – організація науково обґрунтованого використання орних земель за їх придатністю для вирощування основних сільськогосподарських культур. Такі заходи не потребують створення постійно діючих захисних споруд, а дають змогу трансформувати орно непридатні землі (деградовані, малопродуктивні, техногенно забруднені) в інші земельні угіддя чи інші категорії за цільовим призначенням, більш стійкі до деградаційних процесів і явищ. Особливе значення в цій системі природоохоронних заходів мають процеси консервації деградованих, малопродуктивних і техногенно забруднених земель [34].

В цілому, економічний механізм регулювання земельних відносин в Україні потребує серйозного переосмислення та напрацювання нової цілісної системи економічних регуляторів, що ефективно вирішуватимуть задачі державної земельної політики в умовах розвинених ринкових відносин, адже більшість існуючих економіко-правових інструментів базуються на застарілій нормативній та методичній базі.

Потребують пріоритетної уваги науковців та практиків питання розвитку антимонопольного регулювання земельних відносин, удосконалення платності землекористування, централізації бюджетування у сфері охорони земель, а також європейського та світового досвіду управління земельними відносинами. Мінімум інструментів регулювання має поєднуватись із високою ефективністю їх застосування [55].

Варто підкреслити, що раціональне використання земельних ресурсів має і соціальне значення, адже стратегічним завданням, яке стоїть перед нашою державою є перехід агропромислового комплексу на шлях екологічно безпечного розвитку [19] у напрямку підвищення рівня продовольчої безпеки держави на основі нарощування виробництва власних продуктів харчування у

достатній кількості, поліпшення їх якісних характеристик, а також забезпечення більшої доступності кожної людини до продовольчих ресурсів для здорового харчування, бо здоров'я нації забезпечує добробут суспільства та високий рівень розвитку держави.

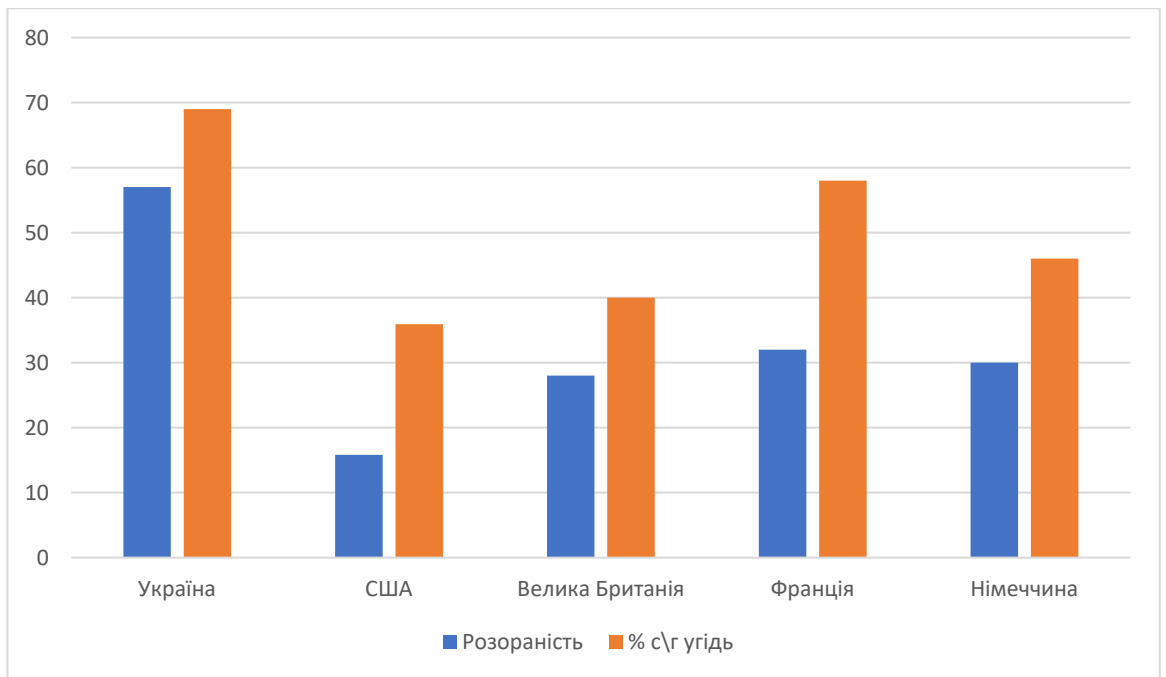
Питання виробництва високоякісних і безпечних харчових продуктів є актуальним питанням, яке постало перед нашою державою у зв'язку з її вступом до СОТ, адже за даними науково-дослідного центру Укрметртестстандарт 80% харчових продуктів українського ринку не відповідають нормам Міністерства охорони здоров'я [14]. Крім того, виробництво екологічно чистої продукції є невід'ємною складовою екологічної безпеки держави.

Екологічно чиста продукція може бути вирощена тільки на екологічно чистих ґрунтах, на тих, які не мають у своєму складі шкідливих домішок у такій кількості, яка загрожує біоценозу ґрунту і здоров'ю людини. Саме якісний стан ґрунтів (їх родючість, забруднення) опосередковано через продукти харчування впливає на здоров'я людей.

2.3. Фактори негативного впливу на процеси раціонального використання земель в Україні

Сучасне використання земельних ресурсів України не відповідає вимогам раціонального природокористування. Порушено екологічно допустиме співвідношення площ ріллі, природних кормових угідь, лісових насаджень, що негативно впливає на стійкість агроландшафтів.

Розораність земель в Україні досягла 57% всієї території. Сільськогосподарська освоєність земель перевищує екологічно обґрунтовані норми (для порівняння: розораність території США становить 15,8%, а сільськогосподарських угідь – 35,9%; розораність території Великої Британії, Франції, ФРН – від 28 до 32%, де частка ріллі рівна від 40 до 58%) [60].

Рис.2.5 Співвідношення с\г угідь та їх розораності

Нормативи відведення земельних ділянок для потреб промисловості, транспорту, енергетики в 2,5– 2,7 рази перевищують нормативи, прийняті в країнах Західної Європи. Значні території зайняті відходами виробництва, відвальними породами. Широке застосування відкритого способу добування корисних копалин призводить до знищення ґрунтового покриву на значних площах [60].

Обмеженість і вичерпність територіальних земельних ресурсів, поступове зменшення площі продуктивних земель загострює в окремих регіонах України проблему землезабезпечення. За останні 30–40 років площа ріллі, що припадає на одного мешканця України, скоротилася в середньому на 30%. У Закарпатській, Київській та Львівській областях на одного мешканця припадає 0,16; 0,36 і 0,33 га ріллі відповідно, що за нормативами Міжнародної комісії з продовольства ФАО при ООН оцінюється як недостатньо, а в областях Донецько-Придніпровського регіону – на рівні нижньої межі [60].

Лише біля 8% земель території України перебуває сьогодні у природному стані (болота, озера, гірські масиви, покриті та непокриті лісом). Змінилося екологічно допустиме співвідношення між площами ріллі, природних угідь, лісових і водних ресурсів. Це негативно вплинуло на

стійкість агроландшафту, посилилися ерозійні процеси. Так, площа еродованої ріллі за останні 25 років збільшилася на 33% і досягла 123,1 млн. га, а дефляційно небезпечної – 19,8 млн. га (55,2%), вміст гумусу зменшився з 3,5 до 3,2 % [60].

Щорічно площа еродованих земель зростає на 70– 80 тис. га. Значної екологічної шкоди земельні та інші ресурси зазнають внаслідок забруднення викидами промисловості, відходами транскордонного переносу, а також недосконалого використання агрохімікатів в аграрному секторі.

Нераціональне використання земельних ресурсів призводить до того, що українські чорноземи, зокрема, втрачають свої властивості, просто вивітрюються та вимиваються водами, і це, відповідно, призводить до погіршення якості земельних ресурсів України.

Порушення (руйнування) ґрунтів – складний комплекс антропогенних і природних процесів зміни фізико-хімічних і механічних характеристик ґрунту. Як правило, першою причиною порушення ґрунтів є процеси, ініційовані діяльністю людини (це, наприклад, механічний обробіток ґрунтів, трансформація шарів землі в будівництві, переущільнення ґрунтів унаслідок діяльності транспорту, випасання худоби, зрошення або інші зміни режиму ґрунтових і поверхневих вод, забруднення ґрунтів та ін.) [60]. Результати цих первинних змін можуть багаторазово посилюватися під впливом природних чинників, наприклад, вітру, дощових потоків. Тобто ґрунт – дуже складна і вразлива система, що формувалася протягом століть, але може бути зруйнована шляхом неправильних дій людини [60].

Тому, проблема раціонального використання земельних ресурсів та їх охорони, постає серед першочергових при реформуванні земельних відносин. Це зумовлено багатоплановістю експлуатації землі як об'єкта господарської діяльності, її обмеженістю у просторі, незамінністю та не відтворюваністю. Як свідчить практика використання земель, – розвиток різних форм власності та господарювання на землі без суворого і надійного державного екологічного та

митного контролю за ввезенням небезпечних відходів, брак відповідної законодавчої бази призвели до споживацького ставлення до землі [60].

Ситуацію ускладнює використання у великій кількості мінеральних добрив, пестицидів та інших хімічних препаратів разом з промисловим і радіаційним забрудненням, що, в свою чергу, може ще більше ускладнити екологічну ситуацію.

Актуальність цієї проблеми зростає у зв'язку з науково-технічним прогресом, ростом виробничих сил, які потребують залучення в господарське користування нових земельних ресурсів. Тому, політика держави повинна ґрунтуватися, в першу чергу, на принципах раціонального, високоефективного і екологічнобезпечного використання земельних ресурсів, підвищення родючості та охорони ґрунтів [69].

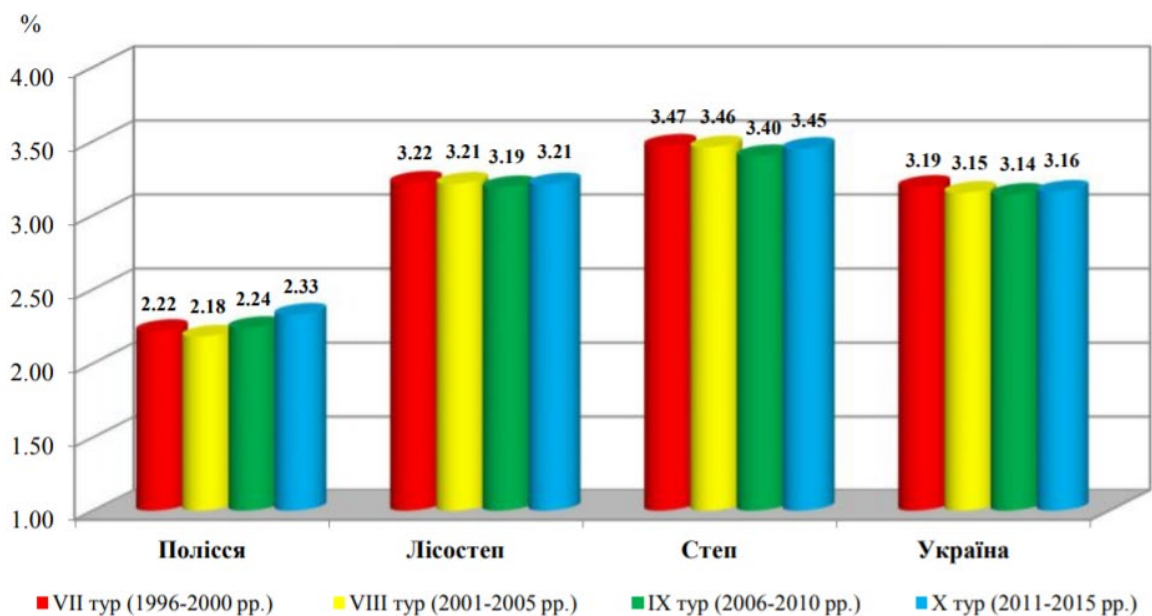
Фахівцями обґрунтовано, що суспільно ефективним та екологічнобезпечним слід вважати землегосподарювання на територіях, де співвідношення природних ландшафтів, антропогенно-змінених територій та виробничих ландшафтів наближається чи дорівнює співвідношенню 5:4:1. У рекомендаціях ООН зазначається, що ліси повинні займати 50% території (в Україні фактично – 17,6%), сільськогосподарські угіддя – 45% (фактично – 70,8%), забудовані землі – 5% (фактично – 4,2%) [69].

До негативних тенденцій слід віднести зростання дефіциту гумусу та основних елементів живлення в ґрунтах. Даний екологічний аспект сільськогосподарського землекористування зумовлюється, насамперед, недосконалістю структури посівних площ, яка зазнала значних змін в напрямі збільшення частки культур, що користуються підвищеним попитом на ринку. Так, за останні 25 років частка таких культур як кукурудза, соняшник, ріпак мали чітку тенденцію до зростання [69].

Формування врожаю названих культур відбувається за рахунок виносу з ґрунту значної кількості поживних речовин. Зокрема, при середній врожайності 15–20 ц/га соняшник і ріпак виносять від 200 до 260 кг поживних речовин з гектара [69].

Основними заходами щодо поповнення даних поживних речовин є застосування добрив. Результати аналізу стану їх використання свідчать, що забезпеченість землеробства мінеральними добривами становить 48% до потреби, відповідно, органічними добривами – 5% від потреби. Така кількість внесених добрив не може забезпечити бездефіцитного балансу гумусу та поживних речовин у ґрунтах України, тобто не дотримується основний закон землеробства: винесення поживних речовин повинне компенсуватися шляхом їх повернення в ґрунт [69].

Як наслідок, останніми роками спостерігається від’ємний баланс гумусу та поживних речовин у ґрунті. За останні 20 років вміст гумусу зменшився на 0,22% (ці втрати в розрізі держави оцінюються в 453,4 мільярда грн.). За даними останнього агрохімічного обстеження в Україні практично зникли ґрунти з високим вмістом гумусу, так якщо у 1990 р. вони становили 36,9%, то зараз лише 3%. В середньому по Україні необхідно збільшити річну норму внесення мінеральних добрив до 150 кг/га, органічних – 10,4 т/га[69].

Рис.2.6 Динаміка вмісту гумусу в ґрунтах України [69].

Водночас, відмова від інтенсивного застосування добрив вважається способом екологічної охорони ґрунтів від забруднення, заохочення біологічних методів збільшення врожайності.

Значні екологічні проблеми виникають за інтенсивного землекористування з використанням засобів захисту рослин. З одного боку, їх застосування супроводжується підвищенням врожайності культур, стабільністю виробництва, а з другого – чинить потужний хімічний тиск на агрофітоценози. При еколого орієнтованому землекористуванні повинно бути розумне поєднання агротехнічних, біологічних, хімічних методів захисту рослин [69].

Складною залишається ситуація із поширеністю деградаційних процесів у землекористуванні України. Станом на 01.01.2020 р. нараховується понад 13,3 млн. га сільськогосподарських угідь, що піддаються дії вітрової ерозії (22,0% від загальної площі цих угідь), у тому числі понад 12,6 млн. га орних земель. Водна ерозія розповсюджена на площі понад 19,4 млн. га (32,1% сільськогосподарських земель) [70].

Площа еродованих земель щорічно зростає на 80 – 100 тис. га. Еколого-економічні збитки від ерозії ґрунтів складають понад 9,1 млрд. гривень. При цьому 10,7 млн. га (17,7% сільськогосподарських угідь) складають кислі ґрунти, 2,2 млн. га (3,5%) – солонцюваті. Для підвищення родючості таких ґрунтів необхідно щорічно вапнувати 1,9 млн. га і гіпсувати 5 млн. га, що вимагає значних фінансових ресурсів.

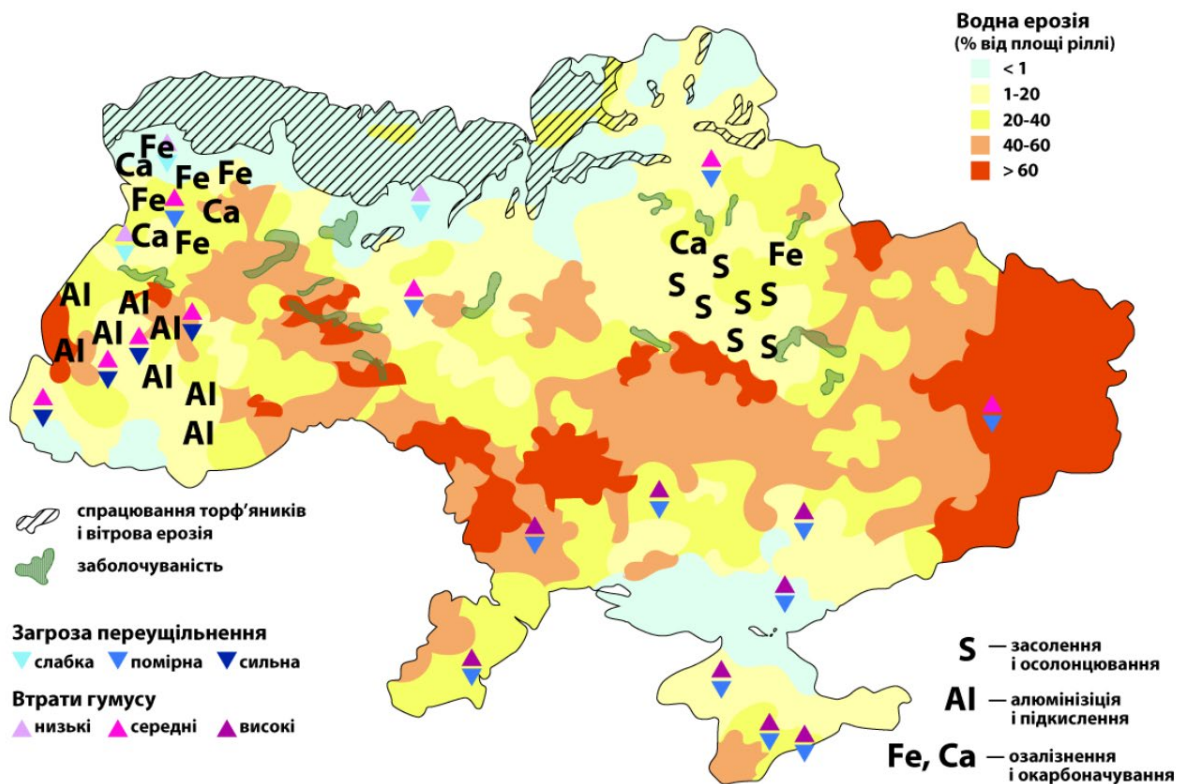

Рис. 2.7 Проблеми розповсюдження деградації ґрунтів в Україні [70].

Досить небезпечним явищем є забруднення ґрунтів і ґрунтових вод пестицидами, радіонуклідами та важкими металами. На даний час, 4,6 млн. га сільськогосподарських угідь (12% загальної площі) мають високий рівень радіоактивного забруднення, біля 20% території України забруднено важкими металами, близько 8 млн. га земель – хлорорганічними препаратами [70].

Основними недоліками землекористування є тривале безгосподарне ставлення до землі, помилкова стратегія максимального залучення земель до обробітку, недосконалі техніка і технологія обробітку землі та виробництва сільськогосподарської продукції, невиражена цінова політика, недотримання науково-обґрунтованих систем ведення землеробства і, зокрема, повсюдне недотримання сівозмін, внесення недостатньої кількості органічних добрив, низький науково-технічний рівень проектування, будівництва та експлуатації меліоративних систем, недосконала система використання і внесення мінеральних добрив та невиконання природоохоронних, комплексно-меліоративних, протиерозійних та інших заходів [71].

Сьогодні практично всі розуміють катастрофічність екологічної ситуації та подекуди роблять перші кроки у напрямі аграрної та земельної реформи, але негативні тенденції зупинити не вдається. Так, частка пасовищ і сіножатей за останній період суттєво не змінилася і залишається на досить низькому рівні, хоча в багатьох країнах їхня питома вага досягає 50 %.

Майже не збільшуються площі полезахисних лісонасаджень, немає помітних зрушень у структурі агроландшафтів. На сьогодні у користуванні перебуває майже 1 млн. га ріллі з крутизною схилу понад 5° та ще 2,1 млн. га ріллі – із схилами від 3 до 5°. Загальна площа сільськогосподарських угідь з крутизною схилів понад 3° становить 4,5 млн. га, у тому числі ріллі – 3 млн. га або відповідно 10,7% і 9,1% всієї площі зазначених видів угідь. Такі угіддя необхідно поступово перепрофілювати, змінивши напрям використання, або консервувати з метою природної реабілітації, переводити в біосферно-охоронні території або включати до природо-заповідного фонду [27].

Наслідки неефективного землекористування суспільство змушене компенсувати дедалі більшими додатковими затратами матеріально-технічних та трудових ресурсів. Набагато вигідніше спрямувати ці кошти на боротьбу не з наслідками, а з причинами ерозії, деградації і виснаженням ґрунтів, екологоекономічної кризи в сучасному аграрному землекористуванні.

2.4. Аналіз закордонного досвіду з використання та охорони земель

На сучасному рівні законодавство низки країн дозволяє стверджувати, що практично в кожній країні світу існують ті чи інші обмеження. Адже ці обмеження, пов'язані з розміром земельних ділянок, більш характерні для країн з перехідною економікою та для країн з обмеженою кількістю земельних ресурсів.

Основою сучасної земельної політики в Німеччині є федеральний акт із використання землі, на основі якого прийнято відповідні нормативні акти у кожній із земель держави [13].

Оскільки, законодавство передбачає дотримання співвідношення між земельними площами й поголів'ям тварин, які на них вирощують, що зумовлено потребами дотримання екологічного балансу на територіях. Загалом тут сільське господарство розглядають як один з основних чинників екологічної безпеки країни. А в Нідерландах для кожного виду землекористування використовуються землі згідно з їх цільовим призначенням і для кожного виду землекористування передбачено окремий вид діяльності зі заборонаю займатися будь-якими іншими, крім визначених.

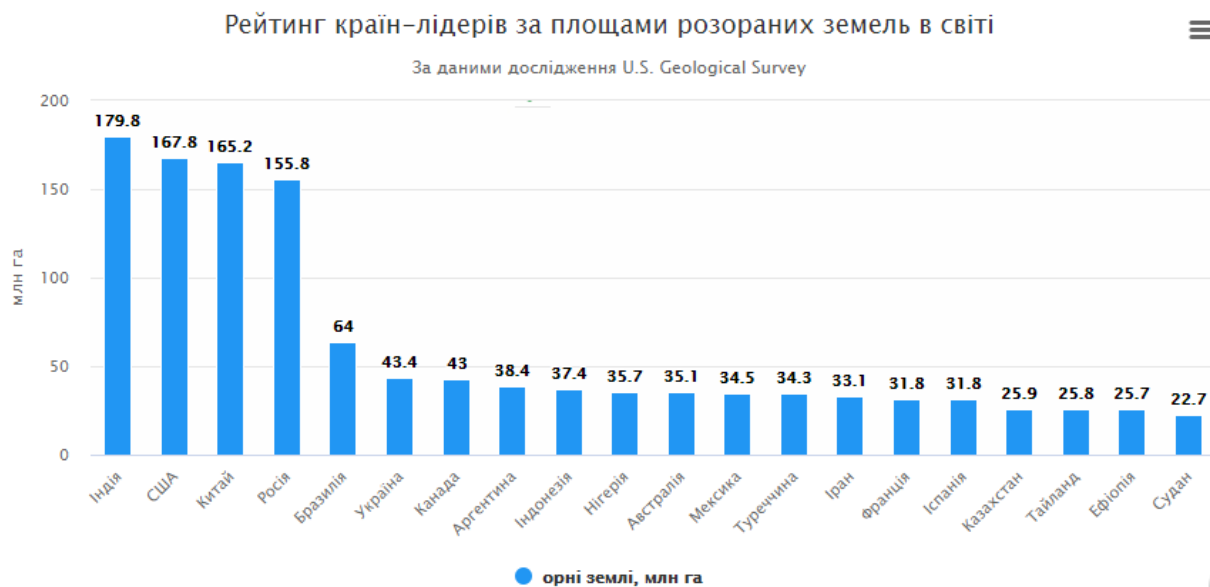
У Великій Британії вся земля належить королівській родині, але права на володіння нею вільно продаються, що дає змогу використовувати її досить ефективно. Водночас змінити цільове використання земельної ділянки тут дуже складно. Власникам землі заборонено продавати її іноземцям [19].

Основною метою земельної реформи в Італії було підвищення ефективності використання земельних ділянок концентрацією їх у руках тих, хто займається обробіткою, та активізацією земельного ринку. Завдяки державному регулюванню цього процесу селяни купували землю за ціною, нижчою від ринкової, маючи змогу при цьому здійснювати оплату за неї завдяки кредитам банків, що надавалися навіть на 30 років. Відсоткова ставка за такими кредитами не перевищувала 3,5% на рік [77].

В Ізраїлі вся земля належить державі, а її використання перебуває під суворим державним контролем [14].

У Китаї землю не можна ні купувати, ні продавати, але нелегально китайці і продають, і купують її, влада ж просто дивиться на це "крізь пальці", розуміючи обмеженість проведених сільськогосподарських реформ і необхідність впровадження ринку землі на основі введення приватного землеволодіння [11]. Успіх у земельних перетвореннях Китаю пов'язаний не із забезпеченням зрівняльного перерозподілу земель, а зі створенням можливостей для їх обігу з метою формування оптимальних за розмірами земельних ділянок та їхнього ефективного використання [5].

У Болгарії одержати землю іноземці можуть лише у спадок, оскільки право власності на неї в цій країні на них не поширюється, так само, як і на юридичних осіб, у яких частка закордонного капіталу вища, ніж 50% (рис.2.8) [77].

Рис. 2.8. Рейтинг країн-лідерів за площами розораних земель в світі

У країнах Західної Європи більшість використовують оренду сільськогосподарських земель як організаційну форму. Наприклад, у Бельгії в оренді перебуває понад 70, а у Німеччині та Франції – понад 60% землі, у Нідерландах – 35%. У середньому в країнах Євросоюзу в оренді використовують 40% сільськогосподарських угідь [18], оскільки орендувати землю тут вигідніше, аніж купувати (на одиницю площі власної землі орендар орендує удвічі більше) [6].

Хоча серед розвинутих країн є й такі, де рівень орендних відносин не має такого високого розвитку щодо кількості сільськогосподарських угідь у такій формі використання. Наприклад, у Канаді – лише 30, в Японії – 20, у Новій Зеландії – 14, в Австралії та Аргентині – 5% [24]. Зазначимо, що в цих країнах переважає приватна та державна власність на землю, порівняно з її орендою. Якщо взяти для прикладу, 65% площ сільськогосподарських угідь у Нідерландах – у власності держави, яка і є основним орендодавцем. Проте відмінна риса орендних відносин у цій країні – найпривабливіша

довгострокова оренда землі – навіть на 99 років (як і в Ізраїлі). Із орендованих 35% землі 20% орендують у держави, 15% – у приватних власників [5].

Водночас у різних країнах орендні відносини мають відмінності в їх реалізації. Наприклад, у Франції землевласник може одержати назад свою землю після закінчення терміну договору оренди лише у разі декларування ним намірів щодо того, що він сам займатиметься фермерством. Інакше договір між землевласником та орендарем продовжується автоматично на період усього часу, протягом якого орендар вестиме на цій землі сільськогосподарське виробництво. Мінімальний термін оренди тут раніше був установлений дев'ять років, а три десятиріччя тому його продовжили до 18 і 25 років [8, 6].

Але варто зазначити, що в законодавстві Данії, Німеччини, Франції, Іспанії, Швейцарії, Італії, Норвегії встановлено максимальні розміри концентрації землі у власності юридичних і фізичних осіб [8]. У таких країнах, як Вірменія, Грузія, Молдова масово відмовилися від створення сільськогосподарських підприємств і передали землю селянам.

В Азербайджані, Киргизії, Таджикистані, Узбекистані нема, приватної власності на землю. Держава в цих країнах передала землю в постійне володіння. Групи працівників або сім'ї орендують у підприємствах землю [8]. Зазначимо, що цінність землі визначається рентним доходом, який вона може приносити. А вже оцінку землі визначають по-різному і навіть пов'язують з орендною платою. У США середня вартість 1 га сільськогосподарських угідь – 2,5 тис. дол., ріллі – 3,5 тис. дол. при великій відмінності між регіонами: близькі до найбільших міст угіддя оцінюються в розмірі 18–19 тис. дол. [4].

Земельний ресурс України оцінено в розмірі 330 млн грн., що становить 44,4% усієї вартості природно-ресурсного потенціалу [16]. Зазначимо, що вартість земельного ресурсу України незначна, проте цінність його дуже висока. Без догляду на земельні ресурси Україна й надалі втрачатиме позиції у світовій економіці. Після таких великих за територією країн світу, як США, Китай, Росія і Канада, Україна володіє найбільшим масивом земель

сільськогосподарського призначення і входить до п'ятірки країн, в яких на одного жителя припадає понад 0,5 га сільськогосподарських угідь та ріллі [5].

Проте у різних країнах орендні відносини мають відмінності в їх реалізації. Наприклад, у Франції землевласник може одержати назад свою землю після закінчення її договору оренди лише у разі декларування ним намірів щодо того, що він сам займатиметься фермерством. Інакше договір між землевласником та орендарем продовжується автоматично на період усього часу, протягом якого орендар вестиме на цій землі сільськогосподарське виробництво. Мінімальний термін оренди тут раніше був установлений дев'ять років, а три десятиріччя тому його продовжили до 18 і 25 років [8, 6].

У країнах Західної Європи 90 % договорів оренди укладають на термін понад дев'ять років, що включає повну ротацію сівозмін, окупність основних фондів. Це досягається шляхом гармонізації інтересів суб'єктів орендних відносин з умовами оренди за рахунок високої орендної плати. У Нідерландах термін оренди становить 6-12 років, у Люксембурзі – 6-9, Франція – 9, у Португалії для орендарів, що використовують найману працю, мінімальний термін оренди становить 10 років. Середній термін оренди у США становить 5 – 10 років, у Китаї – 30-50 років [7].

У Бельгії широке застосування орендних відносин є одним з ключових чинників розвитку сільського господарства й ефективного використання земельного фонду. У цій країні частка земель, що використовують фермери на основі оренди, в середньому щорічно становить 67,7%, у Франції – 52,7%, в Англії – 37,4%, у США – 41%, у Голландії – 38%, у Німеччині – 36%, в Італії – 18,8%, у Данії – 18,5%. Адаже орендна плата є ключовим аспектом орендних відносин. У сільському господарстві розвинених країн світу її порівнюють з рентою. Так, у Швеції вона становить 5 – 8% від вартості землі, або 7 – 9% від вартості реалізованої продукції [23].(Табл. 2.1)

Таблиця 2.1

Землі, що використовуються фермерами на основі оренди

Країна	Частка земель, що використовують фермери на основі оренди, %
Бельгія	67,6
Франція	52,7
Англія	37,4
США	41
Голландія	38
Німеччина	36
Італія	18,8
Данія	18,5

Найбільшими площами сільськогосподарських угідь володіють: Китай – 496 млн га, Австралія – 466, США – 427, Бразилія – 246, Казахстан – 222, Росія – 210, Індія – 181 млн га та інші країни (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

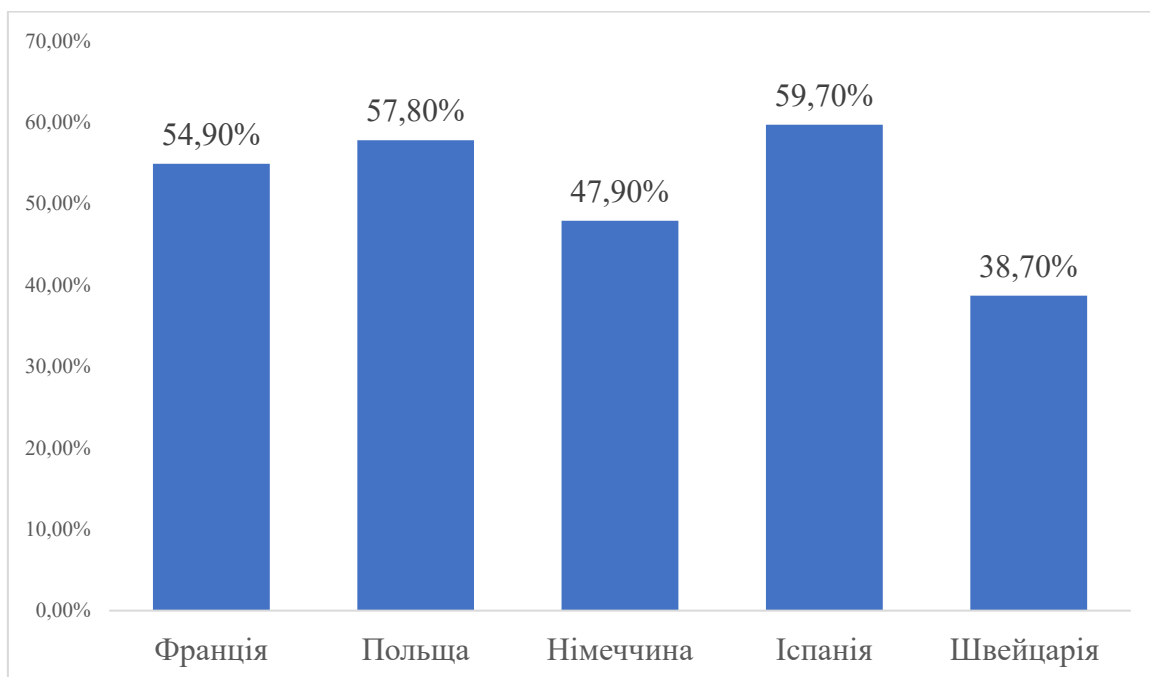
Порівняльний аналіз структури земельних ресурсів в Україні та інших країнах світу

Країни	Земельні ресурси, млн. га			Сільськогосподарська освоєність території, %	Розораність сільськогосподарських угідь, %	Частка природних кормових угідь у складі сільськогосподарських угідь, %
	Загальна площа	Рілля	Природні кормові угіддя			
України	60,4	32,5	7,8	70,9	75,9	18,7
Іспанія	50,6	13,7	10,3	59,7	45,4	34,1
Німеччина	35,7	11,8	5,2	47,9	69,0	30,4
Польща	32,3	12,6	4,0	57,8	67,4	21,4
Румунія	23,8	9,4	4,8	62,1	63,5	32,4
Франція	55,2	8,5	11,1	54,9	61,0	36,6
Швейцарія	4,1	0,4	1,1	38,7	25,0	68,8

На одну особу в Україні припадає 0,7 га орної землі, тоді як у Європі цей показник становить у цілому 0,25 га, у т. ч. у Польщі – 0,30 га, Франції – 0,31 га, у США – 0,54 га, у світі – 0,24 га [20]. Якщо Україна в Європі займає 5,7%

території, то її сільськогосподарські угіддя – 18,9, а рілля – 32,5 млн. га (табл. 2.2).

В європейських країнах сільськогосподарська освоєність території досить різна. Внаслідок несприятливих кліматичних умов на півночі Європи площі розорюваних земель не перевищують 10% загальної площі скандинавських країн. У структурі сільськогосподарських угідь площа пасовищ та луків в цих країнах сягає 2%. У Центральній Європі спостерігається найбільша сільськогосподарська освоєність території. Так, у Франції вона становить 54,9% від загальної площі країни, у Польщі – 57,8, Німеччині – 47,9; Іспанії – 59,7; Швейцарії – 38,7%. На півдні Європи площі оброблюваних земель коливаються в межах від 15 до 20,6%. Найбільша площа території Іспанії, Франції використовується під виробництво кормових культур. Україна – одна із найбільших країн Європи. Її земельний фонд становить 60,35 млн га [15], що становить 5,7% території Європи та 0,5% площі земної кулі (Рис.2.9).

Рис. 2.9 Сільськогосподарська освоєність території в європейських країнах [15]

Варто відмітити, що у далекому зарубіжжі (США, країни західної Європи) проблемі створення економічного механізму регулювання ґрунтозахисної діяльності приділяється особлива увага.

Так, у США поширена стратегія «зеленого» і «червоного» квитка, що передбачає заохочення фермерів, які добре захищають ґрунт від ерозії, і штраф через суд для тих, хто порушив установлені ґрунтозахисні вимоги. Фермери заохочують за мульчування і скорочення посівів ерозійнонебезпечних культур; їм безкоштовно постачають інструкції і проекти з екологічно надійної організації території і будівництва протиерозійних терас. У багатьох округах США в рамках програми з охорони ґрунтів фермери за впровадження ґрунтозахисних технологій одержують від 25 до 30 доларів на акр щорічно протягом трьох років [2].

Висновки до II розділу

Завдяки наявності родючих земель, більше третини яких є цінними продуктивними землями в Україні існують унікальні природні передумови для високоефективного розвитку агропромислового комплексу.

Виробництво продовольства значною мірою залежить від ґрунтів, тому важливо, щоб вони мали добрий стан. Внаслідок сільськогосподарського використання їх властивості змінюються: поліпшуються або погіршуються.

Стан використання наших земель, як показує практика, потребує вжиття нагальних науково обґрунтованих заходів, спрямованих на підвищення родючості ґрунтів. Заходи з охорони земельних ресурсів та їх раціонального використання різноманітні і різнопланові, але найефективніше діють в комплексі, єдиною системою, взаємодоповнюючи і посилюючи дію всіх інших.

На світовому рівні визнано, що проблема деградації ґрунтів та їх охорони набула глобального масштабу. Міжнародна спільнота з кожним роком все більше приділяє уваги їх вирішенню. У 1992 році на Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро з метою запобігання подальшого опустелювання і деградації ґрунтів

започатковано Конвенцію про боротьбу з опустелюванням. В ЄС розроблено проект Рамкової ґрунтової Директиви.

Основа використання земельних ресурсів – це їх екологізація, охорона і захист землі як складової довкілля, примноження та відтворення її продуктивної сили як аграрного ресурсу. Одним із головних завдань сучасної державної політики у сфері землекористування є забезпечення раціонального використання та охорони продуктивних земель.

РОЗДІЛ ІІІ. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МОНІТОРИНГОВІ ЗАХОДИ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ НА ПРИКЛАДІ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

3.1. Організація системи управління та охорони земельними ресурсами в Україні

Управління земельними ресурсами – це процес постійного вдосконалення земельних відносин, землекористування і землеволодіння, землевпорядкування території і землеустрою господарств, оптимізації розподілу земель між галузями господарського комплексу і раціоналізації їх використання у кожній із них, розробка і впровадження комплексу заходів з охорони земельного фонду та підвищення продуктивності й економічної ефективності використання .

Управління земельними ресурсами в Україні здійснюється шляхом регулювання земельних відносин через нормативні акти, забезпечення вимог земельного законодавства, систематичний контроль над використанням і охороною земель, застосування засобів впливу на порушників цього законодавства. Таким чином, функції державного регулювання земельних відносин і є функціями державного управління земельними ресурсами. Успішне виконання державного управління та регулювання потребує об'єктивного аналізу характеристики земельного фонду, тенденції змін у його використанні [88].

Ієрархія структури раціонального управління земельними ресурсами в Україні є досить складна і багатогранна.

Залежно від повноважень, структури, мети і завдань, що реалізують державні органи у сфері управління земельними ресурсами, можна вирізнити такі форми управління: загальне, спеціальне і регіональне [88].

Загальне державне управління здійснюється державними органами загальної і спеціальної компетенції і має територіальний (регіональний) характер. Воно поширюється на всі землі в межах визначеної території

(України в цілому, області, адміністративного району, міста) незалежно від категорії земель і суб'єктів права на земельну ділянку [88].

Відомче (галузеве) управління землями виконують міністерства, комітети, служби за принципом підвідомчості підприємств, організацій, яким надані землі, і не залежить від її територіального розміщення [88].

Місцеве управління належить до компетенції органів місцевого самоврядування і може мати як загальний, так і спеціальний характер.

Внутрішньогосподарське управління землями здійснюють власники та користувачі земельних ділянок [88].

Управління земельними ресурсами має комплексний характер, оскільки зачіпає інтереси багатьох суб'єктів земельних відносин, що вимагає застосування системного підходу до управління процесом використання й охорони земельних ресурсів, узгодження організаційно-технологічних рішень із можливими еколого-економічними наслідками.

Функції управління здійснюють законодавчі, виконавчі органи влади та місцевого самоврядування, які регулюють земельні відносини, визначають загальну стратегію розвитку системи землеволодіння і землекористування, правотворчості, правоохоронної діяльності і т. д. [88].

Зміст діяльності виконавчо-розпорядчих органів з управління земельними ресурсами полягає в прогнозуванні і плануванні їх використання; установленні норм і порядку землеволодіння, землекористування, розподілу і перерозподілу земель; оперативно-розпорядчій, регуляторній і контрольно-наглядовій діяльності за використанням і охороною земель [88].

Основою процесів, які відбуваються в системі управління земельними ресурсами, є безперервний інформаційний обмін. Засобами забезпечення цього обміну є землеустрій, земельний кадастр і моніторинг земель.

Основним органом виконавчої влади в системі управління земельними ресурсами нині є Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру. Держгеокадастр є центральним органом державної виконавчої влади, підвідомчим Кабінету Міністрів України. Служба реалізує державну

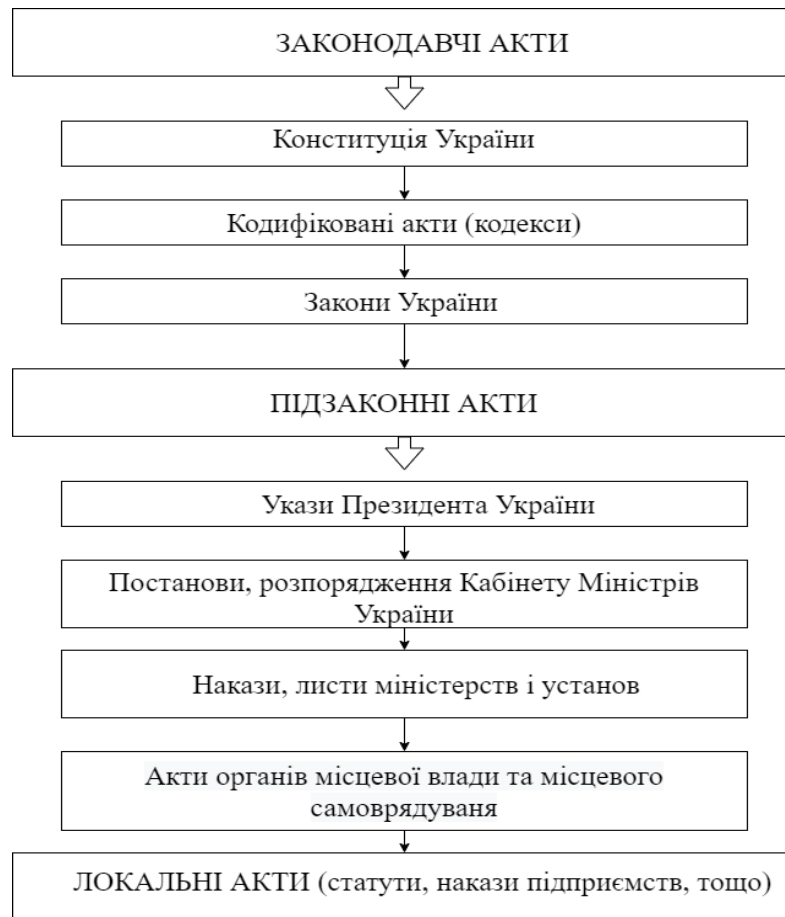
політику в галузі земельних відносин, сприяє структурній перебудові економіки, формує систему заходів щодо забезпечення організації раціонального використання земель України. У межах своєї компетенції Служба організовує виконання актів законодавства України і здійснює систематичний контроль за їх виконанням. Держгеокадастр узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляє пропозиції щодо його вдосконалення та вносить їх на розгляд Кабінету Міністрів України [88].

Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру видає накази, які є обов'язковими для виконання його структурними підрозділами. Вона видає також листи, в яких дає, роз'яснення порядку застосування норм земельного законодавства та певні рекомендації, які не мають ознак нормативності, тобто не підлягають обов'язковому виконанню, а тому не належать до системи законодавства.

До системи законодавства входять також правові акти органів місцевого самоврядування та місцевих органів державної виконавчої влади, які видаються в межах компетенції останніх у сфері регулювання майнових і земельних відносин. Як правило, ці акти у вигляді наказів та розпоряджень приймаються з окремих питань з урахуванням специфіки регіонів. До системи законодавства включають ще так звані локальні акти, тобто акти окремих підприємств, наприклад, статутні документи, в яких регламентуються внутрішньогосподарські майнові відносини. Отже, система законодавства України становить сукупність взаємопов'язаних, таких, що взаємодіють, складових, якими є закони та підзаконні нормативно-правові акти [88].

На рисунку 3.1 показана структура створеної в Україні системи законодавства, що забезпечує управління в галузі земельних відносин та викорис-тання і охорони земель.

Рис. 3.1 Структура системи законодавства в галузі земельних відносин та використання і охорони земель

Охорона земель – це система правових, організаційних, економічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського призначення, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення і підвищення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності земель лісового фонду, забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення [11].

Зміст охорони земель полягає в: обґрунтуванні і забезпеченні раціонального землекористування; захисті сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників від необґрунтованого їх вилучення для інших потреб; захисті земель від ерозії, селів, підтоплення, заболочення, вторинного засолення, пересушення, ущільнення, забруднення відходами виробництва, хімічними та радіоактивними речовинами та від інших несприятливих

природних і техногенних процесів; збереженні природних водно-болотних угідь; попередженні погіршення естетичного стану та екологічної ролі антропогенних ландшафтів; консервації деградованих і малопродуктивних сільськогосподарських угідь.

Забезпечення раціонального використання та охорони земель є одним з основоположних принципів Земельного кодексу України.

Організаційні аспекти охорони земель в Україні. У главах 2–3 Земельного кодексу України [1, глави 2–3] та в Законі України «Про охорону земель» [2, ст. 5—18] зазначено, що регулювання в галузі охорони земель здійснюють Верховна Рада України, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Кабінет Міністрів України, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, місцеві державні адміністрації, а також спеціально уповноважені центральні органи виконавчої влади.

Спеціально уповноваженими центральними органами виконавчої влади в галузі охорони земель є:

- центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері земельних відносин;
- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин;
- центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища;
- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища;
- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику із забезпечення нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища [33].

До повноважень Верховної Ради України в галузі охорони земель належать:

- визначення засад державної політики в галузі використання та охорони земель;

— затвердження загальнодержавних програм щодо використання та охорони земель;

— вирішення інших питань у галузі охорони земель відповідно до Конституції України [33].

До повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим на території республіки в галузі охорони земель належать:

— забезпечення реалізації державної політики в галузі використання та охорони земель;

— участь у реалізації загальнодержавних програм щодо використання та охорони земель;

— затвердження та участь у реалізації регіональних (республіканських) програм використання та охорони земель, підвищення родючості ґрунтів;

— координація діяльності районних і міських (міст республіканського значення) рад у галузі охорони земель;

— вирішення інших питань у галузі охорони земель відповідно до закону [33].

До повноважень обласних рад у галузі охорони земель належать:

— забезпечення реалізації державної політики щодо використання та охорони земель;

— участь у реалізації загальнодержавних програм щодо використання та охорони земель на відповідній території;

— затвердження та участь у реалізації регіональних програм щодо використання та охорони земель, підвищення родючості ґрунтів;

— вирішення інших питань у галузі охорони земель відповідно до закону [33].

До повноважень Київської і Севастопольської міських рад у галузі охорони земель на їх території належать:

— затвердження та участь у реалізації цільових програм, схем та документації із землеустрою щодо охорони земель;

— участь у реалізації загальнодержавних програм щодо використання та охорони земель на їх території;

— організація і здійснення контролю за використанням та охороною земель комунальної власності;

— установлення обмежень (обтяжень) у використанні, тимчасова заборона (зупинення) чи припинення використання земельної ділянки громадянами та юридичними особами в разі порушення ними вимог законодавства в галузі охорони земель;

— здійснення контролю за використанням коштів, що надходять у порядку відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, пов'язаних з вилученням (викупом) земельних ділянок;

— економічне стимулювання раціонального використання та охорони земель відповідно до закону;

— вирішення інших питань у галузі охорони земель відповідно до закону [33].

До повноважень районних рад у галузі охорони земель на території району належать:

— забезпечення реалізації державної політики щодо використання та охорони земель;

— участь у реалізації регіональних програм щодо використання та охорони земель, підвищення родючості ґрунтів;

— організація землеустрою та затвердження документації із землеустрою щодо охорони земель відповідно до закону;

— вирішення інших питань у галузі охорони земель відповідно до закону [33].

Повноваження районних у містах рад у галузі охорони земель визначають міські ради.

До повноважень сільських, селищних, міських рад у галузі охорони земель на території сіл, селищ, міст належать:

— розробка, затвердження і реалізація цільових програм та документації із землеустрою щодо охорони земель відповідно до закону;

— установлення обмежень (обтяжень) у використанні, тимчасова заборона (зупинення) чи припинення використання земельної ділянки громадянами та юридичними особами в разі порушення ними вимог законодавства в галузі охорони земель;

— здійснення контролю за використанням та охороною земель комунальної власності;

— економічне стимулювання раціонального використання та охорони земель відповідно до закону;

— вирішення інших питань у галузі охорони земель відповідно до закону [33].

До повноважень Кабінету Міністрів України в галузі охорони земель належать:

— реалізація державної політики в галузі використання та охорони земель;

— розробка і забезпечення виконання загальнодержавних програм використання та охорони земель;

— розробка і затвердження в межах своїх повноважень нормативно-правових актів у галузі охорони земель;

— установлення порядку проведення моніторингу земель;

— координація діяльності органів виконавчої влади в галузі охорони земель;

— вирішення інших питань у галузі охорони земель відповідно до закону [33].

До повноважень Ради міністрів Автономної Республіки Крим на території республіки в галузі охорони земель належать:

— забезпечення реалізації державної політики в галузі використання та охорони земель;

— участь у розробці та забезпеченні виконання загальнодержавних та республіканських програм у галузі охорони земель;

— здійснення контролю за використанням коштів, що надходять у порядку відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, пов'язаних з вилученням (викупом) земельних ділянок;

— координація здійснення землеустрою;

— вирішення інших питань у галузі охорони земель відповідно до закону [33].

Рада міністрів Автономної Республіки Крим здійснює покладені на неї повноваження самостійно і через органи виконавчої влади Автономної Республіки Крим.

До повноважень місцевих державних адміністрацій у галузі охорони земель належать:

— забезпечення реалізації державної політики щодо використання та охорони земель;

— участь у розробленні та забезпеченні виконання загальнодержавних і регіональних (республіканських) програм у галузі використання та охорони земель;

— здійснення контролю за використанням коштів, що надходять у порядку відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, пов'язаних з вилученням (викупом) земельних ділянок;

— координація здійснення державного контролю за використанням та охороною земель;

— економічне стимулювання раціонального використання та охорони земель відповідно до закону;

— установлення обмежень (обтяжень) у використанні земель, тимчасова заборона використання земельної ділянки громадянами та юридичними особами в разі порушення ними вимог законодавства щодо охорони земель;

— координація здійснення землеустрою;

— вирішення інших питань у галузі охорони земель відповідно до закону [33].

До повноважень центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, у галузі охорони земель, належать:

— участь у реалізації загальнодержавних і регіональних програм охорони земель;

— здійснення моніторингу та охорони земель;

— забезпечення проведення моніторингу ґрунтів та агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення;

— забезпечення здійснення природно-сільськогосподарського, еколого-економічного, протиерозійного та інших видів районування (зонування) земель;

— впровадження рекомендацій та заходів щодо забезпечення родючості ґрунтів і застосування агрохімікатів;

— забезпечення підготовки та здійснення організаційних, економічних, екологічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання та охорону земель, їх захист від шкідливого антропогенного впливу, дотримання режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення, інших територій та об'єктів екомережі;

— здійснення заходів щодо вдосконалення порядку ведення обліку і підготовки звітності з регулювання земельних відносин, використання та охорони земель, формування екомережі;

— здійснення державного контролю за використанням та охороною земель у порядку та обсягах, визначених законом;

— вирішення інших питань у галузі охорони земель відповідно до закону [33].

До повноважень центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього

природного середовища та екологічної безпеки, у галузі охорони земель належить:

- участь у розробленні та реалізації загальнодержавних і регіональних програм використання та охорони земель;

- участь у розробленні проектів нормативно-правових актів, державних стандартів, норм і правил з питань охорони земель;

- участь у здійсненні природно-сільськогосподарського, еколого-економічного, протиерозійного та інших видів районування (зонування) земель;

- забезпечення підготовки та здійснення організаційних, економічних, екологічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання та охорону земель, їх захист від шкідливого антропогенного впливу, дотримання режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення, інших територій та об'єктів екологічної мережі;

- участь у розробленні та здійсненні заходів щодо економічного стимулювання використання та охорони земель;

- визначення переліку земель, на яких застосовується обмеження щодо вирощування генетично модифікованих сортів рослин;

- здійснення міжнародного співробітництва з питань охорони земель;

- вирішення інших питань у галузі охорони земель відповідно до закону [33].

До повноважень центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, у галузі охорони земель, належать:

- здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням законодавства про використання та охорону земель щодо:

- консервації деградованих і малопродуктивних земель;

- збереження водно-болотних угідь;

— виконання екологічних вимог при наданні у власність і користування, у тому числі в оренду, земельних ділянок;

— здійснення заходів щодо запобігання забрудненню земель хімічними і радіоактивними речовинами, відходами, стічними водами;

— додержання режиму використання земель природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення, а також територій, що підлягають особливій охороні;

— додержання екологічних нормативів з питань використання та охорони земель;

— установлення та використання водоохоронних зон і прибережних захисних смуг, а також щодо додержання режиму використання їх територій;

— ведення будівельних, днопоглиблювальних робіт, видобування піску і гравію, прокладення кабелів, трубопроводів та інших комунікацій на землях водного фонду;

— звернення до адміністративного суду щодо застосування заходів реагування у вигляді обмеження чи зупинення (тимчасово) або припинення діяльності підприємств і об'єктів незалежно від їх підпорядкування та форм власності відповідно до закону, якщо їх експлуатація здійснюється з порушенням законодавства про охорону земель;

— подання позовів про відшкодування шкоди і втрат, заподіяних внаслідок порушення законодавства України про охорону земель;

— вирішення інших питань у галузі охорони земель відповідно до закону [33].

До повноважень центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері земельних відносин, у галузі охорони земель, належать:

— розроблення загальнодержавних і регіональних програм відтворення родючості ґрунтів;

— забезпечення формування державної політики з використання та охорони земель;

- організація розроблення в установленому законом порядку норм і правил з охорони та підвищення родючості ґрунтів;
- розроблення рекомендацій та заходів щодо забезпечення родючості ґрунтів і застосування агрохімікатів;
- розроблення механізмів економічного стимулювання впровадження заходів щодо використання та охорони земель і підвищення родючості ґрунтів;
- затвердження порядку здійснення державного нагляду і контролю за дотриманням законодавства про пестициди та агрохімікати в галузі рослинництва;
- затвердження порядку одержання документів, матеріалів та іншої інформації, необхідної для здійснення державного контролю над використанням і охороною земель;
- затвердження методичних рекомендацій для сільськогосподарських підприємств будь-якої форми власності з питань використання та охорони земель сільськогосподарського призначення, впровадження новітніх ресурсо-енергоощадних технологій та сучасних технічних засобів і обладнання;
- вирішення інших питань у галузі охорони родючості ґрунтів відповідно до закону [33].

Державний контроль за використанням та охороною земель здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, а за додержанням вимог законодавства про охорону земель - центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Державний контроль за додержанням вимог законодавства про охорону земель здійснює центральний орган виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів [33].

Порядок здійснення державного контролю за використанням та охороною земель встановлюється цим Законом та Земельним кодексом України, законами України «Про державний контроль за використанням та охороною земель», «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [33].

Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, проводить моніторинг родючості ґрунтів та агрохімічну паспортизацію земель сільськогосподарського призначення.

Самоврядний контроль за використанням та охороною земель здійснюють сільські, селищні, міські, районні та обласні ради.

Громадський контроль за використанням та охороною земель здійснюють громадські інспектори, які призначаються відповідними органами місцевого самоврядування, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, і діють на підставі положення, затвердженого центральними органами виконавчої влади, що забезпечують формування державної політики у сферах земельних відносин, охорони навколишнього природного середовища [33].

Ефективність охорони в багатьох випадках залежить від дієвості тих норм права, які регулюють охорону цих суспільних відносин. Тому важливо мати правові норми, які забезпечували б надійну охорону земель. Будь-яка правомочність має значення лише тоді, коли реально забезпечується, інакше вона втрачає своє значення, силу і дієвість [4].

Встановлюючи диференціацію правових режимів різних категорій земель, особливості земельної правосуб'єктності власників земельних ділянок та землекористувачів, права та обов'язки учасників земельних правовідносин, держава тим самим проводить політику охорони земель [5].

Таким чином, охорона земель здійснюється як на регулятивному, так і на охоронюваному рівні реалізації правовідносин.

В юридичній літературі охорону земель розглядають у широкому та вузькому розумінні. Охорона земель у широкому розумінні включає в себе весь комплекс регулятивних правовідносин, у яких опосередковуються організаційні, економічні, науково-технічні заходи, що спрямовані на забезпечення збереження земель, їх ощадливе та раціональне використання. Здійснення цих заходів відбувається за допомогою державно-владного впливу на поведінку учасників земельних правовідносин. Таким чином, це свідчить про наявність системи правових заходів як форми юридичної реалізації економічних, організаційних, науково-технічних заходів, з одного боку, а з іншого, – про відносно самостійну групу заходів охорони земель як правової охорони земель, тобто у вузькому конкретно юридичному розумінні [7].

Правову охорону земель не можна розглядати лише в плані боротьби з конкретними, вже вчиненими правопорушеннями. Охорона земель починається не із застосування норм права за вчинене правопорушення у цій сфері суспільних відносин, а з розробки і прийняття нормативно-правових актів, направлених на охорону земель [7].

Від того, наскільки повно і всебічно питання охорони земель урегульовані в законодавчих актах, залежатиме ефективність їх охорони. Норми права проявляються з набранням чинності закону, який містить ці норми, а не з моменту вчинення винним правопорушення.

Охорона земель досягається не тільки за допомогою санкцій, а й за допомогою матеріальних стимулів. Засоби охорони, які стимулюють належну поведінку, зі зростанням рівня свідомості і вихованості людей будуть поступово витіснити і замінити собою міру відповідальності, тобто це засоби охорони стримувального характеру. Отже, проблему правової охорони земель необхідно розглядати в більш широкому аспекті, пам'ятаючи, що основною метою є її запобіжне, профілактичне значення [7].

З юридичного погляду правову охорону земель потрібно розглядати як:
— окремий інститут земельного права та законодавства;

- один із визначальних принципів земельного права як природо-ресурсної галузі;
- юридичну гарантію у правовому механізмі захисту земельних прав;
- систему юридичних обов'язків учасників земельних правовідносин;
- елемент правового режиму земель;
- форму управлінської діяльності у сфері використання, відтворення та збереження земель;
- сукупність юридичних процедур із відповідними стадіями та етапами [7].

Основним завданням правової охорони земель є забезпечення збереження та відтворення земельних ресурсів, екологічної цінності природних і набутих якостей земель.

Важливу роль у здійсненні завдань правової охорони земель відіграє держава шляхом виконання ряду своїх функцій, які закріплені в чинному законодавстві, зокрема шляхом:

- законодавчого регулювання земельних відносин;
- розробки та реалізації загальнодержавної та місцевих програм раціонального використання земель, підвищення родючості ґрунтів, охорони земельних ресурсів у комплексі з іншими природоохоронними заходами;
- передачі (продажу) земельних ділянок у власність та надання їх у користування, вилучення (викупу) земель для суспільних потреб;
- державної реєстрації прав на землю та інше нерухоме майно;
- поділу земельного фонду країни на категорії земель та визначення цільового призначення земельних ділянок; організації землеустрою;
- ведення державного земельного кадастру;
- здійснення моніторингу ґрунтів;
- здійснення державного контролю за використанням та охороною земель [7].

У процесі здійснення правової охорони земель держава виконує чотири основні функції: регулюючу, стимулюючу, контрольну та каральну.

Регулююча функція правової охорони земель полягає у встановленні правил раціонального використання земельних ресурсів. Передусім такі правила встановлюються у формі обов'язків власників і користувачів земельних ділянок щодо їх раціонального використання, нормативів допустимої експлуатації земель, нормативів їх якісного стану та допустимого антропогенного навантаження на земельні ресурси. Так, у Земельному кодексі України визначені обов'язки осіб, що використовують земельні ділянки [1, ст. 91,96].

Стимулююча функція правової охорони земель полягає у запровадженні економічних стимулів раціонального використання та охорони земельних ресурсів. Такі стимули передбачені в статті 205 Земельного кодексу України, згідно з якою економічне стимулювання раціонального використання та охорони земель спрямоване на підвищення зацікавленості власників і користувачів земельних ділянок у виконанні вимог законодавства щодо охорони земельних ресурсів. Контрольна функція правової охорони земель полягає у здійсненні відповідними органами державної влади та місцевого самоврядування державного контролю за використанням та охороною земель [7].

Провідна роль у здійсненні такого контролю належить Державній інспекції з контролю за використанням та охороною земель – урядовому органу державного управління, який діє у складі Держгеокадастру. Крім того, державний контроль за використанням та охороною земель здійснюють Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, Державний комітет лісового господарства України, Міністерство охорони здоров'я України та інші центральні органи виконавчої влади [7]. Нарешті, Земельним кодексом України на органи місцевого самоврядування покладений обов'язок здійснення самоврядного контролю за використанням та охороною земель, які перебувають у комунальній власності [7].

Каральна функція правової охорони земель проявляється у встановленні санкцій за порушення правил раціонального використання і охорони земель та їх застосуванні до порушників земельного законодавства. Санкції за порушення норм земельного законодавства застосовуються судами, а також державними інспекторами з контролю за використанням і охороною земель та деякими іншими посадовими особами.

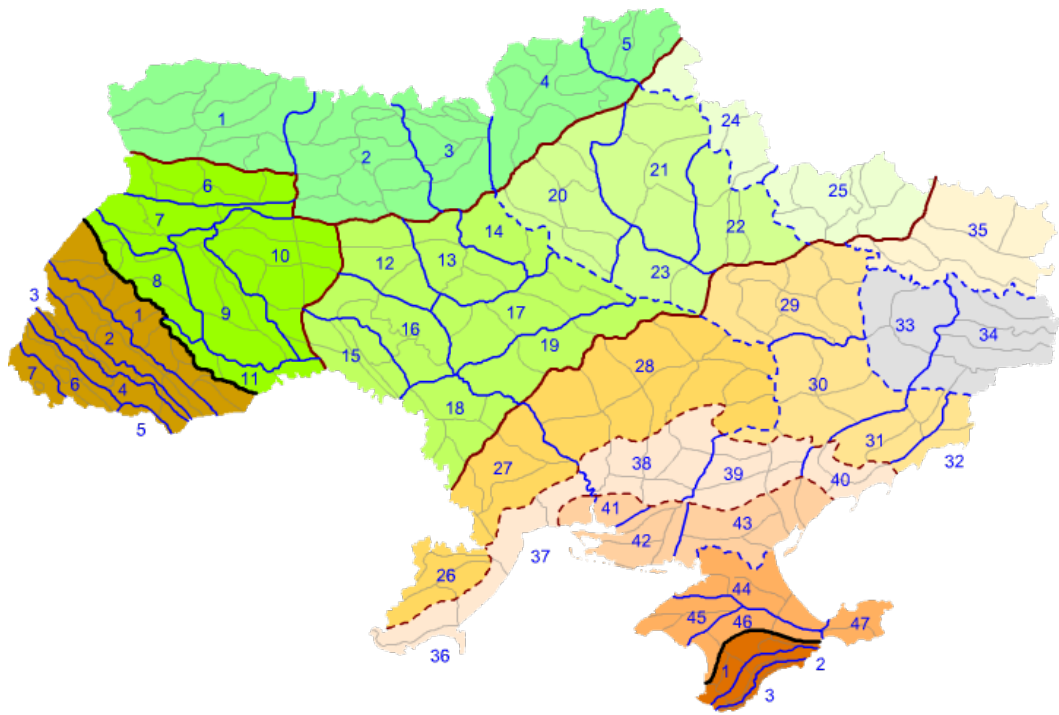
3.2. Охоронно-моніторингові заходи з використання земель в Київській області

Стан навколишнього природного середовища сьогодні є однією з найгостріших соціально-економічних проблем, що прямо чи опосередковано стосується кожної людини і обумовлює актуальність впровадження в області принципів та засад сталого розвитку, який задовольняє потреби сучасності, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти їх потреби.

Сталий розвиток українського суспільства, висока якість життя й здоров'я населення, а також національна безпека можуть бути забезпечені тільки за умови збереження природних систем і підтримки відповідної якості навколишнього природного середовища .

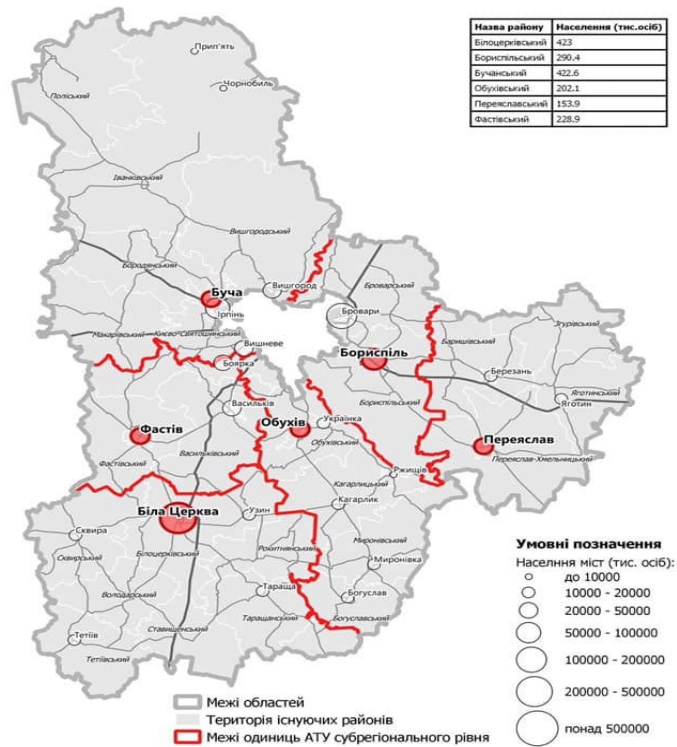
Київщина – одна з провідних областей України. В регіоні зосереджена велика кількість промислових підприємств, об'єктів комунального господарства, магістралей міжнародного та загальнодержавного значення. Також, Київщина - одна з областей, що найбільше постраждала від Чорнобильської катастрофи [44].

Територія Київської області становить 28,1 тис. км² або 4,7 % території України. Північна частина області лежить у межах Поліської провінції Зони мішаних лісів, південна – у Лісостеповій зоні (рис.3.2, 3.3).

Рис. 3.2 Карта фізико-географічного районування України,
 [* <https://geomap.land.kiev.ua/zoning-1.html>]

Київська область

* матеріали Вікіпедії

Рис. 3.3. Адміністративно-територіальний устрій Київській області

Для області в цілому характерна компонентна структура природно-ресурсного потенціалу, в якій частка потенціалу земельних ресурсів становить 59,5 % від сукупного потенціалу, мінеральних ресурсів - 3,8 %, водних ресурсів – 12,3 %, лісових ресурсів – 5,5 %, фауністичних – 0,5 %, природних рекреаційних – 18,4 % [71].

Площа земель в адміністративних межах області становить 2812,1 тис. га, з урахуванням 2,1 тис. га земель міста Славутич, територіально розташованого в Чернігівській області.

Сільськогосподарські угіддя складають 1674,3 тис. га, що становить 59,5 % від загальної площі області. Розорюється 1367,3 тис. га земель, що складає 48,6 % загальної площі області та 81,7 % сільськогосподарських угідь [71]. На півночі Київської області переважають дерново-підзолисті ґрунти, у долинах річок – дерново-глейові, лучні та болотні, у центральній частині – опідзолені чорноземи, темно-сірі, сірі та світло-сірі опідзолені ґрунти, у південних районах – типові чорноземи. Ґрунтово-кліматичні умови сприяють інтенсивному розвитку сільського господарства, зокрема для вирощування пшениці, жита, ячменю, цукрових буряків, картоплі тощо, а також овочів, ягід, фруктів [71].

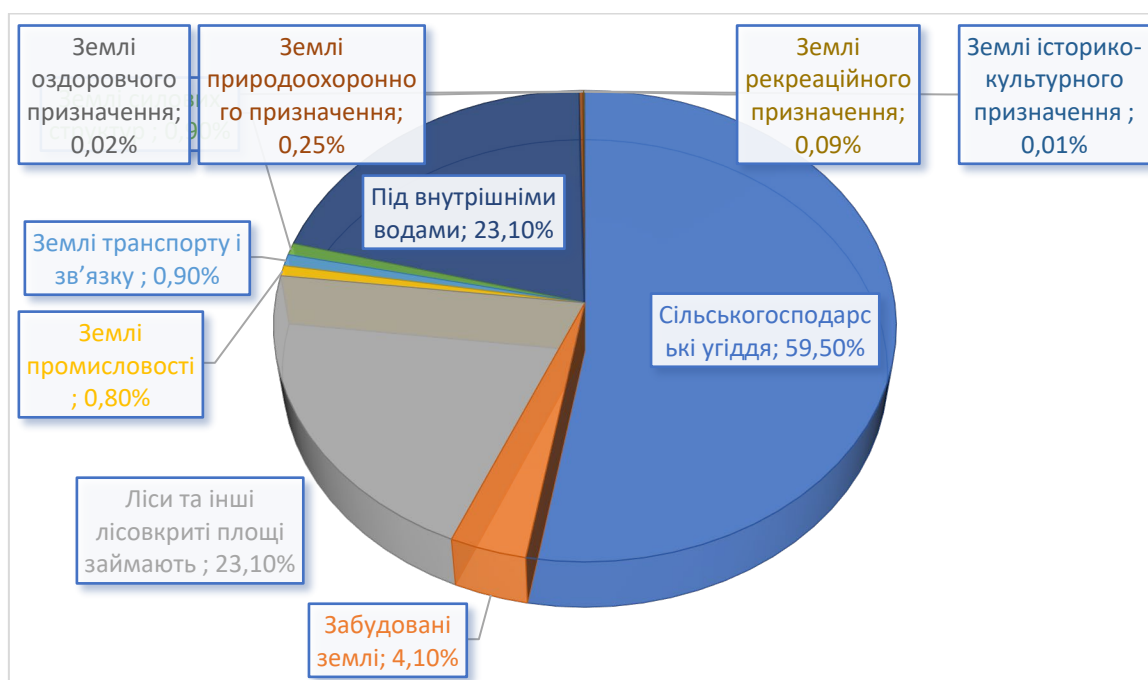
Забудовані землі займають 115,6 тис. га, що складає 4,1% від загальної площі області. В межах 1187 населених пунктів (25 міст, 29 селищ, 1133 сіл) знаходиться 382,7 тис. га земель [71].

З усіх земель 7,3 тис. га становлять землі природоохоронного призначення, 0,5 тис. га - оздоровчого призначення, 2,5 тис. га - рекреаційного призначення і 0,1 тис. га – історико-культурного призначення [71].

Ліси та інші лісовкриті площі займають 648,8 тис. га, що складає 23,1 % від загальної площі області і є в середньому на рівні розрахунково-оптимального показника, який забезпечує збалансованість між лісовими ресурсами, обсягами лісокористування та екологічними вимогами [71].

Під внутрішніми водами знаходиться 175,6 тис. га. В зонах впливу водосховищ підтоплено близько 10 тис. га сільськогосподарських угідь.

Землі промисловості складають 22,9 тис. га (0,8 % від загальної площі області), транспорту і зв'язку – 29,7 тис. га (0,9 % від загальної площі області), силових структур - 26,3 тис. га (0,9 % від загальної площі області) [71].

Рис. 3.4 Структура земель Київської області за основними видами використання земель

За останні роки призупинено здійснення заходів щодо охорони земель, картографування земельних угідь, ґрунтових обстежень, визначення територій техногенного забруднення земель. Новостворені сільськогосподарські підприємства не забезпечено належними планово-картографічними матеріалами та інформацією про якісну характеристику земельних угідь та стан ґрунтів.

Внаслідок суттєвого скорочення з 1991 по 2005 рік бюджетного фінансування землеохоронних і меліоративних заходів ґрунти області зазнали значних негативних змін. Внаслідок дії різних природних, а здебільшого антропогенних факторів, на значній площі території області, і перш за все на сільськогосподарських землях, спостерігається погіршення якісного стану ґрунтового покриву, зокрема через ерозію, підтоплення тощо.

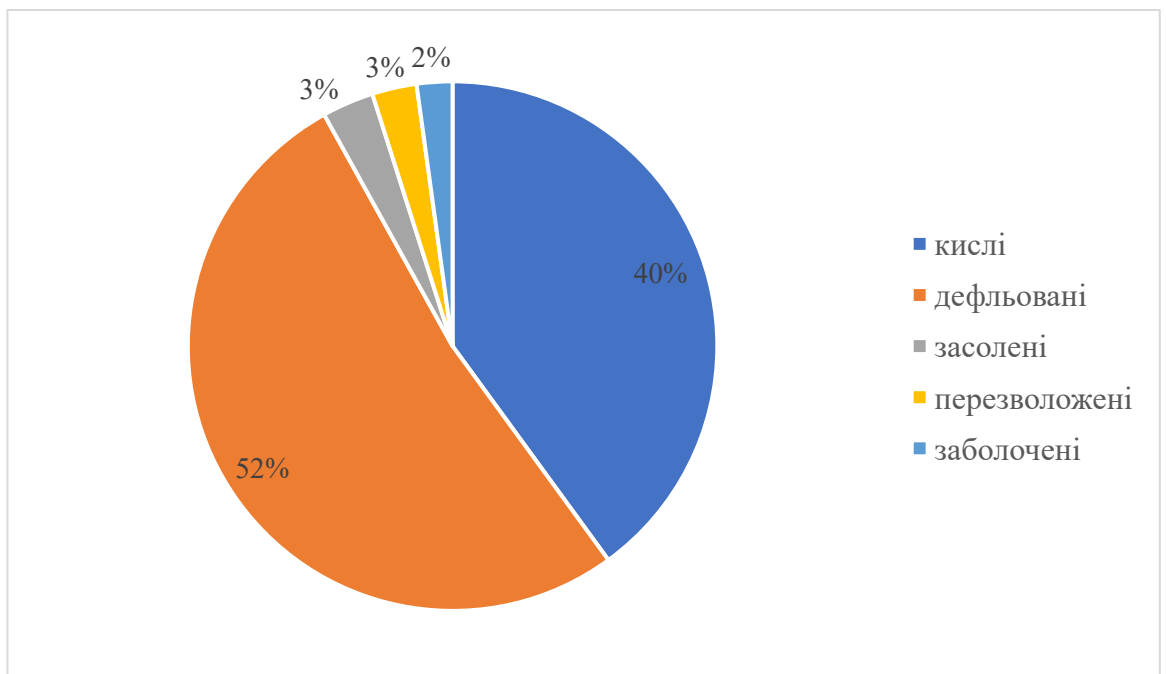
Найбільш інтенсивний розвиток ерозійних процесів відбувається на орних землях у Богуславському, Миронівському, Таращанському, Тетіївському районах. Середньорічний розрахунковий змив ґрунту з орних

земель у цих районах сягає 30-40 т/га і більше. Дещо менша інтенсивність площинної ерозії в інших правобережних лісостепових районах, але і тут вона дорівнює або перевищує 10 т/га в рік [71].

Внаслідок змиву площа еродованих ґрунтів на орних землях досягла 134,6 тис. га, причому спостерігається стійкий приріст площ еродованих земель з середньо- і особливо сильнозмитими ґрунтами [71].

Інтенсивно розвиваються процеси яроутворення, з максимально густою яружною мережею на правобережжі Канівського водосховища. В басейнах річок Росі, Ірпеня та Унави яри розвиваються на схилах річкових долин і окремих крутосхилових балок [71].

Також за іншими якісними показниками (дефльованість, засоленість, солонцюватість, перезволоженість та ін.) земельний фонд області має сталу тенденцію до погіршення. Так, наприклад, 514,1 тис. га (36,7 %) орних земель складають кислі ґрунти, 667,7 тис. га (47,7 %) - дефльовані, 41,2 тис. га (2,9 %) - засолені, 35,2 тис. га (2,5 %) - перезволожені, 28,2 тис. га (2,0 %) – заболочені ґрунти (рис.) [71].

Рис. 3.5 Структура земель Київської області за якісними показниками.

Значні площі земельних угідь (83,2 тис. га) забруднені радіоізотопами (цезій, стронцій) внаслідок Чорнобильської катастрофи, найбільше їх на Поліссі. Ці землі вилучені із сільськогосподарського використання [71].

Доведена економічна недоцільність використання 127,2 тис. га деградованих і малопродуктивних орних земель області, кожен гектар яких щорічно в середньому приносить 65 грн. збитків, або в цілому в області більше 8 млн. грн. щорічно [71].

Тенденція до зниження ефективності використання земельних ресурсів відмічається і в несільськогосподарській сфері землекористування. В більшості галузей економіки через недосконалість нормативів, низький рівень проектно-технічних рішень, землі використовуються нераціонально.

Застосування відкритого способу добування корисних копалин призводить до знищення ґрунтового покриву на значних площах. Так, на 01.01.2006 р. обліковано 2,9 тис. га порушених та відпрацьованих земель. В той же час зменшуються обсяги рекультивації порушених земель [71].

Джерелом суттєвого погіршення екологічного стану земель є відходи виробництва та споживання і автомобільний транспорт. Суттєвого значення набуває попередження утворення та ліквідація несанкціонованих звалищ.

3.3. Організаційно-практичний інструментарій з вдосконалення процедури охорони та раціонального використання земель Київської області

Створення ефективної системи управління земельними ресурсами передбачає гарантію прав власності та надійний захист прав володіння землею, підтримку заходів щодо раціонального використання та охорони земель, підвищення ефективності, планування землекористування в населених пунктах, проведення землевпорядних робіт при проведенні земельної реформи, збір та аналіз статистичних даних, зменшення кількості земельних спорів.

Держгеокадастр здійснює державний нагляд (контроль) за дотриманням земельного законодавства, використанням та охороною земель усіх категорій і форм власності, а в частині родючості ґрунтів – за зміною показників якісного стану ґрунтів у результаті проведення господарської діяльності на землях сільськогосподарського призначення та за своєчасним проведенням підприємствами заходів щодо збереження, відтворення та підвищення родючості ґрунтів [74].

Позитивні досягнення у здійсненні земельної реформи ще не привели до радикального і ефективного оновлення сільськогосподарського виробництва, поживалення інвестиційних процесів в інших галузях виробництва, підвищення добробуту населення. Фактично, внаслідок неналежного фінансового забезпечення заходів земельної реформи, державна політика в сфері земельних відносин в Україні у зазначений період відзначалася вузькою спрямованістю на пріоритетне вирішення питань забезпечення дальшого розвитку відносин власності на землю та удосконалення земельних відносин у сільськогосподарському виробництві. За таких умов, в недостатній мірі вирішувалися питання землевпорядного забезпечення проведення земельної реформи, моніторингу земель, підвищення ефективності державного управління земельними ресурсами та поліпшення організації контролю за використанням та охороною земель [74].

Наслідком такої політики стало нераціональне використання земельно-ресурсного потенціалу області, погіршення якісного стану та продуктивності земель, неврегульованість зміни характеру функціонування землі як засобу виробництва в економічній системі ринку, відсутність єдиної державної системи охорони земель як основного національного багатства [74].

Основними причинами, що стримують подальший розвиток ринкових земельних відносин та завершення земельної реформи є:

- відсутність з боку органів виконавчої влади дієвого контролю за дотриманням земельного законодавства, використанням та охороною земель

усіх категорій, а також виконанням конституційних вимог щодо набуття громадянами та юридичними особами у власність земельних ділянок;

- неузгодженість земельного законодавства з цивільним, природоохоронним та господарським законодавством;

- неналежне фінансове забезпечення заходів земельної реформи;

- не проведення розмежування земель державної та комунальної власності;

- незавершеність грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення за межами населених пунктів;

- ускладнені процедури надання (продажу) земельних ділянок для будівництва, підприємницької діяльності, а також механізм приватизації земельних ділянок;

- невизначеність меж прибережних захисних смуг, земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного призначення та особливо цінних земель;

- невизначеність охоронних зон, зон санітарної охорони, санітарно-захисних зон та зон особливого режиму використання земель;

- низький рівень проведення моніторингу земель не дозволяє фіксувати екологічний стан земельних ресурсів та визначати пріоритети в галузі раціонального використання та охорони земель;

- недостатність належних планово-картографічних матеріалів та інформації про стан ґрунтів;

- практичне припинення здійснення заходів щодо охорони земель, ґрунтових обстежень, локалізації територій техногенного забруднення земель тощо;

- недостатня забезпеченість галузі земельних відносин високопрофесійними кадрами [74].

Земля, як фактор економічного росту і як природний ресурс, залишається недооціненою, то землевпорядно-правові, економічні та екологічні інструменти адміністрування використання та охорони земель

мають ґрунтуватись на врахуванні об'єктивної цінності землі, спрямовуватися на підвищення ефективності використання земельних ресурсів зі збереженням їх відновлювального потенціалу. Можна констатувати, що розвиток земельних відносин у значній мірі випереджає управлінські процеси як на рівні держави, так і на місцевому, що зумовлене раціоналізацією землекористування. Тому очевидно, що подальше удосконалення інструментів державного адміністрування стане однією з найважливіших передумов підвищення ефективності використання та охорони земельних ресурсів.

3.4. Модель механізму ефективного використання земель сільськогосподарського призначення в Україні

Для ефективного використання земель необхідно забезпечити збалансоване поєднання фундаментальних і прикладних досліджень за такими напрямками: створення системи оцінки раціонального використання та охорони земель на принципах взаємодії суб'єктів власності і користування та створення сталого землекористування; створення автоматизованої системи збирання, збереження і використання інформації про кількісний та якісний стан земельних ресурсів та оцінки земель для оперативного отримання інформації, потреб прогнозування, планування та проектування; планування, прогнозування і організація раціонального використання та охорони земель з дослідженням екологічних і економічних чинників; проведення (удосконалення) природно-сільськогосподарського, еколого-економічного, ґрунтово-ерозійного та інших видів районування земель; розробка спеціальних тематичних карт і атласів стану земель; розроблення еталонів технічної документації із землеустрою в частині використання та охорони земель [71].

Відповідно до Земельно кодексу України землеустрій став одним з основних механізмів державного управління в галузі використання та охорони земельних ресурсів. Виходячи із аналізу сучасного стану використання земельних ресурсів землевпорядне забезпечення повинно бути спрямоване на

підвищення ефективності функціонування нової системи земельних відносин на основі різних форм власності на землю, забезпечення рівних прав власності на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад і держави [71].

Для досягнення цієї мети необхідно:

- розробити Програму використання та охорони земель Київської області на період до 2030 року;
- завершити інвентаризацію всіх земель області;
- розробити проекти землеустрою щодо встановлення і зміни меж адміністративно-територіальних утворень;
- розробити проекти землеустрою щодо формування земель комунальної власності територіальних громад і проекти розмежування земель державної та комунальної власності;
- розробити проекти землеустрою щодо встановлення меж та організації території природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення;
- скласти Схеми землеустрою і техніко-економічні обґрунтування використання та охорони земель адміністративно-територіальних утворень з метою визначення перспективи щодо використання та охорони земель, для підготовки обґрунтованих пропозицій у галузі земельних відносин, організації раціонального використання та охорони земель, перерозподілу земель з урахуванням потреби сільського, лісового та водного господарств, розвитку сіл, селищ, міст, територій оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного призначення, природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення тощо;

постійно розробляти землевпорядну документацію для забезпечення і юридичного оформлення прав на земельні ділянки в процесі їх відведення (викупу), а також при здійсненні цивільно-правових угод і забезпечення відповідних даних для створення базової основи ведення державного

земельного кадастру та здійснення державної реєстрації прав на земельні ділянки [71].

Топографо-геодезичне забезпечення є основним картографічним інформаційним ресурсом для ведення земельного кадастру, моніторингу, використання та охорони земель і прийняття управлінських рішень. Розвиток топографо-геодезичної та картографічної діяльності неможливий без запровадження сучасних ГІС-технологій з використанням методів супутникових спостережень, проведення аерознімальних робіт із застосуванням сучасного обладнання, використання цифрових методів дистанційного зондування Землі та космічних матеріалів [71].

Передусім, необхідно забезпечити виконання повного комплексу топографо-геодезичних та аерофотознімальних робіт по створенню планово-картографічної основи на територію області, що базується на таких основних засадах: актуальність, точність, відповідність вимогам всіх землевласників і землекористувачів, підтримка в електронному вигляді. Цю роботу необхідно провести одночасно з інвентаризацією земель області.

Одним з найважливіших чинників ефективного використання земель є його інформаційне забезпечення, яке неможливе без формування та ефективного використання інформаційних ресурсів, сучасних технічних засобів та інформаційних технологій [71].

Основними напрямками інформаційного забезпечення є: створення єдиних засад формування об'єктивної інформації про стан земельних ресурсів і комплексу заходів щодо відтворення та охорони ґрунтів; створення інформаційної бази даних з питань проведення єдиної науково-технічної політики, пов'язаної з виконання заходів Програми; створення інформаційної бази даних щодо продажу земельних ділянок, їх розміщення і вартості та про відведення ділянок для суспільних потреб, інформаційне забезпечення продажу земельних ділянок (оголошення, реклама тощо), висвітлення стану використання та охорони земель у засобах масової інформації. Особливо актуальна висока якість інформаційного забезпечення управління земельними

ресурсами для районів, що характеризуються складним екологічним станом, розвитком негативних природних і інженерно-геологічних процесів, які призводять до виснаження природно-ресурсного потенціалу, забруднення і деградації земель [71].

Передбачається здійснення заходів щодо удосконалення роботи інформаційно-консультативних служб з надання допомоги землевласникам і землекористувачам у складі органу Київського обласного Головного управління земельних ресурсів, а також забезпечення подальшого розвитку цих служб у районах, розширення переліку послуг і кількості користувачів. Необхідно посилити мобільність і правильність реагування на звернення фізичних чи юридичних осіб, поліпшити взаємодію органів уповноважених здійснювати контроль за дотриманням земельного законодавства [71].

Висновки до III розділу

Внаслідок реалізації механізмів ефективного використання земель підвищиться ефективність регулювання земельних відносин в області, буде досягнуто сталого розвитку землекористування, поліпшиться використання та охорона земель. Значно збільшаться обсяги надходжень коштів до обласного бюджету від плати за землю та продажу земельних ділянок, у тому числі і на конкурентних засадах.

Реалізація таких заходів і завдань и дозволить:

У правовій та нормативно-технічній сфері:

- реально забезпечити і гарантувати право приватної власності та інші права на землю всім суб'єктам земельних відносин;
- здійснювати використання земель землевласниками та землекористувачами лише відповідно до правовстановлюючих документів;
- забезпечити реєстрацію правочинів щодо земель всіх категорій, доступ до реєстру лише обмеженому колу органів державної влади визначеному законом;

- унормувати процедури переходу прав на земельні ділянки з мінімально необхідними витратами часу;
- забезпечити оптимізацію державного управління та контролю за дотриманням всіма суб'єктами норм і правил у сфері раціонального використання та охорони земель;
- забезпечити, відповідно до міжнародних стандартів, оцінку земельних ресурсів та довести її до учасників земельних відносин.

В еколого-економічній сфері:

- підвищити ефективність використання природно-ресурсного потенціалу земель та забезпечити стратегічну продовольчу безпеку держави;
- забезпечити охорону земель як основного національного багатства Українського народу;
- створити сприятливе навколишнє природне середовище;
- забезпечити інвестиційно-привабливе середовище щодо залучення коштів у реальний сектор економіки, зокрема у сільське господарство;
- дотримання пріоритету вимог екологічної безпеки у використанні землі як просторового базису, природного ресурсу і основного засобу виробництва;
- досягнути техногенно-екологічної безпеки життєдіяльності людини відповідно до екологічно допустимих рівнів використання земель.

У соціальній сфері:

- забезпечити доступ громадян до землі як ресурсу людського розвитку, до природно-лікувальних ресурсів та історико-культурної спадщини;
- створити та підтримувати сприятливе життєве середовище;
- зберегти існуючі та створити нові робочі місця;
- реально залучити громадськість до участі в прийнятті рішень у сфері земельних відносин як при розпорядженні землями, так і при формуванні законодавчого поля земельних відносин.

РОЗДІЛ IV. ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

4.1. Сучасний стан забруднення ґрунтів в Україні

Найбільше природне багатство України – чорноземи. Вони складають майже 50 % світового запасу чорноземів. Розорані землі в Україні становлять близько 85 % від площі степів і лісостепів. Посівні площі займають 33,5 млн га. Вже зіпсовано 60 % чорноземів, щорічно втрачається 100 тисяч гектарів родючих ґрунтів [102].

Майже 50 % урожаю сільськогосподарських культур вирощується на ґрунтах, оброблених хімічними добривами та отрутохімікатами. В Україні накопичено 12 тисяч тонн непридатних і заборонених для використання пестицидів.

Великої шкоди ґрунтам України завдала необґрунтована меліорація. Майже 50 тис. га орних земель підтоплені, 3,7 млн га землі знаходиться в Чорнобильській зоні.

Якщо узагальнити всі зміни, то 22 % території України можна характеризувати як сильно і дуже сильно уражені та непридатні для повного використання.

Ситуація, яка склалася, зумовлена головним чином тим, що протягом багатьох десятиріч екстенсивне використання земельних угідь, і особливо ріллі, не компенсувалося рівнозначними заходами щодо відтворення ґрунтів. У цьому полягає головна причина низької ефективності засобів, які застосовуються з метою інтенсифікації землеробства, а комплекс деградаційних процесів виснажує ґрунтові виробничі ресурси, знижує врожай сільськогосподарських культур.

На значній частині площі сільськогосподарських угідь досягнуто межі екологічної збалансованості ґрунтових екосистем і агрофітоценозів. Найбільших збитків ґрунтам завдають водна і вітрова ерозії, безповоротні втрати гумусу і поживних речовин, засолення і закислення ґрунтів,

висушування і перезволоження, в тому числі і заболочування, забруднення промисловими відходами і викидами, отрутохімікатами.

Загальний земельний фонд України становить 60 млн га і представлений переважно різновидами чорноземів, котрі займають 57% усіх сільськогосподарських угідь (посівні площі займають 33,5 млн га) і становлять 68% орних земель. У середньому на одного мешканця України припадає 0,8 га сільськогосподарських угідь. Уже зіпсовано 60% чорноземів. Щорічно втрачається 100 тис. га родючих ґрунтів. Понад 18 млн га земель ушкоджені ерозією (20 років тому їх було 13 млн га). Ще 2 млн га захімізовані настільки, що рекультивувати їх майже неможливо.

Лише 8% земель території України перебуває нині в природному стані (болота, озера, гірські масиви, покриті та непокриті лісом). Змінилося екологічно допустиме співвідношення між площами ріллі, природних угідь, лісових і водних ресурсів. Це негативно вплинуло на стійкість агроландшафту, посилюються ерозійні процеси. Так, площа еродованої ріллі за останні 25 років збільшилася на 33%, вміст гумусу зменшився з 3,5 до 3,2%. Український чорнозем містив колись 18% гумусу. На такій землі можна було збирати урожай пшениці 100 ц/га. Тепер цей показник значно менший. Нині середня урожайність зернових культур становить 30 ц/га й нижче. 200 тис. га родючих земель України містять 10 млрд тонн шкідливих промислових відходів, що становить 30% усіх шкідливих відходів промисловості колишнього СРСР.

Окрім названих факторів впливу на стан земель, посилювалось їх бактеріальне забруднення. На Херсонщині у 1990 р. лише 1,1% проб ґрунту відповідало допустимим сангігієнічним і бактеріологічним нормам.

Посилювався вплив отрутохімікатів на підземні води. Через системи свердловин Міненерго, Мінжитлокомунгоспу та Мінводгоспу України протягом 1981-1983 рр. у 85 пунктах проб підземних вод 21 області України були виявлені різні види пестицидного забруднення – ДДТ, гептахлор, симазин, гексахлоран на глибинах від 0,4-120 м до 700 м у Рівненській та 1000 м у Черкаській областях (за С. І. Васютою, 2000).

Прийнято вважати, що близько 50% загального додатку до врожаю забезпечують мінеральні добрива, 25% дає сортування зерна й ще 25% досягається за рахунок технологій вирощування. Однак не варто забувати, що використання мінеральних добрив – азотних, фосфорних, калійних, комплексних та інших часто супроводжується небажаною побічною дією. Це виявляється в забрудненні середовища й пояснюється незбалансованим використанням добрив, відхиленням від нормативів їх внесення. Деякі види мінеральних добрив підвищують кислотність ґрунтів, сприяють накопиченню в них небезпечних залишків.

Відомо, що рослини засвоюють лише 50% добрив, решта вимивається атмосферними опадами. Якщо неправильно використовувати мінеральні добрива, в навколишньому середовищі може накопичуватись в підвищених кількостях азот, фосфор, калій. Перевищення рекомендованих норм добрив, невиконання оптимальних термінів і способів їх внесення призводять до проникнення нітратів, сульфатів, хлоридів у ґрунтові води й підвищення їх вмісту в колодезній воді, що шкідливе для здоров'я людей, тварин, рибного господарства.

Найвищий рівень забруднення ґрунтів спостерігався в Маріуполі та в Алчевську. У житловому фонді міст та селищ міського типу України щорічно нагромаджується близько 40 млн тонн сміття, яке знешкоджується на 656 міських сміттєзвалищах та на 4 сміттєспалювальних заводах, стан яких, на жаль, не відповідає сучасним вимогам.

Великої шкоди ґрунтам України завдала науково необґрунтована меліорація. Майже 50 тис. га орних земель підтоплені. Щорічно площа еродованих земель зростає на 70-80 тис. га. Значної екологічної шкоди земельні та інші ресурси зазнають внаслідок забруднення викидами промисловості, відходами транскордонного переносу, а також через недосконале використання засобів хімізації в аграрному секторі.

Великої гостроти набула проблема радіоактивних відходів. На АЕС накопичено тисячі тонн відпрацьованого ядерного палива, десятки тисяч

кубометрів твердих і десятки мільйонів літрів рідких радіоактивних відходів. У промисловості, сільському господарстві, медицині та в наукових закладах накопичено більше 100 тисяч відкритих та закритих радіоактивних джерел. Понад 70 млн м куб радіоактивних відходів (РАВ) зосереджено у відвалах уранової, гірничодобувної та переробної промисловості.

Із Чорнобильською аварією пов'язана величезна кількість РАВ, точний обсяг котрих ще не визначений. Після аварії на Чорнобильській АЕС радіонуклідами було забруднено 4,6 млн га, з використання вилучено 119 тис. га сільськогосподарських угідь.

4.2. Екологічний стан ґрунтів Вінницької області

Сучасний стан навколишнього природного середовища у Вінницькій області можна характеризувати як відносно стабільний.

Вінниччина в цілому, порівняно з іншими регіонами благополучний регіон із значно меншим, ніж у промислових областях, рівнем забруднення ґрунтів. Ґрунти переважно опідзолені (до 65 %). Орні землі становлять 82 %. На північному сході переважають чорноземи. В центральній частині найбільш розповсюджені сірі, темно – сірі, й світло – сірі лісові ґрунти, на південному сході і в Придністров'ї - глибокі чорноземи та опідзолені ґрунти. Біля 70 % території області розорано. За останні десятиріччя суттєво змінилися характеристики ґрунтів під впливом різних факторів, що розглянемо більш детально.

Так сільськогосподарське використання ґрунтів протягом тривалого часу при незбалансованому внесенні добрив, призвело до гострої нестачі окремих поживних речовин, тобто зниження родючості, яку в цілому характеризує, вміст гумусу в ґрунтах Вінниччини підпорядкований певній зональності і зумовлений особливостями генезису ґрунтів, типами ґрунтоутворення, гранулометричним складом ґрунтів, видовим складом рослин тощо.

Найбільш поширеними типами в області є опідзолені ґрунти (1318,6 тис. га) з яких 351,2 тис. га чорноземи опідзолені. Середній вміст гумусу в ясно – сірих та сірих опідзолених ґрунтах – 1,85 %, темно – сірих опідзолених – 2,77 % і чорноземах опідзолених – 3,39 %. Чорноземи типові займають площу приблизно 494 тис. га., з яких розорані 36,3 %. Решта припадає на інші типи чорноземів. Середній вміст гумусу в чорноземах області 4,01 % [8]. На площі 14,8 тис. га поширені дерново-слабопідзолені ґрунти, середній вміст гумусу в яких становить 0,9 %, 9,1 тис. га. земель зайняті малопродуктивними сільськогосподарськими угіддями з яких 59 % оранки. Решта типів ґрунтів поширені переважно на незначних площах і становлять 115,3 тис. га. Середній вміст гумусу в ґрунтах області за даними Вінницького філіалу інституту «Укрземпроект» (1982 р) – становить 2,94 %.

Максимальний вміст гумусу мають ґрунти Липовецького (3,99 %), Хмільницького (3,87 %), Калинівського (3,65 %), Козятинського (3,87 %) районів. Найнижчий у Барському (1,86 %), Жмеринському (1,94 %), Тиврівському (1,92 %) і Муровано – Куриловецькому (1,97 %) районах.

Відповідно до статті 150 Земельного кодексу України до особливо цінних ґрунтів в області віднесені чорноземи не еродовані суглинкові на лесах, лучно-чорноземні суглинкові, темно-сірі чорноземи опідзолені суглинкові на лесах та їх глеюваті відміни, торфища глибокі і середньоглибокі осушені. Загальна площа їх складає 580,9 тис. га., з них під орними землями 550,1 тис. га. 105,9 тис. га сільськогосподарських угідь зазнають перезволоження, з них ріллі – 96,2 тис. га.; 75,9 тис. га – заболочення, з них ріллі – 38,9 тис. га.; 2,2 га – кам'янисті, з них ріллі 0,4 тис. га.

Мочаристі ґрунти і мочарі природно – антропогенного походження відіграють незначну роль. Висока розораність, насиченість сівозмін просапними культурами та шаблонна система обробітку – основні причини, які призводять до збільшення площ мочарами.

Як елемент ландшафту, вони являють собою періодично перезволоженні за рахунок підйому ґрунтових вод ділянки місцевості, які знаходяться в

атмосферних умовах зволоження – на вододілах та схилах балок. Так в Ямпільському, Томашпільському, Крижопільському, Піщанському, Могилів-Подільському, Чечельницькому і Чернівецькому такий тип ґрунтоутворення розповсюджений на площі 18,1 тис. га., в основному на вододілах та її схилах, де ґрунтоутворюючі породи представлені щільними дочетвертинними глинами або оглеєними лесами.

В цих умовах в основному утворились чорноземи – лучні мочалисті та мочарні ґрунти. Мочарі порівняно з оточуючими їх ґрунтами відрізняються більш важким гранулометричним складом і відсутністю агрономічно цінної структури – у вологому стані вони в'язкі, дуже липкі, в сухому – дуже злиті, щільні, тріщинуваті. Частота появи перезволоження таких ґрунтів залежить від погодних мов (після сухих років вона зникає, а після вологих, навпаки збільшуються).

Постійне порушення водного режиму усіх ґрунтів на протязі довгого часу ускладнює їх у використанні. На схилах крутизною більше 7°, в роки з надмірною кількістю опадів, виникають зсуви, які спричиняють руйнування структури ґрунтів. Значна площа їх уже заліснена, але ще до 200 га, земель знаходиться під сільськогосподарськими угіддями (переважно під малопродуктивними пасовищами).

Характерно також, що у Хмільницькому, Калинівському, Вінницькому, Козятинському, та Літинському районах рельєф місцевості являє собою слабо хвилясту рівнину з добре вираженими мікропониженнями території округлої або овальної форми з плоским дном, декілька метрів в діаметрі і з глибиною 0,5-2,0 м, які у весняно – літній період заповнюються талими та дощовими водами, що також викликає тривале перезволоження ґрунтів.

Однією з проявів нераціонального використання природних ресурсів області є інтенсивне розорювання схилів і практично повна відсутність протиерозійних заходів. Важливою причиною зниження родючості ґрунтів є також незбалансоване внесення добрив і недотримання комплексу агротехнічних заходів. Посилення процесів ерозії поверхні ґрунтового

покриву зумовлено також порушенням території, занепадом лісомеліорації, погіршенням стану полезахисних лісосмуг, нехтуванням основними правилами ерозійно безпечного землекористування.

За матеріалами ґрунтового обстеження в цілому встановлений рівень інтенсивності розвитку ерозії в області, її залежність від властивостей ґрунтів, особливостей схилів (довжини, форми, крутості), розораності, агрофону, заліснення, кліматичних та інших умов.

Важливою властивістю ґрунтів є їх родючість. Завдяки їй ґрунти є основним засобом виробництва в сільському та лісовому господарствах, головним джерелом отримання сільськогосподарських продуктів та інших рослинних ресурсів. Тому охорона ґрунтів, раціональне використання, збереження та підвищення їх родючості — неодмінна умова дальшого економічного прогресу суспільства. При всіх способах землекористування найбільшої шкоди сільському господарству завдає ерозія ґрунтів. Неправильне землекористування посилює дію еродуючих факторів. Ерозія ґрунтів відбувається в усіх районах області.

Залежно від характеру й тривалості процесів руйнування верхніх шарів ґрунту та материнської породи в області окремо виділяють геологічну ерозію і ерозію прискорену. Остання викликана переважно господарською діяльністю людини. У області водною ерозією пошкоджено 851,1 тис. га, з них 743,8 тис. га сільськогосподарських угідь, або 41,1 % від загальної площі обслідуваних земель, у тому числі ріллі 598,3 тис. га, (80,4 % від обслідуваних сільськогосподарських угідь). Найбільший відсоток еродованих земель у Барському, Крижопільському, Томашпільському, Муровано-Куриловецькому, Чечельницькому і Шаргородському районах (60 – 67%), найменший – у Липовецькому, Калиновському і Вінницькому районах (9 – 14%).

Значні збитки сільськогосподарським угіддям, в основному орним землям, наносить водна ерозія ґрунтів. 39 % орних земель в тій чи іншій мірі зазнають впливу площинної ерозії.

Починаючи з 1961 року водна ерозія з року в рік охоплює все більші території. Так, за період з 1961 р. по 1980 р., площа еродованих ґрунтів збільшилась на 67,4 тис. га (13 %), з 1980 р. по 1990 рік – на 58,9 тис. га, (10 %), а з 1991 р. по 1996 р. зменшилась на 21,9 тис. га (4 %), що пояснюється, насамперед переведенням ріллі на схилах крутизни більше 70° в інші види сільськогосподарських угідь (кормові).

Із приведених даних виходить, що Вінницька область за всю історію землеробства втратила 140,6 тис. га умовних сільськогосподарських угідь, в тому числі біля 103 тис. га умовної ріллі. Для відновлення втраченої за ці роки родючості 1 га еродованої ріллі необхідно внести в середньому біля 1000,0 т гною, 9,0 т аміачної селітри, 17,1 т простого суперфосфату і майже 80,0 т калійної солі. В результаті водної ерозії щорічно в області втрачається 5,9 млн. т ґрунту, який містить 153,5 тис. т гумусу, 8,8 тис. т азоту, 8,1 тис. т фосфору і 81,9 тис. т калію. В перерахунку на еквівалентну кількість добрив ці втрати виражаються втратами 2,3 млн. т гною, 25,2 тис. т аміачної селітри, 43,1 тис. т суперфосфату і 199,6 тис. т калійної солі.

Як бачимо, водна ерозія наносить величезні втрати сільськогосподарському виробництву області. Виникнення і розвиток ерозійних процесів пов'язано з багатьма причинами. Однією із них є нераціональне використання землі, якому сприяє: інтенсивне розорювання схилів земель (крутизни 30°) і вирощування на них просапних культур (особливо цукрових буряків), відсутність комплексів в проведенні протиерозійних заходів, перенасичення просапними культурами структури посівних площ.

Відповідно оцінку ерозійної небезпеки характеризують: розораність території області – 65%, сільськогосподарських угідь – 86%, в тому глей розораність схилів > 20° – 80%, співвідношення ріллі до стабільних земельних угідь (сіножаті, пасовища, ліси, болото) – 2,7 %. Клас ерозійної небезпеки в області – сильний і катастрофічний. Одним з найбільших негативних факторів, що впливають на якість ґрунтів, є хімічне забруднення, зокрема, забруднення

органічними ксенобіотикими – пестицидами та стійкими токсичними продуктами хімічного виробництва.

Впродовж останніх років в області 105,9 тис. га сільськогосподарських угідь зазнають перезволоження, з них ріллі 96,2 тис. га., 75,9 тис. га – заболочення з них ріллі 38,9 тис. га. Площа земель області, що зазнали ерозійних процесів, становить біля 742 тис. га., в т. ч ріллі 598 тис. га., з них слабозмиті ґрунти 511 тис. га, середньозмиті ґрунти – 8 тис. га, і сильно змиті ґрунти – 5,7 тис. га. Із зальної площі земель, що зазнали ерозійних процесів 256,3 тис. га., ріллі характеризуються крутизною схилів 2-3°. Розміщення орних земель на схилах крутизною від 2° до 7° становить 575,7 тис. га., більше 7° – 20,5 тис. га. Справжньою загрозою для навколишнього природного середовища стають накопичені колишніми КСП заборонені, невідомі та непридатні до застосування пестициди. В процесі попередньої інвентаризації, проведеної в листопаді-грудні 2001 року виявлено 790,8 т цих небезпечних відходів. Враховуючи ще 1023,7 т пестицидів, що складовано в Джуринському отрутомогильнику (Шаргородський район) у 1978 р., існування такої великої кількості токсичних речовин на території області є небезпечним для довкілля.

Відомі випадки, коли непридатні пестициди виявляли за межами складів – на смітнику, в лісосмузі і навіть на березі річки. У Чечельницькому районі склад отрутохімікатів, внаслідок підпалу, було повністю знищено вогнем. Для одержання максимального врожаю і високої якості продукції необхідно створити і підтримувати оптимальну реакцію ґрунтового розчину. Більшість сільськогосподарських культур вимагає слабокислу та близьку до нейтральної реакцію ґрунтового розчину. Ґрунти області мають в основному слабокислу, близьку до нейтральної та нейтральну реакцію ґрунтового розчину (1165,8 тис. га – 92,2 % від обстеженої площі), межах кожного типу ґрунтів здатність поповнювати запаси обмінного калію в міру його засвоєння культурами різна. Так 879,5 тис. га., або 69,6 % ґрунтів області характеризуються підвищеним, високим і навіть дуже високим вмістом обмінного калію, 380,4 тис. га (22,5 %) – середнім і 3,7 тис. га (0,3 %) – низьким. Перевищення мінеральних добрив

над органічними може обумовлювати істотні зміни вбирного комплексу чорноземних ґрунтів [3, 10].

За даними стаціонарних дослідів при такому співвідношенні збільшується рухомість гумусу, з колоїдного комплексу вилуговується кальцій, відбувається підкислення ґрунтового розчину. Використання підвищених доз мінеральних добрив, може негативно впливати на навколишнє середовище, викликати підкислення ґрунтового розчину, забруднення ґрунтових вод в результаті фільтрації добрив (особливо азотних), нагромадження надлишкових запасів нітратного азоту в продукції рослинництва, забруднення водосховищ залишками добрив в результаті зливу з поверхні.

Що ж до радіоактивного забруднення, то найбільше забруднені ґрунти Чечельницького, Тульчинського, Немирівського і Шаргородського районів. 190,5 тис. га земель знаходиться в зоні посиленого радіаційного контролю, що становить 7,2% від загальної площі області. В цій же зоні знаходиться 89 населених пунктів. Для зменшення доступу радіоактивних речовин в умовах Вінницької області найбільш ефективними заходами є вапнування кислих ґрунтів повними дозами вапна, регулярне внесення органічних і мінеральних добрив, якісний обробіток ґрунтів з застосуванням оранки на всю глибину орного шару. Зрошуванням в області охоплено 24,0 тис. га, з яких 4,8 тис. га потребують підвищення технічного рівня гідромеліоративних систем. Води всіх джерел в області придатні для зрошування. Засолених і солонцюватих ґрунтів в області не виявлено. Площа осушених земель 57,3 тис. га, з них 56,4 тис. га сільськогосподарські угіддя, з яких на площі 2,8 тис. га необхідно провести реконструкцію відновлення осушної мережі.

Сучасне використання земельних ресурсів області не відповідає вимогам раціонального природокористування. Порушено допустиме співвідношення площ ріллі, природних кормових угідь, лісових і водних територій, що призвело до деструктивних процесів в агроландшафтах, а в окремих регіонах до екологічної кризи. Внаслідок незадовільного

фінансування знизились темпи робіт з освоєння ґрунтозахисної системи землеробства з контурно – меліоративною організацією території.

Протягом 2001 р. посаджено 107 га. полезахисних лісосмуг та інших захисних насаджень, рекультивовані 123 га. земель, в тому числі: під сільськогосподарські угіддя – 116 га, лісові насадження – 4 га, рекреаційні та інші цілі – 2 га. Знято родючого шару ґрунту 0,8 м тис.га м³, покращено малопродуктивних сільськогосподарських угідь родючим шаром – 68 га, в тому числі ріллі – 68 га. Заскладовано родючого шару ґрунту – всього – 3853 м³, в тому числі накопиченого на цукрових заводах – 3425 м³.

Внаслідок незадовільного фінансування знизились темпи робіт з освоєння ґрунтозахисної системи землеробства з контурно – меліоративною організацією території. В ґрунтах промислових підприємств виявлено наднормативний вміст міді (в м. Гнівань – завод «Спецзалізобетон», ВАТ «Гніванський підшипниковий завод»; м. Жмеринка – ВАТ «Жмеринський завод «Сектор», локомотивне депо, підприємство «Експрес»; м. Вінниця – ВАТ «Вінницький підшипниковий завод»), нікелю (Тиврівський район смт. Сутиски, ВАТ «Сутиський завод АЕА», м. Жмеринка, міське сміттєзвалище), кобальту (м. Калинівка – ВАТ «Калинівський машзавод), марганцю (м. Калинівка – ВАТ «Калинівський машзавод), свинцю – (м. Калинівка – ВАТ «Калинівський машзавод, м. Гнівань, завод «Спецзалізобетон», м. Жмеринка – ВАТ «Жмеринський завод «Сектор», Тиврівський район смт. Сутиски, ВАТ «Сутиський завод АЕА», м. Жмеринка, міське сміттєзвалище та підприємство «Експрес»).

Виявлено ряд випадків екстремального високого забруднення ґрунтів важкими металами: Тиврівський район (сmt Сутиски, ВАТ «Сутиський завод АЕА» – перевищення ГДК за вмістом міді в 63 рази, по свинцю – в 14 раз); м. Жмеринка, підприємство «Експрес» – перевищення ГДК за вмістом свинцю в 25 раз, м. Жмеринка – міське сміттєзвалище, перевищення ГДК за вмістом міді в 24 разів, свинцю в 18 раз; м. Вінниця в/ч А1231 – по вмісту нафтопродуктів (7323 мг/кг); Вінницький район, с. Вороновиця, СП «Подільськцукор» – по

вмісту нафтопродуктів (86000 мг/кг); м. Оратів, територія земель запасу селищної ради – по вмісту нафтопродуктів (619 мг/кг).

В обстежених ґрунтах навколо автошляхів міститься наднормативна кількість міді (Вінниця – Тростянець до 5 ГДК), свинцю (Вінниця – Київ до 10 ГДК), кобальту (Вінниця – Київ, до 5 ГДК), свинцю від 1,2 до 5 ГДК на всіх автошляхах Вінницької області. Хімічне забруднення ґрунтів Вінницької області формується за рахунок емісій від промислових об'єктів, викидів автотранспорту і розміщення відходів виробництва і споживання. Невеликий внесок вносить трансграничне перенесення. Загальна площа зон потенційного ризику хімічного забруднення ґрунтів на території Вінницької області складає біля 14 тис. км².

В кінцевому підсумку ґрунт набуває властивостей, що не відповідають потребам його використання [13]. Втрата родючості і порушення структури ґрунтів важлива екологічна проблема, яку потрібно вирішувати на регіональному рівні а не загально державному з урахуванням ґрунтово – географічних умов.

4.3. Заходи збереження та раціонального використання ґрунтів

Екстенсивне землеробство зумовило розорювання лучних земель аж до урізу русла ріки, а також схилів, на яких повинні рости ліси, чагарники і трави. В кожній районній соціоекосистемі повинно бути своє науково обґрунтоване співвідношення між полем, лісом, луками, болотами, водоймами, що дасть найвищий господарський ефект і збереже навколишнє середовище.

Не менш важливою справою є організація і дотримання польових, кормових протиерозійних та інших сівозмін. Потрібно оптимізувати розмір полів у сівозмінах, вони у нас часто завеликі. Необхідно перейти до нарізування полів, сівозмін по контурах ґрунтових відмін, а не розбивати різноґрунтові ділянки на правильні прямокутники для вигоди механізованого обробітку.

Для збереження фізичних властивостей ґрунтів(структури, пористості, оптимального водно-повітряного режиму) слід різко скоротити повторність обробітку, перейти на прогресивні форми обробітку і ефективні легкі машини і механізми. Обробіток ґрунту та догляд за посівами повинні бути комплексними, виконуватись повним набором якісних навісних та причепних знарядь.

Рис. Основні елементи системи відтворення земельних ресурсів агросфери

Безплужний обробіток ґрунту є одним з елементів ефективного обробітку, що покликаний щадити ґрунт, дати можливість відтворюватись цінним властивостям землі. На порядку денному нульовий обробіток, тобто механічне втручання один раз в кілька років. Технологія нульового обробітку ґрунту вдосконалюється і їй без сумніву належить майбутнє.

Альтернативою ультрахімізованого методу господарювання є органічне (біологічне) землеробство, яке повністю виключає застосування отрутохімікатів і неякісних мінеральних добрив. Проте це землеробство вимагає високої культури, дотримання всіх термінів та вимог обробітку ґрунту і догляду за рослинами, застосування біологічних методів захисту рослин від

шкідників та бур'янів. Воно невіддільне від добре поставленої насінневої справи, наявності високоврожайного і стійкого проти вірусів і грибків гібридного насіння.

При органічному (біологічному) землеробстві на перших порах врожаї дещо нижчі (на 10-20%), але його продукція ціниться на світовому ринку значно дорожче від вирощеної із застосуванням мінеральних добрив та отрутохімікатів, іноді навіть у 2-3 рази. Органічне землеробство засноване на застосуванні органічних добрив, перш за все гною, торфу, сапропелів.

Для боротьби з водною ерозією на схилах у гірських районах на височинах великого значення набуває терасування. Сучасна техніка дає змогу використовувати для землеробства схили крутизною до 30 градусів (в Японії до 60 градусів).

Основні причини зниження агрономічних властивостей ґрунту – це, насамперед, багаторазовий обробіток його різними знаряддями за допомогою потужних і важких колісних тракторів і комбайнів; водна та вітрова ерозії (цей процес різко зростає внаслідок низької культури землеробства, застарілих методів обробітку ґрунту тощо); споживацьке ставлення до землі, намагання як найбільше від неї взяти і як найменше їй повернути, що призводить до виснаження запасів гумусу, перехід на індустріальні та інтенсивні технології, тобто застосування високих доз мінеральних добрив і хімічних засобів захисту рослин, яке супроводжується забрудненням ґрунту баластними речовинами (хлоридами, сульфатами), накопиченням отрутохімікатів у ґрунтах і підґрунтових водах.

Ґрунти забруднюються відпрацьованими газами тракторів, комбайнів, автомобілів, мастилами та паливом, які витікають з них під час роботи на полях, а також техногенними викидами промислових підприємств – сульфатами, оксидами азоту, важкими металами, радіонуклідами. Безповоротної шкоди завдає ґрунтам відведення сільськогосподарських земель, особливо ріллі, під будівництво фабрик, заводів, електростанцій, відкритих гірничих розробок, доріг та міст, військових полігонів тощо.

Антропогенний вплив і трансформовані природні умови, сприяють порушенню балансу родючості і гумусу, зокрема через інтенсивні ерозійні процеси, зменшення в наслідок цього родючості ґрунтів, відновлення чого можливе за допомогою біогенних добрив, зокрема біокомпостів.

Враховуючи роль і значення ґрунтової біоти, її едафону як життєвого середовища всієї педосфери, принципи найбільш ефективного відтворення родючості в екологічному стані, необхідно мати достовірну інформацію не тільки про генезис, фізичні, агрохімічні, але агроекологічні властивості ґрунтів. Мова йде що комплексний агроекологічний моніторинг який доповнює всю попередню інформацію про біоекологічний стан ґрунтів біосфери.

У відповідності до наведено доцільним є врахування наступних заходів:

1. Поетапне відновлення екологічно збалансованого співвідношення земельних угідь у зональних системах землекористування, необхідних для задоволення виробничих та природоохоронних потреб, зокрема зменшення розораності та збільшення лісистості території Вінницької області.

2. Підвищення рівня родючості ґрунтів за рахунок внесення добрив в оптимальних нормах і співвідношеннях, проведення хімічної меліорації ґрунтів, впровадження науково обґрунтованих сівозмін, елементів біологізації землеробства, використання прогресивних технологій збереження та відтворення родючості ґрунтів і ведення землеробства.

3. Запобігання деградаційним процесам ґрунтового покриву, зокрема на землях сільськогосподарського призначення шляхом впровадження ґрунтозахисних технологій та здійснення інших заходів щодо збереження та відтворення родючості ґрунтів, проведення консервації деградованих, малопродуктивних і техногенно-забруднених земель.

4. Обмеження вилучення (викупу) особливо цінних земель, зокрема сільськогосподарського призначення, що використовується для несільськогосподарських потреб.

5. Проведення агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення та сертифікації земель ґрунтів сільськогосподарського призначення.

6. Резервування земель для наступного їх віднесення до земель природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення, а також оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення.

Важливим аспектом у даній проблемі є охорона земель від шкідливого впливу промислових, комунальних та інших відходів, викидів стічних вод. Щороку сотні тисяч гектарів родючих земель відводяться під різні види житлового та промислового будівництва. Необхідні екстренні заходи по збереженню ріллі. Потрібно законодавчо оголосити родючі землі недоторканими, найбільш цінним національним багатством країни, запорукою процвітання майбутніх поколінь наших людей.

Крім агротехнічних заходів збереження ґрунтів необхідно широко використовувати економічні та юридичні важелі, які є особливо ефективними в умовах ринкових відносин.

4.4. Механізми забезпечення захисту ґрунтів на законодавчо-правовому рівні

Важливим напрямом державної політики щодо охорони земель є стандартизація та нормування в галузі використання земель, які здійснюються шляхом прийняття нормативів та стандартів. Вони визначають вимоги щодо якості земель, допустимого антропогенного навантаження на ґрунти та окремі території, а також щодо допустимого сільськогосподарського освоєння земельного фонду України.

В Україні застосовуються, зокрема, нормативи: оптимального співвідношення земельних угідь, якісного стану ґрунтів, гранично допустимого забруднення ґрунтів, деградації земель та ґрунтів. За роки незалежності в Україні ще не були прийняті вітчизняні стандарти чи нормативи в галузі охорони земель та відтворення родючості ґрунтів. Однак

законодавство не виключає можливості застосування стандартів у цій галузі, які були прийняті органами влади колишнього СРСР, якщо вони не суперечать законодавству України. Ґрунти підлягають охороні як в процесі будівництва об'єктів авіаційного транспорту, так і в процесі їх використання, оскільки в нього проникають шкідливі речовини. Законодавством також встановлено гранично допустимі концентрації хімічних речовин в ґрунті.

Проте, варто зазначити, що ці норми були встановлені майже три десятиріччя тому і потребують перегляду та оновлення відповідно до нинішнього технічного прогресу та екологічної ситуації в країні

Здійснювана в Україні земельна реформа виявила недостатню врегульованість питань охорони як земельного фонду країни в цілому, так і окремих категорій та видів земель. Основа юридичної демонополізації земельної власності в Україні закладена Законом України від 30 січня 1992 р. «Про форми власності на землю». Ним поряд із державною запроваджено колективну і приватну власність на землю. Всі вони оголошені рівноправними.

У зв'язку з цим землекористувачів, які мають різні форми власності на землю, потрібно зобов'язати проводити комплекс заходів щодо збереження та відтворення земельного фонду країни. Діюче законодавство зобов'язує власника землі використовувати землю за призначенням відповідно до умов її надання. Проте Закон не встановлює обмежень у напрямі цієї діяльності, тому вона може бути різноманітною, але лише у межах сільськогосподарського виробництва. При цьому господарювання на землі має вестися найефективніше і найраціональніше згідно із затвердженим проектом внутрішньогосподарського землевпорядкування. Йдеться про заходи, які підвищують родючість землі і в основі яких лежать ґрунтовідновні технології виробництва, що позитивно впливають на екологічний стан території землекористування. Р

озумне, науково обґрунтоване використання землі повинне сприяти відновленню все нових і нових якісних показників ґрунтів і як результат -

підвищенню родючості землі та зростанню врожайності сільськогосподарських культур.

Нові законодавчі акти суттєво розширюють коло людей, які бажають реалізувати своє конституційне право власності на землю. Рівень освіти, професійні знання можуть бути різними, тому світосприймання і реалізація законодавчих положень про збереження й відтворення ресурсного потенціалу ґрунтів земельного фонду України також різні.

З іншого боку, із земельного кодексу випливає, що землі, які знаходяться у колективній власності, мають водночас двох власників: сільськогосподарське підприємство як юридичну особу та громадян - членів цього підприємства. Така ситуація суперечить природі й загальноновизнаним принципам права власності, згідно з якими це право може належати лише одному суб'єктові. Дана обставина породжує нечітку відповідальність за зміну якісних показників родючості ґрунту і реалізацію програми захисту агроценозу від деградації.

Практика свідчить, що у країнах із вільною ринковою економікою структура інститутів земельної власності збігається із загальноцивілістичною структурою власності. Вона передбачає їх поділ на два основних інститути: публічну власність на землю і приватну, що в Україні конституційне закріплено, а саме – публічна власність, яка охоплює державну і комунальну, та приватна, що охоплює приватну власність фізичних і юридичних осіб.

Світовий досвід має приклади ефективного розв'язання проблеми охорони ґрунтів, підтримання їхньої родючості на високому рівні як основи сталого розвитку держави та суспільства в цілому.

Так, у 1985 р. Конгресом США був прийнятий Закон «Про гарантоване забезпечення продовольством». Згідно з ним для участі у багатьох програмах Міністерства сільського господарства США всі землевласники, в тому числі фермери, мають розробити і впровадити на сильноеродованих землях спеціальний ґрунтоохоронний план, погоджений із Службою охорони ґрунтів. При цьому фінансова допомога надається тим фермерам, які застосовують

грунтозахисне землеробство і здійснюють ґрунтозахисну організацію території своєї ферми.

З 1990 р. практично усі фермерські господарства укладали контракти із Службою охорони ґрунтів і гарантували їх реалізацію до 1995 р. Це зумовило принципово новий рівень охорони та стабілізації родючості ґрунтів, який забезпечує сталий і високоефективний розвиток сільськогосподарського виробництва.

В умовах перехідного періоду економіки в Україні землю та ґрунти здебільшого розглядають як джерело і засіб одержання максимального (особливо за орендних відносин) прибутку. З одного боку, це наслідок нерозуміння необхідності збереження та охорони ґрунтів, а з іншого - недостатність знань для самостійної розробки й здійснення планів оптимізації родючості ґрунтів і захисту їх від водної й вітрової ерозій та інших видів деградаційних процесів.

Важко уявити собі, щоб в умовах, коли держава не впливає на спосіб використання земель, які знаходяться у державній, колективній і приватній власності, орендарі дбали про підвищення родючості землі. Перед ними стоїть завдання якнайшвидше окупити витрати. Якщо врахувати ту обставину, що в Україні майже повністю ліквідовано систему контролю за раціональним, екологічно безпечним та економічно ефективним використанням і відновленням земельного фонду, споживацький підхід власників та орендарів до землі може стати фатальним щодо наслідків екологічних ускладнень у біосфері.

Отже, держава повинна мати і постійно здійснювати всебічну науково обґрунтовану земельну політику, яка б спрямовувала землекористувачів незалежно від форм власності на збереження та примноження родючості ґрунтів.

У 90-х роках науковими установами УААН і Національним аграрним університетом розроблена й запропонована для впровадження ґрунтозахисна контурно-меліоративна система землеробства. Вона за своїми

технікоеконімічними параметрами за деякими показниками переважає світові стандарти й передбачає диференційоване використання земельних ресурсів України. За цей проект велика група провідних вчених аграріїв була удостоєна Державної премії України. Останніми роками з відомих причин робота по реалізації цього проекту в Україні майже припинена, але час переконує, що питання охорони ґрунтів із кожним роком набуває актуальності, і роботу по впровадженню ґрунтозахисної контурно-меліоративної системи землеробства потрібно поновити.

Розпорядженням Президента України (№ 34/94 від 17.02.96) та за дорученням Кабінету Міністрів України (№ 22-16 33/2 від 19.08.96) Держкомземом, науковими установами УААН розроблено проект Національної програми охорони земель на 1996 - 2000 р. Проте реалізація цього проекту гальмується через фінансово-організаційні питання. Відсутність служби охорони ґрунтів України, фінансовою основою якої повинен бути Закон про плату за землю, не сприяє здійсненню системного, комплексного підходу до розв'язання проблеми охорони ґрунтів. На сьогоднішній день відсутній державний контроль за використанням, охороною і відтворенням родючості ґрунтів землекористувачами незалежно від форм власності.

Практично не формуються методологія, критерії, нормативи та принципи ґрунтоохоронного впорядкування сучасних агроландшафтів, а також правових, економічних і соціальних передумов збереження та відтворення родючості ґрунтів. Потрібно негайно створити державні структури для виконання контрольних і адміністративних функцій з метою укладання угод із землекористувачами на проведення ґрунтозахисних, рекультиваційних і меліоративних робіт та економічного сприяння охороні ґрунтів.

Необхідно надавати компенсації й субсидії тим землекористувачам, які дотримують рекомендацій щодо охорони ґрунтів, і застосовувати штрафні санкції та інші покарання для тих, хто чисто по-споживацьки експлуатує ґрунти з метою одержання «голого» прибутку. Без вирішення питання охорони

ґрунтів у правовому колі усі наукові розробки та організаційні витрати на їх реалізацію будуть безрезультатними.

Не слід забувати уроки історії, коли у повоєнні роки нещадна експлуатація земельного фонду країни призвела до катастрофічних пилових бур 1955 - 1972 р.р., для локалізації яких довелося виконати великий обсяг протиерозійних робіт і виділити значні кошти на захист земельного фонду країни. У нинішніх умовах фінансово-економічної кризи своє вагоме слово в розв'язанні проблеми охорони ґрунтів повинні сказати юристи, створивши для цього правові основи.

Висновки до IV розділу

Антропогенний вплив завдає ґрунтам великої, інколи непоправної шкоди. Забруднення ґрунту несе в собі серйозну потенційну загрозу для здоров'я людини, екосистем та економіки в цілому. Особливо небезпечним є неправильне або надмірне використання пестицидів, адже вони проявляють мутагенну, або інші негативні дії на живу природу і людину.

Через неправильне використання добрив в ґрунтах спостерігаються високі концентрації нітратів, що може спричинити отруєння людей.

Таким чином раціональне використання сільськогосподарських угідь може бути тільки у власника землі, справжнього господаря, а не в тимчасового підприємця орендатора. Нині настав час дбати не про прибутки окремих підприємливих осіб, а про збереження природної родючості та кількісний стан гумусу в ґрунті.

Потрібно суттєво змінити погляд на проблему раціонального землекористування, яка залишається однією з найбільш гострих у земельній політиці України. Розробити такий організаційно економічний механізм використання земельних угідь в сільськогосподарському виробництві який базується на основі всезростаючої культури землеробства і насамперед на впровадженні раціональної системи сівозмін – польових, кормових і спеціальних.

В сучасних умовах загострення екологічної кризи, яка супроводжується погіршенням, передусім, природного стану земельних ресурсів, організацію їх використання здійснювати з врахування екологічної складової. Рациональне використання земельних ресурсів у сільському господарстві крім виробництва конкурентоздатної продукції повинно забезпечувати відновлення природної родючості ґрунту, збільшення продуктивного потенціалу земельних ресурсів і збереження високого рівня екологічності як цих ресурсів, так і середовища в цілому.

Земля завжди була, є і буде обмеженим ресурсом. Дбаючи про успішне майбутнє країни і її сталий розвиток, ми повинні розумно та ощадливо розпоряджатися нашим національним багатством – українською землею, забезпечувати її рациональне використання й охорону.

РОЗДІЛ V. ОХОРОНА ПРАЦІ

На території України питання з охорони праці регулюється: Конституцією України, Кодексом законів про працю, Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності», Закон України «Про охорону праці», Закон України «Про пожежну безпеку», Закон України «Про забезпечення санітарного й епідеміологічного благополуччя населення», Закон України «Про охорону навколишнього середовища», Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», Закон України «Про використання ядерної енергії й радіаційному захисту», КЗОТ, «Тимчасові санітарні норми й правила для працівників обчислювальних центрів» (ВСН і ПРВЦ), «Інструкція із проектування будинків і приміщень для електронно-обчислювальних машин» (СН - 512 - 78), ДБН В.2.5-28-2006 «Природне і штучне освітлення», ДСН 3.3.6.042-99 «Санітарні норми мікроклімату виробничих приміщень» та інші. До міжнародних стандартів належать OHSAS 18000, ISO 9000. Ці стандарти дозволяють підприємству забезпечити ряд переваг: контроль і управління небезпечними виробничими ризиками; запобігання виникненню позаштатних ситуацій і аварій; зниження прямих і непрямих витрат бізнесу; підвищення загальної продуктивності праці.

В Законі України «Про охорону праці» визначаються положення про реалізацію конституційного права громадян на охорону їхнього життя й здоров'я в процесі праці, регулює при участі відповідних державних органів відносини між власником підприємства, установи або організації, або вповноваженим їм органом і працівником з питань безпеки, гігієни праці й виробничого середовища й установлює єдиний порядок організації охорони праці в Україні.

Питання з охорони праці є одним з найважливіших на сучасному етапі життя нашого суспільства, у період коли роботодавці ставлять для себе

основним завданням як найшвидше й з мінімальним вкладенням засобів отримати найбільший прибуток, мало уваги приділяється, а часом і взагалі ігноруються вимоги безпеки праці.

Суб'єктом дослідження в розділі «Охорона праці» є інженер-землевпорядник.

5.1. Аналіз умов праці на робочому місці інженера-землевпорядника

Робоче місце – це закріплена за окремим працівником просторова зона, оснащена засобами праці, необхідними для виконання певної роботи.

Організація робочого місця повинна сприяти максимальній ефективності процесу праці й бути гідною людини. Вона визначає продуктивність праці працівника та її якість.

Організація робочого місця – це система заходів щодо його спеціалізації, оснащення необхідними засобами і предметами праці, їхнього розміщення на робочому місці, його зовнішнього оформлення і створення належних умов праці. Конкретний зміст цих заходів визначається характером і спеціалізацією робочого місця, його видом і значенням у виробничому процесі.

Основними напрямками в організації робочого місця є: ефективне розміщення устаткування, оснащення, предметів праці; раціональну спеціалізацію; освітлення робочої площі; обслуговування; умови безпечної й високопродуктивної праці.

Робочим місцем інженера-землевпорядника є окремий кабінет, де здійснюється трудова діяльність та розміщуються необхідні засоби праці. Площа приміщення 20 м², довжина – 5 м, ширина – 4 м, висота приміщення – 3 м.

При роботі з персональним комп'ютером (ПК) та периферійними пристроями (сканер, принтер) можуть виникнути потенційно небезпечні та шкідливі чинники, вплив яких на організм людини може принести йому шкоди і призвести до травматизму. До них можна віднести:

- параметри виробничого мікроклімату;

- освітлення;
- електромагнітні випромінювання різних частотних діапазонів;
- виробничий шум та вібрація;
- іонізація повітря;
- статична електрика;
- перенапруження зорового аналізатора;
- статичні, фізичні навантаження та недостатня рухова активність;
- нервово-емоційне та розумове напруження.

Шкідливі і небезпечні чинники ПК за дією та природою впливу поділяють на фізичні та психофізіологічні.

До фізичних належать такі фактори:

1) Підвищений рівень іонізуючого випромінювання. Джерелом випромінювання є монітор ПК, тривалість – постійна протягом робочого дня. Вказаний фактор чинить вплив, коли особа надто близько знаходиться біля монітору комп'ютера.

2) Підвищений рівень електромагнітного випромінювання. Джерелами виникнення дії цього фактору є мережі живлення та комп'ютер. Використання переносок на робочих місцях різко збільшує рівень електромагнітних полів. Розетки електроживлення, що використовуються, виконані за європейськими стандартами, не забезпечують на практиці потрібного контакту з заземлюючим провідником вилки шнура живлення комп'ютера. Вплив даного фактору на фахівця є постійним протягом його робочого дня.

3) Недостатнє освітлення робочої зони. Низький рівень освітленості призводить до втоми зорового аналізатора користувача. Природна освітленість робочого місця фахівця повинна складати не менше 2 лк, а штучна – не менш як 300-500 лк.

Тривалість дії фактору може залежати від природних чинників (хмарність, ступінь чистоти скла вікон), а також від потужності освітлю-

вального приладу. Відповідно до цього вона може бути тривалою, або ж періодичною.

4) Підвищений рівень шуму на робочому місці. Робота техніки, приладів, супутнього обладнання, а також персонального комп'ютера та людський фактор можуть стати причиною підвищеного рівня шуму на робочому місці фахівця. Джерелами шуму в ПК, перш за все, є вентилятори, встановлені на відеоадаптерах, процесорах, блоках живлення, а також жорсткий та знімні диски. Тривалість дії робочої техніки становить повний робочий день. Дія людського фактору може бути періодичною. В загальному величина рівня шуму на робочому місці фактору може сягати 60 дБ, що може спричинити погіршення розумової діяльності, послаблення уваги.

5) Погіршення якості повітря у робочій зоні. Оскільки виробниче приміщення має невелику площу (близько 20 м²), де знаходиться багато робочого устаткування, зокрема 6 комп'ютерів та інші периферійні пристрої, є загроза підвищення температури повітря в даному приміщенні до значення, що перевищує 26°-27°С, а відносної вологості до 40%. Вміст двоокису вуглецю збільшується внаслідок знаходження великої кількості працівників у робочій зоні, водночас повітря деіонізується, а це збільшує кількість позитивних іонів і несприятливо впливає на працездатність, самопочуття, сприйняття нового матеріалу.

Також при роботі з ПК в повітря виділяються шкідливі для організму людини речовини. Корпус монітору, нагріваючись при нормальній роботі до 50°-55°С, починає виділяти в повітря пари трифенілфосфата. Але нагрівається не лише монітор, але і блок живлення, і процесор, і материнська плата і відео карта. А всі вони містять смоли та органічні речовини з фтором, хлором і фосфором, які при нагріванні можуть виділятися в повітря.

До психофізіологічних факторів, слід віднести:

1) Монотонність праці з ПК. Характеризується виконанням завдань, що вимагають однотипних зусиль, постійним концентруванням уваги на вирішенні певного завдання. Даний фактор визначається тривалою дією.

2) Зоровий дискомфорт. Даний фактор може бути зумовлений як відносно довгим перебуванням за монітором ПК, так і поганою освітленістю робочого місця фахівця. Зазвичай виникає при тривалому впливі перерахованих джерел.

3) Тривалі статистичні навантаження. Чинник зумовлений необхідністю обробки великої кількості інформації за одиницю часу.

До шкідливих чинників, які негативно впливають на фахівця належить незадовільні характеристики моніторів, а саме: блимання екрану монітору або муар; відблиски на екрані монітора від джерел світла і предметів; низька роздільна здатність.

Негативна дія комп'ютерної техніки на людину є комплексною, лише сукупний підхід дозволяє оцінити дію ПК на здоров'я користувача.

5.2. Розробка заходів з охорони праці

Для створення сприятливих умов зорової роботи, які б виключали швидку втомлюваність очей, виникнення професійних захворювань, нещасних випадків і сприяли підвищенню продуктивності праці та якості продукції, виробниче освітлення повинно відповідати наступним вимогам:

1. створювати на робочій поверхні освітленість, що відповідає характеру зорової роботи і не є нижчою за встановлені норми (за необхідністю встановлювати світильники);

2. не повинно бути засліплюючої дії як від самих джерел освітлення, так і від інших предметів, що знаходяться в полі зору;

3. забезпечити достатню рівномірність та постійність рівня освітленості у виробничих приміщеннях, щоб уникнути частої переадаптації органів зору;

4. не створювати на робочій поверхні різких та глибоких тіней (особливо рухомих);

5. не створювати небезпечних та шкідливих виробничих факторів (шум, теплові випромінювання, небезпечне ураження струмом, пожежо- та вибухонебезпечних світильників);

6. повинно бути надійним та простим в експлуатації, економічним та естетичним.

Для створення оптимальних умов зорової роботи слід враховувати не лише кількість та якість освітлення, а й кольорове оточення. Так, при світлому пофарбовані інтер'єру завдяки збільшенню кількості відбитого світла рівень освітленості підвищується на 20-40%, різкість тіней зменшується, покращується рівномірність освітлення.

Лампи розжарювання хоч і мають деякі недоліки (велику яскравість, що спричиняє сліпучу дію та високу температуру нагрівання, що робить їх пожежонебезпечними), але є найбільш розповсюдженими джерелами штучного освітлення.

Відкриття люмінесцентних ламп розширило можливості використання світла у житті людини. Залежно від люмінофору, лампи мають різний спектральний склад і служать джерелом денного, білого, м'якого й кольорового освітлення. Люмінесцентні лампи мають невисоку температуру нагрівання (40-50⁰С), незначний ступень яскравості, не чинять сліпучої дії, дають м'яке розсіяне світло з відсутністю тіней і блисків.

5.3. Пожежна безпека виробничого приміщення

Пожежа – це процес знищення або пошкодження вогнем майна, під час якого виникають чинники, небезпечні для живих істот і довкілля.

Для виникнення горіння необхідна наявність одночасно трьох чинників: горючої речовини; достатньої кількості кисню, повітря або іншого окислювача; теплового імпульсу (джерела запалення). Аналіз пожеж свідчить, що основними причинами їх виникнення є: несправності теплових агрегатів, технологічного обладнання, електричних установок (мереж, приладів

освітлення); порушення правил зберігання матеріалів; необережне поводження з вогнем; розряди статичної і атмосферної електрики; порушення герметичності обладнання і трубопроводів на вибухо- та пожежонебезпечних ділянках.

Пожежі в приміщеннях з оргтехнікою становлять особливу небезпеку, бо поєднані з великими матеріальними збитками. Пожежа може виникнути при взаємодії горючих речовин і джерел запалювання. Горючими компонентами у приміщеннях з обчислювальною технікою можуть бути будівельні матеріали використані для акустичного і естетичного оформлення приміщень, перегородок, віконні рами, двері, поли, меблі, ізоляція кабелів, конструктивні елементи з пластмас, рідини очищення елементів та вузлів ПК від забруднення. Джерелом запалювання – електричні іскри, дуги і перегріті ділянки елементів і конструкцій пристроїв ПК, систем кондиціонування повітря і електро- постачання.

Пожежна безпека забезпечується системами запобігання пожежі, пожежного захисту і організаційно-технічними заходами. За дотримання правил пожежної безпеки відповідальними є як власники так і керівники структурних підрозділів.

Необхідно знати всі засоби пожежогасіння, вміти практично приводити їх в дію і не допускати порушень правил пожежної безпеки. У всіх приміщеннях на доступних місцях біля телефонів потрібно вивішувати таблички із зазначенням номеру телефону для виклику пожежної охорони: «При пожежі телефонувати 101». Проходи, виходи, коридори, сходи не дозволяється захащувати різноманітними предметами і обладнанням.

Виробничі відходи, сміття, невикористані матеріали необхідно вилучати в спеціально відведені для цього місця.

До засобів гасіння пожежі, призначених для локалізації невеликих займань, належать вогнегасники, сухий пісок, азбестові ковдри. Вогнегасники розташовують в добре доступних місцях. Там мають бути встановлені повітряно-пінні (типу ОВЦ-10) вогнегасники, в яких протягом 53 секунд на

відстань 3-7 м подається струмінь піни. У якості вогнегасного складу застосовується водоетиленгліколева суміш чи хладон 1281. Пересувні вуглекислотні вогнегасники типу УП-1М для ліквідації окремих осередків пожежі: ручні вогнегасники ОУ-8; порошковий ОПС-10; хімічний ОП-9ММ.

Приміщення, в який встановлено комп'ютери і де немає необхідності влаштування систем автоматичного пожежогасіння, необхідно оснащувати переносними вуглекислотними вогнегасниками з розрахунку 2 шт. на кожні 20 м² приміщення. Звуковбирне облицювання стін, стель приміщень треба виконувати з незгорючих та важкогорючих матеріалів. Температура зовнішньої поверхні електроопалювальних пристроїв у найбільш нагрітому місці в нормальному режимі не повинна перевищувати 85°C. Відстань від приладів електроопалення до горючих матеріалів і конструкцій має становити не менше 0,25 м.

Забороняється використовувати засоби пожежогасіння не за призначенням.

Усі співробітники при прийнятті на роботу і за місце роботи повинні проходити інструктажі з питань пожежної безпеки. Проводити інструктажі повинні посадові особи, які мають відповідне посвідчення. До роботи з ПК допускаються працівники, що не мають медичних протипоказань і які пройшли інструктаж з охорони праці, а також зокрема пожежної та вибухової безпеки.

До заходів пожежної профілактики у виробничому приміщенні з ПК належать:

- розроблення планів заходів щодо профілактики пожеж;
- слідкування за дотриманням вимог пожежної безпеки;
- контроль наявності засобів пожежогасіння, їх справність та своєчасна заміна.

Забороняється приступати до роботи при:

- вираженому тремтінні зображення на моніторі;
- виявленні несправності устаткування;

- явного ушкодженні кабелів, роз'ємів, штепсельних з'єднань;
- несправності захисного заземлення устаткування.

В аварійних (екстремальних) ситуаціях необхідно:

- при ушкодженні устаткування, кабелів, дротів, несправності заземлення, появі запаху гару, виникненні незвичного шуму й інших несправностях негайно відключити електроживлення і повідомити про те, що трапилося, безпосередньому керівнику або особі, що здійснює технічне обслуговування устаткування;

- у випадку збою в роботі устаткування ПК чи програмного забезпечення викликати фахівця організації, що здійснює технічне обслуговування даного устаткування, для усунення несправностей;

- при загорянні електропроводки, устаткування або при подібних подіях відключити електроживлення і вжити заходи по гасінню пожежі за допомогою наявних первинних засобів пожежогасіння, повідомити про те, що сталось безпосередньо керівника. Викликати службу пожежної безпеки. Застосування води і пінних вогнегасників для гасіння електроустаткування, що знаходиться під напругою, заборонено. Для цих цілей використовуються вуглекислотні вогнегасники.

У разі виникнення пожежі на початковій стадії її розвитку виділяється тепло, токсичні продукти горіння, можливі руйнування конструкцій. Тому необхідно якнайшвидше організувати евакуацію людей з будівель, що горять. Показником евакуації є час, протягом якого люди можуть при необхідності залишити окремі приміщення і будівлю чи споруду загалом. Безпека досягається тоді, коли час евакуації не перевищує часу настання критичної фази розвитку пожежі, тобто часу від початку пожежі до досягнення граничних для людини значень чинників (критичних температур, концентрацій кисню).

Виходи вважаються евакуаційними, якщо вони ведуть із приміщень:

- першого поверху безпосередньо назовні або через вестибюль, коридор, сходову клітку;

- будь-якого поверху, крім першого, у коридор, що веде на внутрішню сходову клітку або безпосередньо на зовнішні відкриті сходи;
- у сусіднє приміщення на тому ж поверсі, яке забезпечене виходами, зазначеними у попередніх пунктах;
- цокольного, підвального, підземного поверху назовні безпосередньо через сходову клітку або коридор, що веде на сходову клітку, яка має вихід назовні.

Із приміщень, розташованих на другому та більш високих поверхах (висотою не більше 30 м) допускається передбачати евакуаційний (запасний) вихід на зовнішні сталеві сходи. Кількість виходів із приміщень та з кожного поверху будівель потрібно приймати згідно ДБН В. 1.1.7-2002, але не менше двох і розташовуватись розосереджено. Ширина шляхів евакуації повинна бути не менша 1 м, висота проходу – не менша 2 м. Улаштування гвинтових сходів на шляхах евакуації не допускається. Між маршами сходів необхідно передбачати горизонтальний зазор не менше 50 мм.

Двері на шляху евакуації повинні відкриватися за напрямком виходу із приміщення. Двері на балкони та площадки, які призначені для евакуації з приміщень, де одночасно перебуває не більше 15 людей, а також із комор площею не більше 200 м² та санітарних вузлів, допускається проектувати такими, що відкриваються в середину приміщення. Улаштування розсувних та в'їзних дверей не допускається. Мінімальна ширина дверей на шляхах евакуації повинна бути 0,8 м. Ширина зовнішніх дверей сходових кліток повинна бути не менша ширини маршу сходів.

Виконання нормативних вимог ще не гарантує успішної евакуації людей у разі пожежі. Для забезпечення організованого руху та попередження паніки технічні рішення повинні бути доповнені організаційними заходами, до яких, передусім, відносяться інструктаж та навчання персоналу. З цією ж метою розробляють плани евакуації з будівель та місць з масовим перебуванням людей (див. рис. 4.1).

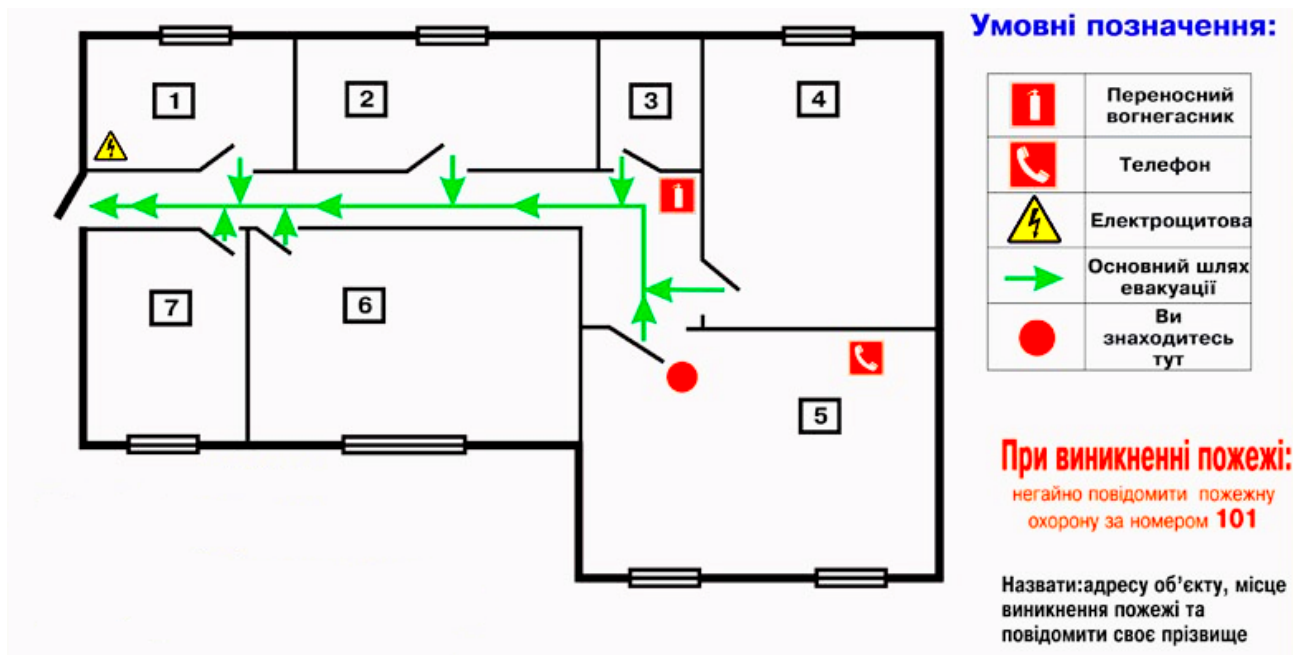

Рис. 4.1. План евакуації на випадок виникнення пожежі

План евакуації складається з двох частин: графічної і текстової. Графічна частина представляє собою план поверху або приміщення, на який нанесено пронумеровані евакуаційні шляхи і виходи з маршрутами руху. Окрім маршруту руху на плані позначаються місця розташування засобів оповіщення та пожежогасіння. Текстова частина плану евакуації, яка представляє собою таблицю з переліком та послідовністю дій у разі пожежі для конкретних посадових осіб і працівників, затверджується керівником об'єкту. План евакуації необхідно розташовувати на видному місці, а його положення повинні систематично відпрацьовуватись на практиці.

Отже, пожежна техніка повинна забезпечувати ефективне гасіння пожежі. Захист людей у разі пожежі є найважливішим завданням всієї системи протипожежного захисту.

5.4. Організаційні та технічні заходи зменшення рівнів впливу небезпечних та шкідливих виробничих чинників

Відповідно до ДСанПіН 3.3.2.007.-98 «Державних санітарних правил і норм роботи з візуальними дисплейними терміналами електронно-

обчислювальних машин» встановлені санітарно-гігієнічні вимоги до параметрів виробничого середовища приміщень з комп'ютерною технікою.

У виробничих приміщеннях на робочих місцях з ПК мають забезпечуватись оптимальні значення параметрів мікроклімату: температури, відносної вологості й швидкості руху повітря (ДСанПіН 3.3.2.007-98, ДСН 3.3.6.042-99).

За енерговитратами організму, робота належить до категорії легких робіт «І а», тому що вона проводиться сидячи і супроводжується незначними фізичними напруженнями (витрати енергії при виконанні роботи не перевищують 90-120 ккал/год). Для цієї категорії встановлюється оптимальний температурний режим, вологість, швидкість повітря для даного приміщення (табл.4.1.).

Таблиця 4.1.

Норми мікроклімату для приміщень

Період року	Категорія робіт	Температура, °С	Відносна вологість повітря, %	Швидкість руху повітря, м/с
холодний	легка – І а	22-24	40-60	не більше 0.1
теплий	легка – І а	23-25	40-60	не більше 0.1

Рівні позитивних і негативних іонів у повітрі приміщення з ПК мають відповідати санітарно-гігієнічним нормам ГН 2152-80 (табл. 4.2.).

Таблиця 4.2.

Рівні іонізації повітря приміщень

Рівні іонізації повітря	Кількість іонів в 1 см ³ повітря	
	n+	n-
Мінімально необхідні	400	600
Оптимальні	1500-3000	3000-5000
Максимально допустимі	50000	50000

В приміщенні з комп'ютерами має бути забезпечений 3-кратний обмін повітря за годину. Підвищена температура повітря робочої зони негативно впливає на стан здоров'я та рівень працездатності, в подібних умовах праці перевантажується серцево-судинна система. Для забезпечення постійних параметрів мікроклімату можуть бути встановлені кондиціонери в теплий період або системи опалення в холодний.

Для профілактики несприятливого впливу електромагнітного випромінювання від персонального комп'ютера на користувача необхідно:

- встановити на робочому місці відеотермінал, що відповідає сучасним вимогам стосовно захисту від випромінювання;
- встановити на відеотерміналі старої конструкції (випуск до 1995 року) заземлений приєкранний фільтр (незаземлений захисний екран відіграє лише декоративну роль щодо захисту від електромагнітного випромінювання);
- не переобтяжувати приміщення значною кількістю робочих місць з відеотерміналом;
- не концентрувати на робочому місці великої кількості радіоелектронних пристроїв;
- вимикати відеотермінал, якщо на ньому не працюють, однак знаходяться неподалік від нього;
- ставити комп'ютер в кутку, або ставити якісь обмежуючі стінки на задню частину комп'ютера, щоб випромінювання, яке йде з відео терміналу не потрап-ляло на людей.

Шум, що створюються працюючими комп'ютерами, є широкопосмувним, постійним з періодичним посиленням при роботі принтерів. Зазвичай шум одного сучасного системного блоку ПК складає 35-45 дБ. Якщо в невеликому приміщенні знаходяться більше 5 комп'ютерів, то перебування і розмови в такому кабінеті щодня по 8 годин будуть дуже стомлювати. До речі робота цілими днями поблизу одного системного блоку нерідко призводить до підвищеної втоми.

Повітряний шум зменшують екрануванням, поглинанням і звукоізоляцією, а структурний – встановленням віброізоляторів і нанесенням вібропоглинаючих покриттів на стінки корпусу системного блоку.

Приміщення з ПК повинні мати природне та штучне освітлення. Система освітлення повинна відповідати таким вимогам:

- 1) освітленість на робочому місці повинна відповідати характеру зорової роботи, який визначається характером розрізнення – найменшим розміром об'єкту, що розглядається на комп'ютері;
- 2) необхідно забезпечити рівномірно розподілення яскравості на робочій поверхні монітора, а також в межах навколишнього простору;
- 3) в полі зору не повинно бути відблисків;
- 4) величина освітленості повинна бути постійною під час роботи;
- 5) оптимальної спрямованості потоку і необхідного складу світла.

Природне освітлення в приміщеннях повинно відповідати вимогам ДСанПіН 3.3.2.007-98 та ДБН В.2.5.28-2006. Для захисту від прямих сонячних променів повинні бути передбачені сонцезахисні пристрої, жалюзі чи штори. Задовільне природне освітлення легше створити в невеликих приміщеннях на 5-8 робочих місць. Штучне освітлення має здійснюватися системою загального рівномірного освітлення. Значення освітленості на поверхні робочого столу в зоні розміщення документів повинна становити 300-500 лк. Для забезпечення нормованих значень слід чистити шибки і світильники не менше двох разів на рік і вчасно замінювати лампи, що перегоріли.

Проведемо розрахунок штучного освітлення у робочій зоні фахівця при роботі з комп'ютером.

Дані для розрахунку:

- довжина, ширина та висота приміщення $a = 5$ м, $b = 4$ м, $H = 3$ м;
- висота робочих поверхонь $h_p = 0,7$ м;
- коефіцієнт відбиття: $\rho_{\text{стелі}} = 70\%$, $\rho_{\text{стін}} = 50\%$;
- нормована освітленість $E_n = 300$ лк;
- світлові пристрої світильники – ЛПО.

Визначимо висоту світильника над робочою поверхнею – h
(див. рис. 4.2):

$$h = H - h_p \quad (4.1)$$

де H – висота приміщення, м;

h_p – висота робочої поверхні, м.

$$h = 3 - 0,7 = 2,3 \text{ м.}$$

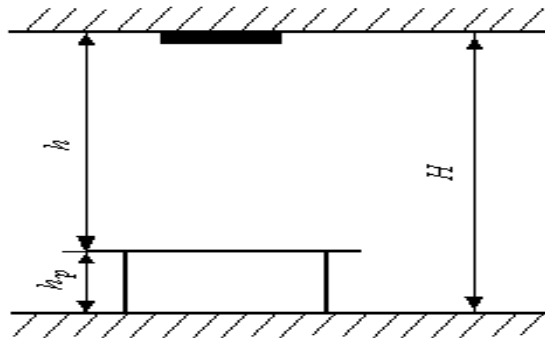

Рис. 4.2. Схема визначення висоти підвісу світильника

Показник приміщення i становить:

$$i = \frac{ab}{h(a+b)} \quad (4.2)$$

де a – довжина приміщення, м; b – ширина приміщення, м; h – висота світильника над робочою поверхнею, м.

$$i = \frac{5 \cdot 4}{2,3 \cdot (5+4)} = 0,97$$

При $i = 1,00$ ($i = 0,97$ немає), $\rho_{\text{стелі}} = 70\%$, $\rho_{\text{стін}} = 50\%$ для світильника ЛПО коефіцієнт використання дорівнює $\eta = 0,44$.

Визначимо необхідну кількість світильників, для забезпечення необхідної освітленості робочих поверхонь, якщо відомо, що в кожному світильнику встановлено по дві лампи ЛБ-40, а світловий потік однієї такої лампи становить $\Phi_l = 3200$ лм:

$$N = \frac{ESK_3Z}{n\Phi_l\eta} \quad (4.3)$$

де E – нормована освітленість, лк; S – площа приміщення, m^2 ; $K_3 = 1,7$ – коефіцієнт запасу, що враховує зниження освітленості в результаті забруднення та старіння ламп; $Z = 1,1$ – коефіцієнт нерівномірності освітлення; n – кількість ламп в кожному світильнику, шт.; Φ_l – світловий потік лампи, лм; η – коефіцієнт використання.

$$N = \frac{300 \cdot 20 \cdot 1,7 \cdot 1,1}{2 \cdot 3200 \cdot 0,44} = 3,9$$

Приймаємо 4 світильники, які для забезпечення рівномірності освітлення розташуємо в два ряди по 2 штуки в кожному. Оскільки довжина світильника мало, що більша за довжину люмінесцентної лампи, встановленої в ньому, то загальна довжина усіх світильників у ряді становитиме $\Sigma L = 1,2 \cdot 2 = 2,4$ м. Це значення менше довжини приміщення, тому між світильниками будуть розриви 0,5 м (див. рис. 4.3).

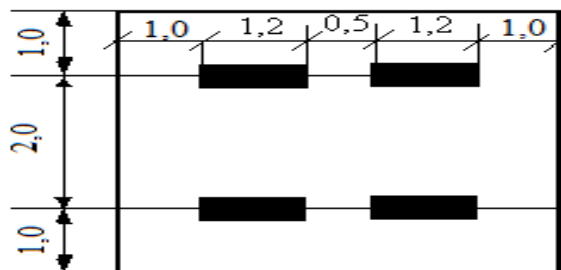

Рис. 4.3. Схема розташування світильників ЛПО у приміщенні

Визначимо сумарну електричну потужність усіх світильників, встановлених в приміщенні:

$$\begin{aligned} \sum P_{CB} &= P_l \cdot N \cdot n \\ \sum P_{CB} &= 40 \cdot 4 \cdot 2 = 320 \text{ Вт} \end{aligned} \quad (4.4)$$

Отже, потужність світильників становить 320 Вт

Висновки до V розділу

Охорона праці – це система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі трудової діяльності.

Під цим поняттям слід розуміти не тільки забезпечення безпеки працівників під час виконання ними службових обов'язків, насправді воно охоплює різні заходи. Наприклад, профілактика професійних захворювань, організація повноцінного відпочинку й харчування працівників під час робочих перерв, забезпечення їх необхідним спецодягом і гігієнічними засобами й навіть виконання соціальних пільг і гарантій.

Дотримання норм безпеки людини в процесі праці значною мірою залежить від правильної оцінки небезпечних та шкідливих виробничих чинників. Однакові за важкістю зміни в організмі можуть бути спричинені різними чинниками: чинниками виробничого середовища, надмірним фізичним та розумовим навантаженням, нервово-емоційним напруженням, а також їх поєднанням.

ВИСНОВКИ

Земельні відносини завжди були і будуть однією з найважливіших сфер суспільного життя. Від якості прийнятих рішень, які приймаються щодо використання та охорони земель залежить сталий економічний розвиток території, ефективне забезпечення галузей економіки та громадян земельними ресурсами. Приватна власність на землю стимулює ефективне її використання. Земля є одним із головних ресурсів життєдіяльності суспільства, територіальною основою для усіх видів діяльності людини та виробничим фактором багатьох галузей економіки. В соціально – економічному розвитку України земельним ресурсам завжди належала провідна роль.

В дипломній роботі розглянуто сучасні організаційно-правові засади функціонування системи використання та охорони земель в Україні.

На сьогодні в Україні, як і більшості країн світу, панує споживацький підхід у землекористуванні, про що свідчить погіршення якісного стану ґрунтів України впродовж останніх десятиліть. Значення проблеми охорони земель зростає, якщо врахувати, що охорона ґрунтів є важливою складовою частиною охорони навколишнього природного середовища. Від стану охорони земель багато в чому залежить охорона всіх інших об'єктів природи: лісів, вод, надр, тваринного світу, атмосферного повітря.

Таким чином, охорона земель, забезпечення раціонального землекористування, побудови досконалої нормативно-правової бази в умовах погіршення екологічної ситуації в Україні постають як ніколи гостро.

В дипломній роботі проаналізовано сучасний стан земель України. Наша держава володіє значним земельним потенціалом, який становить 5,7 % території Європи. Із 60,3 млн гектарів майже 70 % становлять сільськогосподарські угіддя з високою родючістю.

Такий потенціал може розглядатися як потужна конкурентна перевага, проте його практична реалізація вимагає впровадження ефективної моделі земельних відносин. Поліпшення стану ґрунтів відкриває значні резерви

збільшення обсягів виробництва с/г продукції, стає передумовою створення ефективного ринку сільськогосподарських земель в Україні.

Запропоновано організаційно-моніторингові заходи використання та охорони земельних ресурсів України на прикладі Київської області.

Основними завданнями для розвитку земельних відносин є:

- забезпечення сталого еколого-економічного використання земель;
- завершення реформування земельних відносин в аграрному секторі;
- удосконалення моніторингу земель і порядку ведення Державного земельного кадастру та кадастрової оцінки земель;
- створення екологічно безпечної та економічно ефективної системи землекористування.

Для реалізації поставлених завдань необхідно:

- підвищити ефективність та екологічну безпеку використання суспільством земельних ресурсів;
- здійснити раціоналізацію (оптимізацію) землекористування та створити інвестиційно привабливе і стале землекористування;
- збільшити надходження від платежів за землю до бюджетів усіх рівнів;
- забезпечити сприятливі умови для планового і сталого розвитку всіх територій області та ефективного господарювання на землі;
- створити дієву систему захисту прав власності на землю;
- підвищити ефективність використання та охорони земельних ресурсів;
- запровадити дієву систему інформування населення та підвищити рівень суспільної свідомості з питань використання й охорони земель, функціонування ринку земель;
- поліпшити екологічну ситуацію в області;

- здійснити консервацію деградованих та малопродуктивних земель;
- провести рекультивацію порушених земель із залученням їх до господарського обігу тощо;
- здійснити інвентаризацію земель, формування об'єктів і встановлення меж водного, природно-заповідного, рекреаційного та історико-культурного фондів земель, прибудинкових територій, земель у межах охоронних, санітарно-захисних зон і зон особливого режиму землекористування;

Реалізація поставлених завдань шляхом здійснення комплексу організаційних, правових, еколого-економічних та інших заходів дозволить створити стійку систему нарощування біоресурсного потенціалу земель та підвищити економічну ефективність їх використання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Land administration in the unece region: Development trends and main principles. —United Nations, Economic Commission for Europe. — Geneva, 2005, — 112 p. 14.
2. Land Tenure in Development Cooperation Wiesbaden, GTZ, 1998 p. 163.82 № 4'2016 15.
3. Larsson G. Land registration and Cadastral Systems: tools for land information and management / G. Larsson. — Esex: Longman Scientific and Technical, 1991. — С. 387. 25.
4. Rural Development in the Evropean Union. Statistical and Economic Information Report 2013 / Evropean Commission DG Agriculture and Rural Development, December. — London, 2013. — 384 p.]; 16.
5. Synthesis of Ex Ante Evaluations of Rural Development Programmes 2007-2013. Final Report / Evropean Commission DG Agriculture and Rural Development, 11/12/2008. — Warsav, 2008. — 221 p. 17.
6. Алімов О., Драган І. Системна модернізація механізмів реалізації регіона льної екологічної політики // Економіка природокористування і охорони довкілля: [зб. наук. пр.]. — К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2015. — С. 54-62].1
7. Андрущенко А.В. Аналіз організаційно-правових засад охорони земель в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.agrosvit.info/pdf/11_2011/5.pdf
8. Антіпова Л.І. Залучення зарубіжного досвіду організації земельно-орендних відносин / Л.І. Антіпова // Економіка АПК. — 2007. — № 1. — С. 147—153. 1.
9. Бабминдра Д.И. Экономико-экологические проблемы реструктуризации землепользования. — К.: издательско-полиграфический отдел института землеустройства УААН, 2001. — С. 224. 2.
10. Балан С. Зберегти землю / С. Балан, О. Іванов // Український тиждень. — 2011. — № 12 (177). — С. 41—42. 3.

11. Богіра М.С. Землекористування в ринкових умовах: еколого-економічний аспект: монографія / М.С. Богіра. — Львів: Львів. нац. аграр. Ун-т, 2008. — С. 225. 5.
12. Будзалов М.И. Земельный оборот как условие эффективной системы аграрных отношений / М.И. Будзалов // АПК: экономика и управление. — 2007. — №10. — С. 6. 4.
13. Власов В.І. Сільське господарство Польщі після вступу до Європейського Союзу/В. Власов, М.Оніщук, О.Овсянніков // Економіка АПК. — 2005. — № . — С. 121-122. 3.
14. Волков С.Н. Землеустройство: Учебник для студ. вузов. — М.: Колос, 2001. — Т.2: Землеустроительное проектирование. Внутрихозяйственное землеустройство. — 2001. — 648 с.
15. Волков С.Н. Функции и механизмы управления земельными ресурсами в зарубежных странах / С.Н. Волков, Е.С. Киевская, В.В. Миллер // Землеустройство, кадастр и мониторинг земель. — 2010. — №6. — С. 5–11. 4.
16. Волков С.Н. Экономика землеустройства: Учебник для студ. вузов. — М.: Колос, 1996. — 239 с.
17. Размещение производственных подразделений и хозяйственных центров, элементов производственной инфраструктуры, организация угодий и севооборотов сельскохозяйственного предприятия. — 2001. — 140 с.
18. Галушко В.П. Формування ринку землі в Україні / В.П. Галушко, Ю.Д. Білик, А.С. Даниленко. — К.: Видво "Урожай", 2006. — С. 277. 6.
19. Ґрунтові ресурси України: сучасний стан, деградація, охорона. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://agropolit.com/infographics/view/93>
20. Данкевич А.Є. Розвиток орендних земельних відносин у сільському господарстві / А.Є. Данкевич // Економіка АПК. — 2007. — № 7. — С. 47—50. 7.

21. Даугуль В., Алексенко А. Актуальні питання використання земель сільськогосподарського призначення органами місцевого самоврядування / В. Даугуль, А. Алексенко. — Х. : Фактор, 2018. — 176 с.
22. Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру
23. Державна цільова програма “Ліси України” – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/nras/242334419>
24. Державний земельний кадастр України за станом на 1 січня 2004 року: Книга I. – К.: Держкомзем України, 2004. – 259 с.
25. Дієсперов В.С. Земля як головний природний ресурс сільських територій і країни / В.С. Дієсперов // Економіка АПК. — 2010. — № 9. — С. 102—109. 8.
26. Добряк Д. С., Третяк А. М., Юрченко А. Д., Альбощій Ю. М., Брославський П. М. Землевпорядні роботи при реорганізації недержавних сільськогосподарських підприємств: Розглянуто і схвалено метод. комісією Ін-т землеустрою УААН, протокол № 1 від 18 червня 1999 р. / Л.Я. Новаковський (ред.). – К.: Століття, 2000. – 168 с. + 3 мал.
27. Добряк Д.С., Канаш О.П., Розумний І.А. Класифікація та екологічнобезпечне використання сільськогосподарських земель. – К., 2001. – 309 с.
28. Дребот О.І. Еколого-економічне забезпечення раціонального використання земельних ресурсів України / О.І. Дребот, М.Я. Височанська // Таврійський науковий вісник: Науковий журнал. — Вип. 88. — Херсон: Грінь Д.С., 2014. — С. 268—274. 9.
29. Загальна характеристика лісів України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://forest.gov.ua/napryamki-diyalnosti/lisi-ukrayini/zagalna-harakteristika-lisiv-ukrayini>
30. Закон України “Про державний контроль за використанням та охороною земель”: Прийнятий 19.06.2009 № 963-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 350.

31. Закон України “Про землеустрій”: Прийнятий 22.05.2009 № 858-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 36. – Ст. 282.
32. Закон України “Місцеве самоврядування в Україні”: Прийнятий 21.05.1997 № 280/97-ВР, // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.
33. Закон України “Про охорону земель”: Прийнятий 19.06.2009 № 962-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 349.
34. Закон України “Про оренду землі”: Прийнятий 06.10.1998 № 161-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 47-47. – Ст. 280.
35. Земельний довідник 2020 . – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://agropolit.com/spetsproekty/705-zemelniy-dovidnik-ukrayini--baza-danih-pro-zemelniy-fond-krayini>.
36. Земельний кодекс України: Прийнятий 25.10.2001 № 2768-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3-4. – Ст. 27.
37. Земельний фонд України // Державне агенство земельних ресурсів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу www.dazrw.gov.ua10.
38. Земельні банки і фонди – інструменти для розвитку сільських територій // Землевпорядний вісник.-2012.-№ 3.-С 11-15. 7.
39. Зигрій О. Організаційно-правовий аспект використання та охорони земель // Актуальні проблеми правознавства. – 2017. –№ 1 (9). – С. 70-74.
40. Канаш О.П. До питання про стабілізацію і відтворення родючості ґрунтів України // Агроекологічний журнал. – 2002. – № 4. – С. 38-39.
41. Канаш О.П. Принципи класифікації земель як основи раціонального використання земельних ресурсів // Вісник аграрної науки, 2002, № 3. — С. 63-66.
42. Категорії природно-заповідного фонду України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ppt-online.org/142099>

43. Квітка Г. Досвід землеволодіння: аграріям об'єднаної Європи замісно господарювати / Г. Квітка // Землевпорядний вісник. — 2009. — № 8. — С. 40—46. 12.

44. Київська область – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B8%D1%97%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8C

45. Кириленко І.Г. Актуальні питання ринку земель сільськогосподарського призначення / І.Г. Кириленко // Економіка АПК. — 2009. — № 3. — С. 44—46. 13.

46. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. із змінами, внесеними Законом України від 8 груд. 2004 р. - К. : М-во юстиції України, 2014. - 124 с.

47. Користування землями прибережних захисних смуг вздовж річок, навколо водойм і на островах – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/%D0%9A%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%B7%D0%B5%D0%BC%D0%BB%D1%8F%D0%BC%D0%B8_%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B6%D0%BD%D0%B8%D1%85_%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%81%D0%BD%D0%B8%D1%85_%D1%81%D0%BC%D1%83%D0%B3_%D0%B2%D0%B7%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B6_%D1%80%D1%96%D1%87%D0%BE%D0%BA,_%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE_%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%B9%D0%BC_%D1%96_%D0%BD%D0%B0_%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%85

48. Курильців Р.М. Нова парадигма управління землекористуванням в умовах нових земельних відносин / Р.М. Курильців // Землеустрій і кадастр. – 2011. – № 4. – С. 15-19. 20.

49. Курильців Р.М. Понятійний апарат управління землекористуванням у європейському контексті [Електронний ресурс] / Р.М. Курильців. – Режим дос-тупу: <http://archive.nbuv.gov.ua/> 14.

50. Лі Р. Іноземна власність на сільськогосподарську землю — чи це погано? / Р. Лі // Сільське господарство реформується: Вісник паювання сільськогосподарських земель. — 1997. — Вип. 2. — С. 12—15. 14.

51. Марія Ільїна. Фінансові механізми забезпечення соціально-екологічного розвитку сільських територій ЄС // Економіка природокористування і охорони довкілля: [зб. наук. пр.]. – К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2015. – С. 173-187]. 8.

52. Мартин А. Запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення: проблемні питання та шляхи їх вирішення // Інформаційний бюлетень «Земельна реформа в Україні». – № 5. – 2008. – С. 14-19.

53. Мартин А. Управління земельними ресурсами: пріоритетні завдання на сучасному етапі реформ // Землевпорядний вісник. – № 2. – 2008. – С. 30-36.

54. Мартин А.Г. Актуальні задачі управління земельними ресурсами в контексті сталого розвитку // Стратегія забезпечення сталого розвитку України: матеріали міжнар. наук.- практ. конф., 20 травня 2008р.: у 3 ч. / НАН України; Рада по вивченню продуктивних сил України — К. : РВПС України НАН України, 2008. – С. 35-37.

55. Мартин А.Г. Еколого-економічна оптимізація структури сільськогосподарського землекористування // Регіональні проблеми розвитку агропромислового комплексу України: сучасний стан вирішення. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 18-19 березня 2002 року) – К.: "Стафед-2", 2002. – С. 71-72.

56. Мартин А.Г. Євсюков Т.О. Стан земельних відносин як стримуючий фактор розвитку продуктивних сил України // Матеріали міжнародної наукової конференції, м. Київ, 20 березня 2009 р.: У 3-х частинах

/ РВПС України НАН України. – К.: РВПС України НАН України, 2009. Ч.3 – С. 289-292.

57. Мартин А.Г. Оптимізація землекористування в Україні: новітні правові засади // Проблеми розвитку земельних відносин на засадах нового Земельного Кодексу України: Матеріали всеукраїнської наукової конференції (Київ, 10-11 вересня 2002 р.) – К.: Інститут землеустрою УААН, 2002. – С. 20-22.

58. Матеріали Генеральної схеми планування території України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/building/city-build/materiali-generalnoyi-shemi-planuvannya-teritoriyi-ukrayini/> .

59. Мірошниченко А. М. Земельне право України: Навч. посіб. / Інститут законодавства Верховної Ради України. – К.: Ін-т законодавства ВРУ, 2007. – 432 с.

60. Новаковська І.О. Економіка землекористування: навч. посіб. – К.: Аграр. наука, 2018. – 400 с.

61. Новаковська І.О. Управління міським землекористуванням: монографія. – К.: Аграр. наука, 2016. – 304 с. 9.

62. Новаковський Л.Я., Канаш О.П., Леонець В.О. Консервація деградованих і малопродуктивних орних земель України // Вісник аграрної науки. – 2000. – № 25. – С. 15-23.

63. Новаковський Л.Я., Третяк А.М. Основні положення концепції розвитку земельної реформи в Україні / Інститут землеустрою УААН. – К., 2000. – 96 с.

64. Новаковський Л.Я., Третяк А.М., Добряк Д.С. Земельна реформа і землеустрій в Україні. – К.: Ін-т землеустрою, 2001. – 138 с.

65. Новоторов О.С. Економіка земле господарювання: теорія, методологія / За редакцією академіка НАН України Б.М.Данилишина /РВПС України НАН України. – Київ: ТОВ «ДКС центр», 2009. – С. 628. 10.

66. Оперативні дані Державного комітету України із земельних ресурсів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.komitet.ua/ru/node/29515>.

67. Осипчук С. Природно-сільськогосподарське районування України / С.О. Осипчук. — К.: Урожай, 2008. — С. 5. 16.

68. Періодична доповідь за результатами X туру (2011–2015 рр.) агрохімічного обстеження земель. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.iogu.gov.ua/wp-content/uploads/2021/05/%D0%9F%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0-%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C2020_208-%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80-%E2%84%96%E2%84%96-wecompress.com_.pdf

69. Правовий статус земель оздоровчого призначення. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9_%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%81_%D0%B7%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D0%BB%D1%8C_%D0%BE%D0%B7%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%87%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F .

70. Проблеми розповсюдження деградації ґрунтів в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://agropolit.com/infographics/view/93>

71. Програма вдосконалення земельних відносин у Київській області на 2006-2010 роки. – 2007. – С. 45.

72. Рекреаційне природокористування. § 30. Рекреація і туризм. Ресурси рекреації і туризму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uahistory.co/pidruchniki/tsaryk-biology-and-ecology-10-class-2018-proflevel/30.php> .